

Martin Bozja

USPOMENE
MALOG ČOVJEKA

**Dogodovštine i zapisi
MOG ŽIVOTA**

Martin Bozja

**USPOMENE
MALOG ČOVJEKA
Dogodovštine i zapisi MOG ŽIVOTA**

Uredništvo, izdavač i vlasnik autorskih prava:
Uredništvo, založnik in lastnik autorskih pravic:

Slovensko društvo Cankar Sarajevo,
Ulica Splitska št. 12, 71000 Sarajevo,
tel/fax ++387 33 22 69 15
e-mail: skdcankar@gmail.com
www.skdcankar.ba

E-knjiga je izdata uz finansijsku pomoć:
E-knjiga je izšla ob finančni podpori:

REPUBLIKA SLOVENIJA
URAD VLADE ZA SLOVENCE V
ZAMEJSTVU IN PO SVETU

Izdanje je samo za internu upotrebu.

Samo za interno uporabo.

juni 2014. godine

Bosanski Slovenac slovenskom Bosancu

Povodom rukopisa knjige “Sjećanja malog čovjeka“, Martina Bozje

“Domovina ti je tamo gdje ti je dobro”, kaže stara latinska izreka. Tako i legendarni i svim Sarajlijama znani čovjekoljubac, humani aktivista i planinar, osamdesetogodišnjak, bosanski Slovenac Drago Bozja štampanjem ovog dnevnika svoga oca govori njegovom unuku Davorinu o „putu života djeda Martina“.

Knjiga je živopisna i puna emocionalnih naboja i sjećanja autora, kada govori o pitoresknoj Dolenjskoj u Sloveniji gdje je rođen i zapamćen po prevrtanju nestašnog jednogodišnjaka, punog životne energije. Rodni milje je dolenjsko selo Podgorica, sa istim nazivom kao bar pet većih i manjih lokaliteta na ex Yu slaven-skim/slovenskim prostorima.

Njegova životna priča me podsjeća na moj prvi profesionalni intervju, kada sam kao mlad diplomirani novinar dobio zadatak da intervjuišem Štajerca, inženjera Rudija Gregorčića, koji je po partijskom zadatku u poslijeratnoj Jugoslaviji doša u BiH da projektuje dva potpuno nova grada; Novi Travnik i Jošanicu, današnju Vogošću.

Sličnost je (kao i u mnogim klasičnim romanima) u tome da ljudi igrom nužnosti i slučajnosti budu predodređeni da dođu u potpuno novi, nepoznat, kulturološki, od domicilnog, različit kraj, što im dođe kao „kazna“ ili duševna „tjeskoba“, a onda se, zbog svojih komunikacijskih i filantropskih osobina, tu „udomaće“ i zavole sve ono što nisu ni slutili. Jednostavno se srode sa domaćim ljudima, koji ih zavole. Zasnuju svoju porodicu i ne mogu više ni zamisliti da bi iz „novododijeljene“ ili „novoizabrane“ sredini otišli, do kraja svoga života.

U ovoj lirski bogatoj knjizi, koju ne piše profesionalni književnik, opterećen žanrovskim regulama, puno je lirskog, toplog, ljudskog, koje izvire i iz samog autora Martina Bozje. Taj živi duh je sačuvao i Drago Bozja u poznim godinama, na pragu devete decenije života, kada smo se slučajno sreli u uzavreloj i muzički podastrtoj atmosferi planinarskog doma HKD „Napredak“ na Trebeviću. Odmah sam mu uz pomoć mojih muzičkih prijatelja otpjevao na slovenskom „Terezinku“, na što je bio iznenađen. Sve mu je bilo jasno kada sam mu rekao, da sam i ja sam od djetinjstva „predodređen“ da zasnujem porodicu sa Ljubljankom, te da su mi glazbena podloga bila dva profesora muzike u rodnom Travniku, koji su slično Bozji i Bozjinim „zalutali“ u BiH i tu poslije smrti ostavili

potomke, moje do današnje drage Travničke prijatelje - muzičare Zlatka Hodnika i Jadranka Ohnjeca.

Uzimajući u obzir rečeno, smatram da nam u neveseloj „djelilačkoj“ stvarnosti u BiH trebaju ovakva „povezujuća“ i „zbližavajuća“ štiva, koja prevazilaze današnje granice naše Domovine, a pokazuju da Slovenac može biti odličan Bosanac i vice versa.

Sarajevo, aprila 2014.

Bosanski Slovenec slovenskemu Bosancu

**Vezano na rokopis knjige „Spomini malega človeka“,
Martina Bozje**

“Domovina je tam, kjer ti je dobro”, pravi star latinski pregovor. Tako, tudi legendarni in vsem Sarajlijama znan filantrop človekoljubeč, human aktivist in planinec osemdesetletni bosanski Slovenec Drago Bozja, s tiskanjem rokopisa svojega očeta, govori vnuku Davorinu o „življenski poti deda Martina“.

Knjiga je barvita in polna čustvenega naboja ter spominov avtorja, ko govori o slikoviti Dolenjski v Sloveniji, kjer je rojen in znan kot nagajiv enoletni otrok, poln življenjske energije.

Rojstni kraj je dolenjska vasica Podgorica z istim imenom kot bar na petih večjih in manjših mestih na ex -Yu - slavenskih/slovenskih prostorih.

Njegova življenska zgodba me spominja na moj prvi profesionalni intervju, ko sem mlad diplomirani novinar dobil nalogo, da intervjuvam inženirja Rudija Gregorčiča s Štajerske, ki je po partijski nalogi v povojni Jugoslaviji prišel v BIH, da projektira dve popolnoma novi mesti; Novi Travniki in Jošanica, današnje Vogošče.

Podobnost je (kakor v mnogih klasičnih romanih) v tem, da ljudje, slučajno nujno namenjeni, pridejo v popolnoma novo, nepoznano kulturno okolje, ki se v vsem razlikuje in se lahko doživlja kakor kazen ali duševna stiska, toda kasneje se zaradi komunikacijskih in človekoljubnih funkcij tukaj privadijo in vzjubijo vse tisto kar niso nikoli slutili. Enostavno se povežejo z domačimi ljudmi, kateri jih vzljubijo.

Imajo svojo družino in ne morejo niti pomisliti na to, da bi zapustili novooddeljene ali novoizbrane sredine, do konca svojega življenja.

V tej bogato izpovedni knjigi, katero ne piše profesionalni književnik, obremenjen z umetniško obliko, je polno tople, lirske, ljudske pripovedi, ki izvirajo iz samega avtorja Martina Bozje. To živo značilnost je ohranil tudi Drago Bozja v poznih letih, na pragu devetega desetletja življenja, ko sva se slučajno srečala v topli z glasbo podprti atmosferi planinskega doma HKD Napredak na Trebe-

viču. Takoj sem mu ob pomoči mojih glasbenih prijateljev v slovenskem jeziku zapel pesem Trzinko, kar ga je zelo presenetilo. Vse mu je bilo jasno, ko sem mu rekel, da imam tudi jaz od otroštva predispozicijo, da si ustvarim družino z Ljubljankanko in da sta dve glasbeni postavi, dva profesorja glasbe v rojstem mestu Travniku, ki sta podobna Bozji in Bozjinim, izgubljena v BIH, po smrti zapustila potomce, moje današnje draga Travniška prijatelja – glasbenika Zlatka Hodnika in Jadranka Ohnjeca.

Ob upoštevanju rečenega smatram, da v obupno razdeljeni realnosti v BIH, potrebujemo tako povezuječa in zbližajoča besedila, katera premagujejo današnje meje naše domovine in prikazujejo, da je Slovenec lahko odličen Bosanec in obratno.

Sarajevo, aprila 2014.

Životna priča

Uvodni tekst za knjigu „Spomini malega človeka“

Pred čitateljima je zanimljiv životopis Slovenca Martina Bozje pripovjedan dojmljivom memorijom.

Cijela priča obuhvata vremensko razdoblje od gotovo sedamdeset godina i aktivno sudioništvo autora u dramatičnim vremenima dva svjetska rata, te život u nekoliko država i državnih uređenja, a sve na relativno malenom zemljopisnom prostoru.

Ovo su memoari, uspomene, zapamćenja, zapisi o vlastitim prošlim događajima i ljudima.

Čitatelj treba prihvatiti činjenicu da je rukopis ovih memoara pisan izvorno, autorski originalno, bez lektorskih intervencija, ponekad pravopisno arhaičan, ali životno autentičan sa nizom konkretnih detalja o osobama, prijateljima, događajima.

Najvažniji je i dragocjen, ponekad vrlo detaljan sadržaj pripovjedanja, a pravopisne, stilske, jezičke i gramatičke pogreške mogu se tretirati kao tehničko pitanje.

Ovo je životna priča Martina Bozje, Slovenca, zanatlije, običnog čovjeka, odanog svojoj slovenskoj matici, ali i priča o iskrenom i privrženom prijateljstvu i drugarstvu sa velikim brojem ljudi na prostorima Slovenije, Italije, Austrije i Bosne ...

Rukopis je čitak, iskren i biografski i povjesno zanimljiv. Objektivno, nije ga moguće prepričavati. Preporučujem ga za čitanje.

Sarajevo, aprila 2014.

Življenska zgodba

Uvodna beseda za knjigo “Spomini malega človeka”

Pred bralci je zanimiv življenjepis Slovenca Martina Bozje, s prepričljivim impresivnim pomnjenjem.

Cela zgodba pokriva časovno obdobje sedemdesetih let in aktivno delitev avtorja v dramatičnem času dveh svetovnih vojn, ter življenje v več državah in državnih ureditvah, a vse na relativno majhnem zemljepisnem prostoru.

To so memoari, čustveno obarvani spomini, pomnjenja, zapisi o preteklih dogajanjih in ljudeh.

Bralec mora sprejeti dejstvo, da je rokopis teh popisov, dogodkov pisan izvorno, avtorsko originalno, brez lektorskih popravkov, včasih pravopisno starinsko, toda življenjsko izvirno z vrsto konkretnih detajlov o osebah, prijateljih, dogodkih...

Najvažnejše in najdragocenejše so včasih podrobnosti v vsebini pripovedovanja, a pravopisne, oblikovne, jezikovne in gramatične napake se lahko obravnavajo kot tehnično vprašanje.

To je življenjska zgodba Martina Bozje, Slovenca, obrtnika, običajnega človeka, zvestega svoji slovenski matici, toda tudi zgodba o iskrenem in privrženem prijateljstvu in tovarištvu z velikim številom ljudi na ozemlju Slovenije, Italije, Avstrije in Bosne ...

Rokopis je berljiv, iskren ter biografsko in zgodovinsko zanimiv.

Objektivno ga ni mogoče z drugimi besedami povedati.

Priporočam ga za branje.

Sarajevo, aprila 2014.

Martin, stići i uteći

Šta bi jednom egiptologu bilo dragocjenije, ako bi baš morao da bira: svo blago Tutankamonove grobnice ili povijest života nekog tesara sa gradilišta Keopsove piramide, ispriповijedana njegovim riječima? Odakle će historičar 3014. godine (ukoliko već ne bi imao drugih izvora) više doznati o životu na Balkanu u prvoj polovini 20. stoljeća: iz “Uspomena” Martina Bozije ili iz fundusa darova namijenjenih Josipu Brozu? Pitanja djeluju kao sugestivno postavljena, odnosno čini se kao da u sebi već sadrže odgovor.

U najvećoj mjeri rasterećen od strasti, himera i predrasuda koje zamagljuju rasudjivanje homo balcanicus, ovaj Sarajlija, inače Slovenac rođen i odrastao nedaleko od Ljubljane, sazeo je na 180 stranica svoje preživljavanje dva svjetska rata bez ijednog ispaljenog metka, a da ga k tome, što takođe nije baš za potcijeniti, nijedan nije ni okrznuo. Na našim prostorima, tako nešto skoro da se graniči sa podvigom, pogotovo ako, pored svega, u najvećoj mjeri ostane neokrznut i moralni integritet. A upravo ovo posljednje, svjedoči nam i Martin - kolar, jeste najteža zadaća. Premda su se na točkovima koje je bilo napravio, bilo popravio kotrljali i kajzerovi i kraljevi i Hitlerovi i Pavelićevi i Titovi topovi, ne možemo to uzeti za zlo ovom balkanskom Švejk. U krajnjoj liniji, kada bi svi bili kao on, ratovi se ne bi ni vodili. Da bi se izabrala ratna opcija, ipak je nužno podleći otrovima pohlepe ili mržnje, ponajčešće kombinaciji oboga. Unatoč nepravdama što ih je sretao na svakom koraku, a nijedna nije promakla njegovom pronicljivom oku, Martinovo srce ostalo je nezatrovano. Onaj ko posjeduje veoma dobru moć zapažanja, malo je vjerovatno da će postati heroj, štaviše, gotovo je izvjesno da će biti antiheroj.

Kad su ga kao dečka suočili za izborom izmedju viših škola i učenja zanata, Martin se kategorički opredjeljuje za ovo drugo, vodjen nevjerovatnim motivom: u nekoj knjizi je pročitao priču o studentu iz provincije koji je u Beču, zapavši u loše društvo, proćerdao očevo imanje i sasvim propao. Taj oprez će ga doživotno pratiti, i bez njega bi se slabo nanosao glave kroz dva najužasnija rata. Moto Starine Novaka “stići i uteći i na strašnom mjestu postojati” da se katkad reducirati na samo jednu riječ, svjedoči nam Martin – “uteći”. Problem, međutim, nastaje ukoliko istovremeno nastojimo pridržavati se i jednog drugog mota: “Ne čini drugome ono što ne želis da tebi učine!”. E pa životopis Martina Bozije svjedoči nam kako je i to moguće, bez najmanjeg kompromisa!. No nije lako, a povrhu svega je potrebno imati, tu i tamo, i malo sreće. Je li ishitren zaključak kako na

našim opasnim prostorima, unatoč svoj geostrategiji, nije bilo dovoljno ljudi obdarenih Martinovom etikom fortunom i sposobnostima, e da bi nas historija pošteđela svih ovih mrcvarenja? Teško pitanje! Odgovor valja prepustiti svakom čitaocu. A čitati ga nije ni teško ni dosadno, unatoč stanovitoj naivnosti i literarnom diletantizmu, koji uopće ne isključuje dar za naraciju. Provlačeći se između Scila i Haribda historije, Martin na svom putu sticajem okolnosti susreće i ličnosti koje su obilježile dvadeseto stoljeće, poput prestolonasljednika Ferdinanda Austrijskog ili Enrika Karuza, ali prije svega nam portretiše niz zanimljivih figura suočenih sa istom nemilom zadaćom kao i on sam – da provuku živu glavu kroz zavrzlake i zamke proistekle iz glava “velikana” tog istog nesretnog stoljeća: vjerni prijatelj Rudolf, čiji se trag zametnuo u blatima Galicije, Kazimir putujući genije kičice, te nekoliko žena, čiji udio u svom životu opisuje pomalo stidljivo i uzdržano, jer ipak je tekst prije svega namijenjen voljenom unuku.

Martin katkad ima sasvim osoben osjećaj za proporcije, pa će nekom svom biznisu sa drvenom građom ili mitskoj pijanci posvetiti više prostora nego atentatu na pomenutog prestolonasljednika Ferdinanda, što mu se, usput budi rečeno, odigrao takoreći pred nosom. Slično postupaju slikari naivci, i upravo to daje draž njihovim slikama. Oštrina zapažanja, pa nerijetko i dar za predstavljanje sekvenci iz svakodnevnog života dostojan nekog dobrog holivudskog scenariste, daju ovom tekstu kvalitete koji uveliko kompenziraju poneku jezičku nezgrapnost. Vjerovatno izraz “nezgrapnost” nije ni pravedan. Ako se prisjetimo dokumentarnog filma gdje maršal Tito, pred sam kraj života, evocira svoje uspomene, neosporno uzbudljive, bez obzira na ideološki ugao gledanja, konstatovaćemo kako se u velikoj mjeri radi o sličnom dijalektu. Kome bi palo na pamet da uz toliku slikovitost naracije cjepidlači oko jezičkih finesa? Budući da je ustanovljavanje novojezika moda na Balkanu, dajemo sebi za pravo da pridodamo još jedan - nazovimo ga BRBOZ jezik, Brozov i Bozijin. Njih dvojica sigurno nisu bili jedini govornici, biće da ih još uvijek ima na tisuće, a kad god koji Slovenac nastoji da se izrazi na nekom od jugoistočnih novojezika, eto jednog novog korisnika brboza. Uz niz leksičkih posebnosti koje daju šarm brbozu, ima i par simpatičnih sintaksičkih, kao sto je na primjer pomjeranje veznika “ali” sa početka ka sredini rečenice. Prevodjenje ovog dijalekta na bilo koju od strogo književnih formi, predstavljalo bi zapravo blažu formu lingvicida, pa stoga ne savjetujemo bilo kakve pokušaje te vrste.

Linz, aprila 2014.

Martin, prispeti in zbežati

Kaj bi bilo egiptologu dragoceneje ob izbiri: vse bogastvo Tutankamonove grobnice, ali povesti nekega tesarja z gradbišča Keopsove piramide, povedano z njegovimi besedami? Od kje bi zgodovinar leta 3014. (v kolikor ne bi imel drugih možnosti) več izvedel o Balkanu v prvi polovici 20 stoletja. Iz spominov Martina Bozje ali fonda darov namenjenih Josipu Brozu? Vprašanja delujejo sugestivno, odnosno delujejo kakor, da v sebi že nosijo odgovor.

V največji meri neobremenjen od strasti, himera in pomislekov kateri zakrivajo razsojanje homo balcanicus, ta Sarajlija, sicer Slovenec, rojen in odraščajoč nedaleč od Ljubljane, na 180 straneh predstavlja preživetje dveh svetovnih vojn brez enega izstreljenega metka in da se ga k temu, kar ni za podcenjevati, noben ni niti dotaknil. Na naših prostorih to nekako skoraj meji kot podvig, posebej, če ob tem v največji meri ostane nepoškodovana moralna integriteta. In ravno to zadnje, kar nam prikazuje Martin – kolar, je najtežja naloga. Čeprav so se na prostorih, kjer so se kotalili kajzerjevi, kraljevi, Hitlerjevi, Paveličevi in Titovi topovi, ne moremo razumeti za slabo temu balkanskemu Švejkju. Konec koncev, če bi vsi bili kakor on, vojne ne bi niti potekale. Da bi se izbrala vojna opcija je nujno podleči toksinom pohlepa ali sovraštva, najpogosteje obojega. Kljub vsem nepravilnostim s katerimi se je srečeval na vsakem koraku, pa vendar niti ena ni ostala neopažana njegovim očem, je Martinovo srce ostalo nezastrupljeno. Kdor ima moč opazovanja, najverjetneje ne bo postal heroj, ampak bo preje postal antiheroj.

Ko so ga kot dečka soočili z izborom med visoko šolo in poukom obrti, se je Martin kategorično odločil za drugo, pod vplivom neverjetnega motiva: V neki knjigi je prebral zgodbo o študentu s podeželja, ki je na Dunaju zapadel v slabo družbo, zapravlil očetovo imetje in povsem propadel. Ta previdnost, ga je doživljensko spremljala in brez nje bi se mu slabo godilo skozi dve grozni svetovni vojni. Moto Starine Novaka „prispeti in zbežati“ in „na strašnem mestu obstati“, se včasih lahko reducira na eno samo besedo, kakor nam pove Martin, „zbežati“. Vendar problem lahko nastane, v kolikor se istočasno hočemo držati tudi enega drugega mota: „Ne delaj drugemu kar ne želiš da se zgodi tebi.“

No, življenjepis Martina Bozje nam predstavlja, kako je to mogoče, brez najmanjšega kompromisa! No, ni lahko in poleg tega je potrebno sem in tja, imeti malo sreče. Ali ni prehiter pomislek, kako na naših nevarnih tleh kljub vsej geostrategiji ni bilo dovolj ljudi obdarjenih z Martinovo etiko, fortune in sposob-

nostim. Če bi bilo tako, bi nam zgodovina prihranila vsa ta trpljenja. To je težko vprašanje! Odgovor velja prepustiti posameznemu bralcu. Brati ga ni niti težko, niti dolgočasno kljub nekaterim naivnostim in literarnemu dilantantizmu, ki ne izključuje daru pripovedovanja. Med Scilo in Haribdo zgodovine se Martin na svoji poti ob okoliščinah sreča z osebnostmi katere so zaznamovale dvajseto stoletje, med katerimi sta Avstrijski Ferdinand ali Enrico Caruso. Pred vsem tem nam slika niz zanimivih oseb soočenih z isto neprijazno nalogo, da pridejo skozi z živo glavo, kakor je tudi on sam. Ob vsej zapletenosti in zankah nastalih zaradi mislečih glav velikanov tega nesrečnega stoletja, so Martinu bolj pomembni: zvesti prijatelj Rudolf katerega sled se je izgubila v blatu Galicije, Kazimir potujoči genij čopiča, in nekaj žena, ki jih v svojem življenju opisuje malo sramežljivo in zadržano, ker je besedilo vendar namenjeno njegovemu ljubljenuemu vnuku.

Martin ima včasih čisto svoj občutek za razmerje, tako, da svojemu poslu z lesenim materialom ali mitskemu pijancu, posveti več pozornosti kot atentatu na prestolonaslednika Ferdinanda, kar se mu je, mimogrede povedano, zgodilo neposredno pred nosom. Podobno počnejo tudi slikarji naivci in ravno to daje privlačnost njihovim slikam. Ostrina opazovanja, pogosto pa tudi dar za predstavljanje sekvenc iz vsakodnevne življenja, primeren za holivudskega scenarista, daje temu besedilu kvaliteto, katera velikokrat kompenzira jezikovne nerodnosti. Najverjetneje da beseda „nerodnost“ ni najprimernejša. Toda, če se spomnimo dokumentarnega filma, kjer maršal Tito pred samim koncem svojega življenja evocira svoje spomine, nesporno razburljive, brez oziranja na ideološke poglede, lahko zaznamo, kako gre v veliki meri za podoben dialekt. Komu bi prišlo na misel, da bi ob toliki slikovitosti naracije, pozornost usmeril na jezikovne podrobnosti. Glede na to da je vzpostavljanje „novojezika“ moda na Balkanu, si dovolimo pravico da pridamo še enega – naj bi ga imenovali „BRBOZ“ jezik, Brozov in Bozjin. Onadva zagotovo nista bila edina govorca. Še veliko jih bo, mogoče na tisoče in kadarkoli se kateri Slovenec želi izražati v nekem novem jugovzhodnem jeziku, evo enega novega uporabnika brboza. V vrsti slovničnih posebnosti, ki dajejo očarljivost brbozu, je nekaj simpatičnih skladenj, kot na primer raba veznika „ali“ na začetku ali na sredini stavka. Prevajanje tega dialekta - narečja v katerikoli strogi knjižni jezikovni obliki, naj bi predstavljalo lažjo obliko lingvicida, zaradi tega ne svetujemo katerekoli poskuse te oblike.

Linz, aprila 2014.

Martin

Drago

Davorin

Dogodovštine i zapisi mog života

Uvod

Prije svega što počnem o sebi pripovijedati, moram da naglasim slijedeće: ne bi se poduzeo ovog pisanja i pripovijedanja o sebi pa i drugima, da me ne privoljeva moj jedini unuk Davorin, đak trećeg razreda gimnazije, koji mi je darovao za moj 80. (osamdeseti) rođendan takozvano naliv-pero sa molbom da mu „djed“ napiše i ispriča sve što još nešto pamtim. Naime, kad je pošao u osnovnu školu pripovjedao sam mu razne odlomke iz moje prošlosti.

Eto, Davorine, nastojaću da ti ispunim želju t.vuju, te da po mogućnosti vjerno prikažem

Put života djeda Martina tvog

*U Sarajevu dana gospodnjega
11. novembra 1972. godine.*

Djetinjstvo

Bio sam sedmi, po redu rođeno muško dijete i još dvije sestre – znači devetoro, no jer sam bio najmlađi, kasnije sumi rekli da sam takozvani „posljedak“ i da nisam baš kao ostala braća (šestoro njih), već manji od drugih – poslabunjav, znači pravi „posljedak“.

Ali, gle sudbine, ipak dočekaao sam osamdeseto ljeto...! Znači, ljudske prognoze nisu uvijek tačne.

Rođen sam nedaleko od glavnog grada Slovenije, tada se je reklo „Kranjske“. Družina, bila je katoličkog duha i ja tako odgojen. Još ni godinu star, bio sam u velikoj opasnosti, naime, imali smo veliko poljoprivredno dobro (grunt), a mati – mama pošavši u polje na rad ostavila je mene u plitkoj drvenoj bešiki samog pred kućom. No slučaj se desio da se je bešika prevrnula, a ja sam se našao (tako je pripovjedala susjeda moje matere) sa licem na zemlji, a..ona - susjeda ispravila me za dalji život! Kasnije, kada sam već „krave čuvao“ rekli su da me je „sam Bog sačuvao“.

Selo naše zvalo se, a i sada se zove Podgorica, sa nekih 16 gazdinstava, smješteno, rekao bih, u podubljnoj sa šumom obrubljenom kotlini, inače sa plodnim livadama i njivama. Na 15 minuta hoda od našeg sela (slovenački „vas“) postoji okružno mjestance Šmarje – Sap, 15 km udaljeno od Ljubljane na pokrajinskom putu - cesti i željezničkoj pruzi.

Tu sam polazio osnovnu školu, ovo doba mog života bilo mi je najradosnije. Pun poleta za naukom nije mi bilo teško ići u školu, pošto sam bio najmlađi u družini ili među braćom, jer starija braća bili su mi pri ruci kako sa udžbenicima tako i sa savjetima. U ono vrijeme udžbenici se nisu mijenjali (bili su jedinstveni i trajni).

Davorine, oprosti mi na razne gramatičke greške u pravopisu, dijalektu i izražavanju, jer kao 17-godišnjak otišao sam u svijet. Ipak - ponajviše, živim tu u Sarajevu (preko 50 godina). U stvari samo se osjećam sretnim što sam mogao doživjeti, da je naš sveukupni naziv „domovina Jugoslavija“ i prema tome možemo si međusobne izreke i greške „urazumiti“.

Ali moram naglasiti da je put do današnje „Domovine Jugoslavije“ bio je naporan i težak. Dva svjetska rata – prvi 1914 -1918., drugi 1940 - 1945. sve te peripetije, kojih se još sjećam, nastojaću da ih prikazem vjerno.

Prvo da opišem jednu malu „značajnost“ o sebi. Rođen sam u Podgorici i kršten u Šmarju, tamošnjoj župnoj crkvi, imenom Martin - tačno 11.11.1892. godine. Zanimljivo je to da se dan imena poklapa sa danom rođenja (naime tu postoji

slučajno igra brojeva) bio sam star 11 godina tačno u 11-tom mjesecu (novembar) i 11 dana u istom mjesecu, i evo šest jedinica 111111.

Druga slučajnost je to, da je moje ime Martin veliki činioc i „mejnik“ u privredi vina. Ovako kad se obavi berba grožđa, pretvara se nakon prešanja u slatki mošt. U tom stanju 11. novembra, to jest na dan Sv. Martina, postaje od mošta vino, i to je jedna velika prekretnica i slavlje svugdje u donjoj Sloveniji, Hrvatskom zagorju, Slavoniji, gdje god ima vinograda. Sedam dana se narod veseli i zabavlja. Ima pjesma „Prišel bo prišel Sv. Martin, ti ga boš krstil, jaz ga bom pil.“ Dakle u narodu dosta popularan.

Da napomenem još i ovo. U kući je vladao strogi katolički poredak, kod svakog jela se je zajednički molilo. Psotka ili svađa isključene. Taj i takav vjerski moral me još danas zadovoljnog i sretnog pravi.

U školi bio sam među boljima, kod kuće već prije polaska naučio sam nešto pisati i čitati, jer od starije braće bilo je dovoljno udžbenika, a što je bilo još važnije, bilo je književno. Izdavačka kuća Mohorjeva družba u Celovcu, koja nam je svake godine u januaru po četiri - pet leposlovnih knjiga slala. Otac moj bio je pretplatnik, a to sam ja još danas. Iz tih knjiga, sjećam se, čitao bi u zimskim večerima glasno svima u kući. Svakako, bio sam tada već u I razredu i mogu se pohvaliti jednim slučajem u III razredu. Naime, geografija ili zemljopis me je naročito zanimao. Najprije da opišem ambijent škole. Stara zgrada sa dva kata, gdje su se nalazile dvije sobe za učiti, a ostalo stanovi za upravnika škole. Učionica: imala je u pročelju iza katedre veliku sliku cara Franja Josipa vladara Austro-Ugarske monarhije kojoj je pripadala ondašnja Vojvodina (Kranjska - današnja Slovenija). Ispod slike bilo je raspelo Krista. Taj i takav dekor učionice djelovao je na učenike impresivno i autoritativno. Prije nastave obligatno smo obavili molitvu uz prošnju Svemogućem za dobro učenje. Učitelj nam je bio strog i pravedan. Imali smo veliko poštovanje prema čitavom nastavničkom osoblju (bio je i kapelan za vjeronauk).

Na desnoj strani katedre na zidu bio je veliki zemljovid Evrope. Pokraj ovog bio je zemljovid Austro-Ugarske monarhije. Došao sam (kako sam već prethodno naglasio) na ideju u III razredu da precrtam (kopiram) kartu Evrope, i to da učitelj zato ne zna. No jednog dana bio je sat nastave za zemljopis, a ja ispod klupe dovršavam na koljenu reljef Evrope na jednoj hartiji. Učitelj je to opazio kako manevrišem ispod klupe i evo ga kraj mene. “Kaj pa delaš, kaj skrivaš?” Malo sam se uplašio. Pokazujući učitelju moju „patvorbu“ zemljovida (moj strah pretvorio se u veselje), jer me je „učo“ potapšao po ramenima rekavši: “Bravo mali, dobro si kopirao, kad ga dovršiš dobićeš nagradu.” (torbu novu za školske knjige). Zemljovid, moje remek - djelo ostao je zauvijek u školskom arhivu.

Pokrajina Slovenija.
Provincia Sloveniae.

Skofija Ljubljanska.
Diocesis Labacensis.

Štev. 94
Num.

Rojstni in krstni list. — Testimonium nativitatis et baptismi.

Iz rojstne in krstne knjige župnije (decanatus)
Extractus e libro natorum et baptizatorum parochiae

Imarije

Zvezek *V* stran *41* štev. *86*
Tomus pagina numerus

Leto, mesec in dan Annus, mensis, dies	rojstva nativitatis	<i>1892, november enajsti</i> <i>11. 11. 1892</i>
	krsta baptismi	<i>1892, november 11.</i>
Kraj rojstva (ulica) h. št. Locus nativitatis		<i>Podgorica 3</i>
Ime otrokovo Nomen infantis		<i>Martin</i>
Zakonski, nezakonski, sin, hči Legitimus, illegitimus, filius, filia		<i>zakonski sin</i>
Krstno in rodbinsko ime, stan in vera	očeta patris	<i>Jakob Bojja, slovenska, r. a.</i>
Nomen, cognomen, conditio, religio	matere matris	<i>Marija Okoren, rim. kat.</i>
Krstno in rodbinsko ime, stan otrokov		<i>Janez Gorica, 12. slovenska,</i>
Petrini		<i>Jera Jagodic, 12. slovenska</i> <i>žena.</i>
Krstitelj Baptizans		<i>Jan. Piška, koro. - b. v.</i> <i>ojenec. 26. 8. 1924. v Ljubljani 26. 8. 1924. korojski</i> <i>kanonik.</i>

V dokaz resničnosti lastnoročni podpis in uradni pečat.
In quorum fidem subscriptio manus propria et sigillum officii.

Župni urad

Imarije pri Ljubljani, 7. aprila 1923.

Završavši obuku pučke škole (još nisam navršio 14 godina) dogodilo se je i ovo: Upravnik i učitelj škole te ondašnji župnik (u stvari bio je dekan) došli su nama u kuću. „Dobar dan“ i „Hvaljen Bog“. Bila je tada još živa moja mama i ostala braća (otac mi je umro već prije škole). Sjedoše oba za naš družinski stol ili „miza“, sjećam se da je mama njih poslužila sa domaćim žganjem (rakija) zvani brinjevac. Moram naglasiti da je to žganje spadalo u red medicine ili lijeka u domaćinskoj apoteci. Okrenuvši se prema mami upita upravnik škole: „Kaj (što) mislite odlučiti sa vašim Martinčekom? Da li ste voljni ga dati na dalje studije? Dakako ako ima vaš Martinček volju za to. Ako se mali odluči za daljnje studije, mi dva (učitelj i župnik) Došli smo da vam pružimo pomoć i to udžbenim priborom komplet, i to za cijelo vrijeme školovanja snosimo sav trošak. Vaša briga je samo odjevanje i stanovanje. No Martinček imaš li volju i želju da postaneš „gospod?“ Pod imenom „gospod“ podrazumjevalo se da idem u sjemenište za poziv svećenika (slovenski – duhovan). Više škole bile su tada u Gracu i Beču.

No, gledavši u mene i čekajući moj odgovor svakako sudbonosan za moj dalji tok života, rekao sam odlučno: „ne“. Imam volju i želju da postanem obrtnik (rukodjelac - zanatlija). Pitaše me dalje: „Zašto ne bi išel dalje na studije?“ jer po njihovom mišljenju imam talenat i mogućnosti da postanem „gospod“. No ja sam odlučno zaniijekao da budem „gospod“, radije sam zanatlija. Razlog tome bio je najviše taj jer sam baš u jednoj knjizi Mohorjeve družbe čitao o jednom seljačkom dečku - studentu, koji je na studijama u Beču studirao tako dugo dok nije očevo imanje upropastio a sam ostao propalica radi lošeg društva. I tako je „misija dobre volje“ upravnika škole i župnika, propala.

Momačko doba

Kada sam imao 14 godina odlučih se za učenje kolarskog zanata. Stariji brat Jakob i ja uputili smo se prema Ljubljani, gdje ćemo nastojati da se ja uposlim kao naučnik kod brata mog poznatog majstora kolara A. Anžiča u Uluci Pod Golovcem.

Zanatska kolarska radionica A. Anžiča bila je zasebno građena pored lijepe zgrade na kat i lokalom za trgovinu špecerajem. Imao sam sreću. Odmah sam se majstoru Anžiču dopao te je brat Jakob sa majstorom počeo ugovarati uvjete i obaveze za trogodišnju dob učenja. Ugovorili smo ovako: Ja kao naučnik moram imati delavsko knjigo „Arbeitsbuch“ od moje općine. Ugovor sa majstorom kod kojeg ću imati stan i hranu u trajanju tri godine, a mati moja kao tutor obavezuje se za sve to da isplati 200 kruna majstoru.

Ljubljana, Prešernov spomenik

Naukovanje je počelo 7. 1. 1907 - 1910. godine. Nezaboravan je bio rastanak sa majkom. Pošavši sa malim koferom iz rodne kuće pratila me je do posljednje šljive u vrtu. Poljubivši me reče mi ovo: “Sine, ideš u svijet, Bog nek te prati svuda” i prekrížila mi čelo sa desnim prstom, dodavši “sve zaboravi i mene kao majku, a Boga nikad.”

Eto, do danas vršim svijesno njenu poruku.

Došavši u Ljubljanu majstoru Anžiču, isti me uveo u radionu i upoznao sa namještenicima jedan pomoćnik, jedan naučnik u kući.

Majstor i žena mu, te mala curica - dijete i stara žena (tetka). Na rastanku od kuće mati me je još uputila i ujedno informisala da imam u gradu gdje ću učiti jednu bogatu rođakinju - tetku kojoj neka se javim, da znade za mene da se učim: „I sigurno bićeš obdarovan“, rekla mi je mama. I tako počeo sam učiti kolarski zanat i to prve godine morao sam ponekad i dijete čuvati i nositi ga, no i to nije trajalo dugo, jer sam se znao izvući od tog čuvanja i nošenja, naime mislio sam u sebi kakvo je to učenje zanata kad moram dijete čuvati. Jednostavno, neprimjetno postao sam dijetetu dosadan, počelo je dijete sistematski da plaće.

Razumljivo moralo je plakati, jer ja sam ga ponekad noseći ga, veoma oprezno, malo, pomalo za zadnjicu štipao! Ha! Ha! Majstorica je bila veoma začuđena te me upita: „Kako to Mrtinček da moja mala Fanika (tako joj je bilo ime) neće da bude mirna kad ju ti čuvaš?“ I ja sam se čudio. No inače je stvar uspjela, mala Fanika dospjela je u ruke starijoj tetki, a ja počeo sam da istinski učim kolariju.

Moj saučesnik Tonček koji je već godinu dana učio, bio je gluh i nijem. Kao sedmogodišnji dječak bio je u zavodu za gluhonijeme u Ljubljani na obrazovanju odnosno učenju pisanja i govora. Prema tome meni nije bilo baš teško sa njime sporazumjevati se. On je imao kod izražaja govora reski naglasak, rekao bih „cvileći“. Naučio sam s njime da govorim gestikulativnom mimikom usta i manje ruku čak sam mogao da govorim s njime i noću. Spavali smo zajedno u krevetu, a pomoćnik sam u istoj sobi. Sjećam se i utvrdio sam da ti „nesretnici“ (mislim na sve gluhonijeme) ipak su obdareni raznim dobrim sposobnostima u životu svom. Svaki predmet što ga je on - Tonček radio i izradio bio je bolji i ljepši od moga koga sam „normalan“ sa svim čulima napravio. Prevariti ga ili uvrijediti nije bilo uputno, jer se je brzo revoltirao.

Jednom zgodom u noći, kad smo zajedno bili na spavanju, a također i pomoćnik Ignac dogodilo se je i ovo, a bila je subota. Pomoćnik je već pomalo hrkao u svojoj postelji. Nas dvojica, ali u krevetu htjeli smo se dogovoriti kada ćemo sutra, u nedjelju, u šetnju ili nešto drugo. Ja sam mu počeo govoriti odnosno pisati na njegova leđa sa kažiprstom. Naš sporazumni signal je bio na taj način, da kad je shvatao moje upite ili navode pišući mu na leđima, morao mi je odgovoriti tako kako je umio cvilećim glasom „da“ ili „ne“. No te noći nisam imao sreće sa našim sporazumjuevanjem, jer on Tonček nije sebe čuo kad mi je odgovarao „da“ ili „ne“. Ali čuo je zato pomoćnik Ignac, koji nije mogao da spava radi našeg eksperimentisanja gluhonijemog noćnog razgovora. Prvo je Ignac zvao mene ljutito: „Martine, začepi Tončeku usta da ne viče, jer nek se čuva da ga ne izbacim van.“ No ja sam se pritajio i njega Tončeka po leđima opominjao da se umiri. Ali on je još cvileći nešto mrmljao, dok nije naš Ignac ustao, upalio petrolejku lampu i s njom došao do našeg kreveta preteći rukom Tončekovoj glavi da će ga udariti zato što galami i cvili u noći. Ja sam se okrenuo prema zidu smijući se u šaku, a i Tonček se umirio skupa sa Ignacom. Od tada noću nisam više s njim razgovarao.

Druga priča: imali smo obavezno pohađanje Obrtne škole, i to ne po danu već u večer od 18 - 20 sati učenici koji smo bili drvene struke išli smo zasebno u Veliku zgradu te škole, a učenici metalne struke u istu školu ali u protivno krilo zgrade. Po završetku nastave našlo bi se nas na ulici 200 - 300 učenika (u ovakvim slučajevima „mangupa“) koji smo uvijek „ratovali“ podjeljeni u dva tabora. Bili smo prava napast za prolaznike pa i policiju, osobito zimi jer smo imali mnogo „sniježne municije“. Moj Tonček bio mi je ali pravi tjeločuvar i prijatelj. Tu sam vidio

koliko je Tone imao snage i spretnosti u borbi sa metalcima. Po desetero njih obarao bi napadače u snijeg, a ja se uopće nisam trebao boriti, jer Tone, darovit i snažan me je uvijek štitio i branio.

U međuvremenu sjetio sam se uputa matere kada mi je rekla da posjetim bogatu tetu u gradu. Bila je nedjelja – slobodan dan i uputim se njoj u trospratnu kuću, Sv. Petra cesta broj 11. (Posjedovala je još dvije kuće osim ove) inače još gospodična oko 50-tih godina sama sa starom sobaricom. Stanovala je na prvom spratu. Odvažno kucam na ulazna vrata. Sobarica otvori i ja pozdravivši sa „Hvaljen Isus“ ulazim u predsoblje, a sobarica me upita šta želim i ko sam. Svakako da sam odmah razjasnio i rekao da sam najmlađi iz družine Jakoba Bozja, oca mog, Martin. (Da odmah objasnim, ta ista tetka imenom Johanca, kćerka je od brata moga oca). Mislio sam u sebi dobro da sam slušao savjet moje mame i evo sad sam pred „bogatom“ tetkom u znatiželjnosti. „A, ah, ti si najmlađi i Ambrožev iz Podgorice je li?“ (Naziv Ambrožev to je naše kućno ime). „Šta radiš tu u Ljubljani?“ „Došao sam učiti kolarski zanat ili obrt kod majstora pod imenom A. A.“, odgovorih. Ona na to veli začuđeno: „Ja koliko vas ima tih srodnika.“ (Moram napomenuti da nas je bilo zaista mnogo). „Pohađaš li crkve?“ Tetka Johanca bila je vrlo pobožna gospodična. Soba u kojoj me je primila bila je puna svetih slika i kipova, osjećao sam se kao u kakvoj maloj crkvi ili kapelici. Pošto mi je za to vrijeme „prijema“ darovala bijelu kavu sa kolačima otišla je u treću sobu, vratila se i dala mi jedan kovani novčić od nikla i oznakom 10 helera!!! Rekavši mi: „Evo ti jedan groš i čuvaj ga i u crkvu hodaj i budi dobar (priden).“ Dakle, ja sam se nadao više da ću dobiti, no „ko nije sa malim zadovoljan, taj ne vrijedi ni velikog“, dobro je bilo. Od tada ju više nisam posjetio, sve dok nisam završio naukovanje. Januara, početkom 1910. godine, posjetio sam je drugi put, čestitala mi je na pomoćničkom ispitu te mi uručila drugih 10 helera - groš. Ukupno sam dobio u toku tri godine mog naukovanja od bogate tetke Johance 10 krajcara, što je približno današnjih 20 dinara novih. No ipak, za ono vrijeme 10 krajcara mi je mnogo više vrijedilo nego danas 20 dinara (O teti Johanci biće još govora, ali kasnije).

Nakon godinu učenja kod majstora Anžiča došlo je do preokreta u našem učenju (mislim ja i Tonček gluhi). Naime, majstor Anžič napušta radnju i kuću odlazeći u Ameriku, a nas dvoje, sa nešto kolarskog materijala “prodaje” drugom gospodaru i to Ivanu Šiška, usred grada na Rimskoj cesti. Mogu reći da je taj transfer za nas dvoje dobro došao, jer taj naš novi majstor je imao modernu radionu u dva dijela, strojnu i ručnu. Tu smo se udružili (ja i Tonček) sa još dva naučnika, dakle nas četvoro, tu sam se mogao priučiti raditi i osposobiti na strojevima i ručno.

Majstor Šiška bio je zaista pedagog svog znanja. Znao je nama naučnicima dati volju i podstreka za rad. Pošto smo bili već sva četvorica po godinu - dvije

na učenju, nismo se mogli složiti u pospremanju i čišćenju radnih prostorija, red i čistoća morala je biti striktno isključivo naša - učenika. Majstor je to vidio kako se mi guramo u pospremanju, ko će po podu sa metlom, a ko sa četkom po klupama i strojevima. Ali jednog ponedjeljka ujutro napravi raspored i nalog. Svako je imao za sebe po jednu radnu klupu ili banak sa priručnim alatom.

“Evo“, reče majstor, „svakome po jedan točak jednake dimenzije i forma, za izraditi. Tko će prvi najbrže i najbolje izraditi taj točak, taj će imati nadzor da drži red i čistoću, kancelarije i prostor sa pogonskim motorom“ (bio je lokomobil, L. Wolf od 12 konjskih snaga). Ostala trojca, drugi po redu, strojno odjeljenje, treći i četvrti ručno odjeljenje i dvorište. Ko je prvi u tom natjecanju bilo je zanimljivo. Gluhi Tonček i nijem je šutio i radio, nije se obazirao ni na što, već brzo tačno i lijepo, prvi je dovršio zadati točak i time on postao je „stariji“ među nama. Mi ostala trojica morali smo ga slušati i spremati kako nam je on naredio. Razmirica više nije bilo, već smo se natjecali u radu i poslu kako da stignemo Tončeka.

U šta sam trošio vrijeme izvan posla? U nedjelju ujutro na misu u crkvu, posle crkve bilo je raznih kulturno - zabavnih ustanova, kao javne čitaonice, gledališča - kazalište, kinematografi tek nastali. Sjećam se bio je jedan jedini u Ljubljani tada, zvali ga „Edison“. Ako se ne varam za jedan ili dva krajcara mogao si gledati predstavu i po dva sata. Film je bio nijem, a gramafon bi svirao. Dalje, u parku Tivoli, bio je uvijek zabavan prostor za razonodu, „Panorama“ cirkus - sve pod šatorima.

I tako živeći u tom periodu učenja, bilo je interesantnih zgoda, narodnih tradicija i običaja. Prilikom svakog dočekivanja nove godine - „Silvestrovo“ (osobito mi naučnici) bio je običaj da se ide rano ujutro čestitati novu godinu. U tom pogledu bio sam „poletan“. Sjećam se da sam imao sreću, te sam jedne godine ispred gluhonijemog i ostale dvojice bio prvi u pohodu čestitati sretnu Novu godinu već u pet sati ujutro. Obletio bi sve bliže i daljnje naše odnosno majstora Šiške mušterije (potrošaće). Šešir sam držao u ruci uvijek „otvoren“ za poklon nakon čestitanja. Mogu reći da sam za tri sata „želeći“ sreću mušterijama obilno bio nagrađen. Kod doručka izbrojao bi iz usnjate (denarnice) kesice, 200 - 300 kruna srebrenih - „kapital“. Mama nije trebala brigu brinuti radi odjevanja i drugih potrebstina, jer bio sam „bogat“. U taj čas nisam ni pomišljao da je jedino tetka Johanca bogata. Sve to mogu zahvaliti sretnoj okolnosti i dobrim narodnim običajima.

Još jedan zanimljiv slučaj „zarade za uslugu“. Naime, ima dan u februaru ili početkom marta imenom „Fašing“ - slovenački „Pust“, hrvatski „Poklade“, moglo bi se reći „dan ludog veselja“, tu se pije i jede prekomjerno, a drugi dan „Fašing“ jeste uvijek utorkom po cijeloj Evropi. Zatim srijeda zove se „čista“ jer se mora postiti, cijeli dan ne smije se masno ništa jesti jer nastupa „Korizma“.

Dakle na taj ludi karnevalski dan ujutro stajao sam pred dvorištem naše radione. Malo teturajući stane pred mene salonski obučen gospodin sa polucilindrom na glavi. Gledajući u mene upita me: "Mali, bi li ti htio mene malo po gradu provozati u onim kolicima?" pokazujući u dvorištu stojeća samokolica ili civare, "ja ću te dobro nagraditi". Ja sam se odmah odazvao, dovukao civare i gospodin sa polucilindrom na glavi se je sam „utovario“ u kolica. Iz džepa virila mu je boca (valjda nekog pića), jer među vožnjom ju je više puta naginjao pjevajući. Vozeći ga glavnom ulicom stigoh do mestne kuće „Magistrat“. Tu je tutnjalo i pjevalo se u jednom taktu. On mi viče: „Stoj dosta je vožnje, evo ti mali“ i dade talir od pet kruna (srebre).

Vraćajući se natrag sa kolicima, naiđe još jedan „sretnik“ karnevala, te sam imao čast i njega malo provozati, no on nije vozao daleko i nije dao više od krune. Kolica sam vratio na staro mjesto, a ja otišao kući među svoje kolege, koji nisu bili sreće kao ja. Bogat i sit dočekao sam čistu srijedu. Od „masnog utorka“ ostalo mi je puno masnih stvari, imao sam ih u koferu: par kranjskih kobasica, krofne i šunke je bilo. No „čista“ je srijeda, ne smijem jesti, a mislim si - smijem zato mirisati. Tako je i bilo, par puta sam otvarao kofer i turao nos iznad kobasica i krafni, sve do četvrtka, isti dan „likvidirao“ sam sve ostatke lude karnevalske noći i dana. Toliko o „Fašingu“.

Period moga naukovanja primakao se kraju - godina 1909. je na izmaku, treba položiti ispit zrelosti trogodišnjeg učenja kolarske struke, da postanem od učenika kvalifikovani pomoćnik. Životni prelom u znanju i egzistenciji u daljem životu. Ispit je trajao samo jedan dan u prostorijama Velike obrtne škole u Ljubljani. Bilo je devet sati prije podne, našao sam se u delavnici - prostoru koji je ličio radi raznih vitrina na laboratoriju. Dopratio me je majstor Šiška.

Ispitna komisija sastojala se od tri člana: Stručni profesor škole; Samostalni kolarski obrtnik i Stariji kolarski visokokvalifikovani pomoćnik. Profesor mi podastre nacrt jednog točka (kolut) od fijakera i to zadnji (taj je veći od prvog), rekavši: „Tu imaš nacrt točka sa mjerilom, ovdje imaš klupu i sav pribor oruđa (alat).“ Vodio me do slagališta drvnog materijala pokazavši mi usput strojno odjeljenje gdje si mogu obraditi sve dijelove za taj točak. Došavši natrag ka klupi gdje je bio i nacrt i ostali članovi komisije upita me profesor: "Evo tu imaš sav potreban alat za obradu drveta. Šta trebaš da nužno znadeš o alatu prije no započneš sa radom?" U obrtnoj školi smo učili, da bez dobrog, oštrog alata ne može se dobro i brzo raditi te tako odgovorih. "Dobro", kaže profesor .

Prvo mi je bilo da sam pregledao alat koji i nije bio oštar, morao sam ga oštriti. Sva tri člana komisije šecu tamo-amoo, dok nisam išao sa njima tražiti i odabrati jaseno drvo za točak. Oni svi gledaju da li znadem koje drvo je dovoljno suho i dobro za upotrebu, no kada sam si drvo odabrao komisije je nestalo, ostao sam

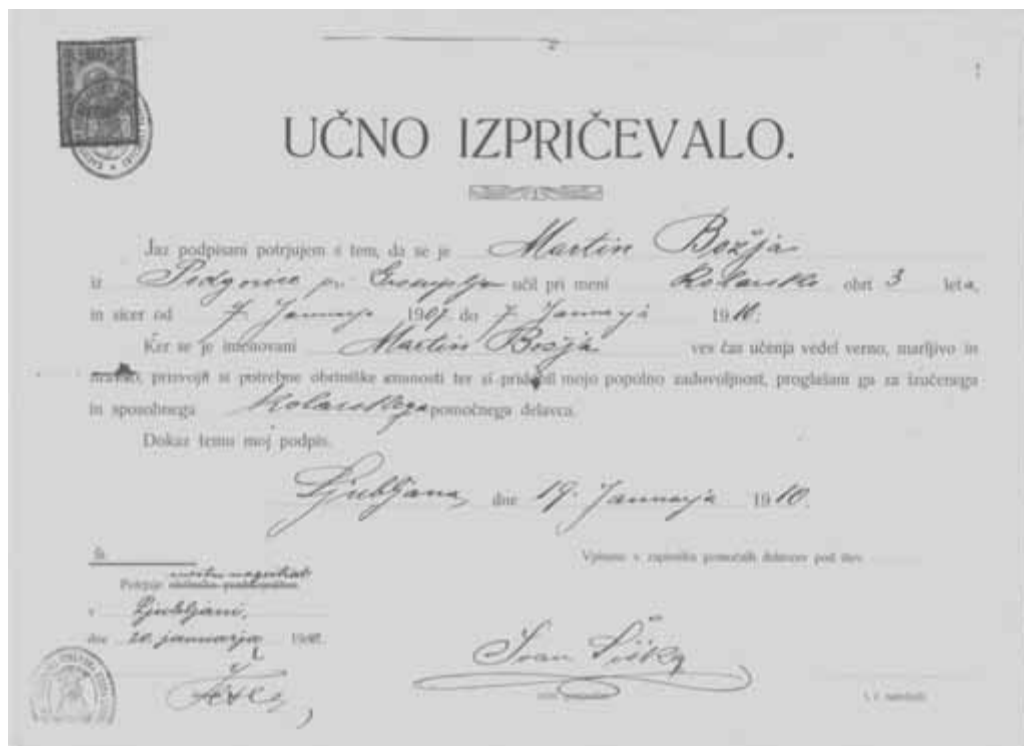
sam sa majstorom odjeljenja. U dva sata popodne dođoše sva tri opet - (moj majstor Šiška nije prisutan), dotle sam imao već sve dijelove točka skoro obrađene. Pogledaše i opet odoše. U šest sati uveče bio sam završio kompletno zadnji fijkerski točak, a i komisija je tu. Nakon preciznog pregleda počelo se je sa teorijom "kolarske znanosti". Prvo, koja vrsta drveta je najbolja za gradnju kola i ostalih predmeta kolarske struke, drugo, kada je vrijeme za sječu drva uopće? Koliko vremena treba sušiti se da bude za upotrebu dobro. I još niz drugih pitanja. Srećom sve je prošlo odlično.

Postao sam drugi čovjek. Svečana promocija i svjedodžba "Diploma" dodijeljena mi je 7. januara 1910. godine uz mali banket. Bila je prisutna majka sa starijim sinom (bratom) Jakobom. Ispitna komisija, majstor Šiška i ja novopečeni. (Svečanost je bila održana u stanu majstora Šiške). Ostao sam kao pomoćnik kod majstora Šiške još nekoliko mjeseci uz nedjeljnu platu, koja je bila početnička, ne velika, ali dobivao sam bolje specijalnije poslove, što mi je bilo od koristi. Izgubio sam stanovanje kod majstora Šiške, jer postao sam samostalan, plaćen i nezavisan.

Uselio sam se kao mlad gospodin, pomoćnik kod familije S. R. nedaleko od radnje Šiška. Upisao se kao član, tada se zvalo „Telovadno društvo Sokol“ u narodnom domu u Ljubljani, onda u delavsku organizaciju socijaldemokrati, te u biciklističko društvo „Danica“. Moram napomenuti da u ono vrijeme nije bilo lako doći u takozvano bolje društvo zanatskih radnika, no jedne prilike u jednom restoranu morao sam platiti pristupnicu u obliku plaćanja jedne pojedine gozbe i tek onda smio sam sjesti u krug starijih radnika kolarsko - kovačke struke. Tu smo imali stalno rezervisano posebnu sobu ili „kružok“.

Tom prilikom upoznao sam se sa dvije godine starijim ličarskim pomoćnikom u kome sam našao jedinog prisnog i nikad zaboravljenog istinskog prijatelja - čovjeka. Kako narodna izreka veli da prijatelj se u nuždi upozna. I zaista Rudolf B. (tako mu je bilo ime) bio je bolji od sve moje braće. Ovo nekoliko naših međusobnih susreta i dejstava što ih je Rudolf dao kao prijatelj.

Jedne nedelje dopodne pošao sam sam u jednu restauraciju na takozvani „gablec“. Naručim si gulaš sa pola litre rizlinga. Išlo mi je sve u slast, no zovući konobara da naplati, osjetih, tražeći novčanik, da ne mogu platiti, jer novčanika nije bilo u mom džepu. Konobar je tu, šta sad? „Donesite još čevrt litre vina!“ rećem ja bez da konobar znade da nemam novca, odnosno novčanika (napominjem da sam prvi put u tom restoranu). Bio sam vrlo hladnokrvan i pun optimizma da mora sve to dobro izaći. Kod tog optimizma bile su mi oči uprte (sjedio sam kraj uličnog prozora) kroz prozor na ulicu, u velikoj nadi ne bi li ikako izbilo ulicom kakvo poznato lice. Nije prošlo mnogo trenutaka nervoznog iščekivanja da

Diploma – Učno izpričevalo, 19. januar 1910.

me neko spasi iz neugodne situacije, a radi moje zaboravnosti, kad na moju sreću opazim na drugoj strani ulice Rudolfa.

“Ovamo, ovamo Rudo“, vičem kroz prozor i već je bio tu kraj mene. “Oštija Martine ča ti je?” Bio je veliki primorski Slovenac. “Prosim te plati ovo jelo i piće“, rečem, „ja nemam novčanika!“ Rudo je platio sve, uzeo me ispod ruke rekavši: “Hajdemo Martine, a drugi put nemoj ići sam u restoran već zovi mene (Rudolfa) i ne trebaš voditi brigu za novčanik.“ Bilo me je malo stid, ali takav je bio moj Rudolf. Još isti dan vratio sam Rudolfu novac.

On, Rudolf, bio je dobar trkač na biciklu u tom društvu kluba „Danica“, što ja nisam bio. Sjećam se slučaja kad sam bio jednog nedeljnog jutra u punoj vožnji prema Kranju (mjesto na Gorenjskom). Tada se je vozilo lijevom stranom Rudo je imao svoj vlastiti bicikl, a ja pozajmljenog od strane jednog gradskog pozajmljivača. Taksu za cijeli dan vožnje platio sam krunu. Svakako bicikl moram vratiti neoštećen u protivnom moram platiti odštetu. Premda sam u početku vožnje rekao: „U ime božje, pa sretno“ vozio sam nekoliko kilometara. Ja naprijed, on za mnom. Na jednom prevoju pojavi se iznenada jedan mladić također na biciklu, ali isto na lijevoj, mojoj, strani i sudar je bio tu. Obojica smo se srušili na cestu, neozlijeđeni, ali moje prvo kolo dobilo je uslijed sudara oblik osmice,

a njegov novi (Puch marke) ama ništa, dakle oštećen sam bio samo ja. Šta sada? Prijatelj Rudo je stupio u akciju. Obučen je bio u bijelom sviteru sa klabekom oznakom preko prsa "Danica" (djelovao je autoritativno). Mladić se je usrdno izvinjavao priznavajući svoju krivicu prema meni. Rudo ga upita, u službenom stavu: "Prosim vas vaše ime i prezime", držeći mali notes u ruci htio je da zapiše ime mladića. „Da“, veli mladić, „zovem se T. T.“ "Da li ste voljni da se nagodimo odmah tu za nastalu štetu ili kad budete saslušani kod prometnog redarstva u gradu?" „Ne“, kaže mladić, "ja bih rado odmah da platim nastalu štetu i koliko?" Rudo veli na to: „Jesi li sporazuman platiti 15 kruna?" "Jesam", veli mladić, „evo novac.“ On je prosljedio dalje u protivnom smjeru. Ja i Rudo pak do prve kuće kraj ceste sa oštećenim biciklom. Rudo kao iskusni biciklista umio je odmah da ispravi točak za daljnju vožnju. Dakle, osvjedočio sam se da svako zlo ima i dobru stranu, tako sam i ja u nesreći i našao sreću. Došavši u Ljubljanu natrag vratio sam bicikl, platio pristojbu od od krune, ostalo mi je 14 kruna sa kojima smo ja i Rudo imali 14 dana dosta razonode.

Nakon par mjeseci poslovanja kod majstora Šiške, kao novopečeni kolarski pomoćnik napustio sam istog i pošao malo dalje u drugu ulicu (u svijet) kod drugog majstora kolara Jereb Iv. Iako radiona bez strojeva nije mi bila pogodna, ali glavno da sam pošao „u svijet“. Kod našeg stalnog, društvenog stola u restoranu, kolege saznajući da sam se sad kod drugog majstora zaposlio počeli su mi se rugati. "E Martine, ako budeš ti uvijek radio svoj zanat u jednom mjestu i mijenjao majstore iz jedne u drugu ulicu, to ti ne vrijedi, moraš ići dalje u svijet" - (u ono doba su rekli "u Fremd") – „Trbuhom za kruhom pa da se usavršiš u svom zanatu.“

U međuvremenu, jednom zgodom sastao sam se sa mojim starim gluhonijemim Tonetom, također već prije mene pomoćnik, i sa još dvojicom njegovih kolega, također gluhonijemim. Išli smo nedeljom popodne u jedan restoran na zabavu i ples, no moram podvući da sam sa tom trojicom toliko saživio (prilagodio) u saobraćaju i govoru s njima, da je izgledalo kao da sam i ja (ne daj Bože) gluhonijem. I tako sjedismo nas četvoro za okrugli astal (mizu). Uzgred moram napomenuti da sam bio u to vrijeme još „diletant“ u plesanju, jer prve korake u plesanju pravio sam u kući sa metlom. Radi toga mi je uvijek dobro došlo ako je bilo u plesnoj dvorani gusto. U takvim prilikama nije mi bilo teško reći djevojci odnosno plesačici "Pardon" gazeći nespretno po njenim nogama, jer krivicu za moje neznanje mogao sam svaliti na mog bližnjeg suplesača. Na taj način eto, usavršavao bi se u plesu.

I tako smo nas četvoro govorili među sobom, svakako nijemom mimikom. Pokraj našeg stola sjedilo je petero članova, miješano društvo, koje je usmjerilo poglede i pozornost prema nama "gluhonijemima". Ja kao normalan i zdrav čujem iza mojih leđa sljedeći komentar: "Gledajte ljudi božji finih momaka, ali

siromaha kako dobro razgovaraju među sobom, premda su gluhonijemi, Bože, Bože.“ Jedan stariji gospodin iz tog društva dade prijedlog da nam „siromasima“ šalju, odnosno počaste nas zovući konobara, naručili su za nas četvero dva litra vina sa velikom porcijom hladnog nareška, što je i uslijedilo na naš astal. Sve to, zahvaljujući mojim zdravim čulima, mogao sam da rastumačim ostaloj trojici dobrotvorne goste našeg sporednog društva. U međuvremenu čuo sam i ovaj komentar: “Vidite li onog (pokazujući na mene) malog, izgleda je najvještiji u razgovoru među njima, jer ga svi slušaju (samo što ja čujem).“ Pošto je došlo vrijeme odlaska, tom prilikom su me zamolili moji ostali trojica gluhonijemih: „Hajde Martine zahvali se našim susjedima za sve dobro što su nam ukazali.“ I tako sam u ime ostale trojice pristupio susjednim dobrotvornim ljudima rekavši: “Hvala vam svima za darovano jelo i piće. Hvala.“ No, to je za njih bio mali šok i rekao bih, neočekivano kako samo lijepo i izražajno umijem (ja) da govorim, kao da sam normalan: “I jesam, hvala bogu, rekoh, normalan, jer čujem i umijem govoriti.“ „Jao, jao cijelo vrijeme mislili smo da ste isti siromah kao oni.“ Razišli smo se zadovoljni i veseli.

Dalje, jedne subotnje večeri bili smo ja i Rudo u kafani “Prešern“. Odmah iza leđa Rude, a bilo je već pokasno u noći oko jedanaeste ure, vis-a-vis sjedio je naš, onda već proslavljeni, slovenski pisac i poeta književnik Ivan Cankar. Okrenuvši se prema nama dvoma reče: „Momci dali biste me mogli otpratiti kući na Rožnik (tamo je stanovao)?“ Dakako, bili smo odmah spremni i prihvatili smo ga svak sa jedne strane (jer Bogom dani vrsni pisac je donekle teturao i nije bio dovoljno sposoban da bi sam pješačio jer je bio pripit). On, dobri pisac, koliko ga se ja sjećam, a i govorkalo se, nije mogao feljton, članak pa i roman napisati ako mu nije bio alkohol prisutan. Od tada, pa i nadalje, bila je meni i Rudiju priyatna dužnost da na Ivana Cankara pazimo i pratimo ga u svim sličnim prilikama.

Godina 1911. bila je na svoj način senzacionalna zbog jednog fenomena - astronomije. Naime, te godine već u početku svijet, pa i ja sa njim našli smo se u jednom velikom strahu i iščekivanju, a to radi pojave i putanje jedne „komete“, zvijezde - repatice zvane „Halejeva kometa“ koja se navodno pojavljuje svakih 80 godina blizu naše planete zemlje. Posebno se je naglašavalo da sada 1911. godine prijeti našoj zemlji naročita opasnost jer susret sa Zemljom, ta „Halejeva kometa“ repom svojim može izazvati katastrofu Zemlje. Taj susret sa Zemljom (ako se ne varam) trebao je uslijediti 19. maja u 22 sata. Sjećam se te večeri bilo je nebo vedro i jasno. Stanovništvo je hrlilo na obližnje brežuljke i uzvisine izvan grada sa torbama opskrbljeni jelom i pićem, jer svijet nije znao kako dugo će taj susret trajati. Svakako bilo je poželjno da se ponese dobar durbin (daljnogled).

Tu večer imao sam izuzetno zanimljiv i nezaboravan doživljaj, jer tako nešto događa se samo jedanput u životu (18 punih godina mi je tada bilo). Penjali smo na jednu obližnju uzvisinu, bolje rečeno visoravan “Golovac“ ja, moja stano-

davka, njen suprug i 17-godišnja kćerka Metka. Sa Metkom sam bio u dobrim odnosima, ali samo kod njenih roditelja u kući. Taj dan kada dolazi „Halejeva kometa“ imao sam sreću da ju pratim, ili ona mene. Roditelji su išli naprijed, Metka i ja za njima. Na uzvisini nismo bili sami, bilo je dosta naroda. No, kada smo zauzeli neke pozicije i mjesta da bi mogli što bolje motriti ta čudovišna kretanja nebeskih tijela, svakako najbolji položaj za svakog posmatrača bio je ako je mogao da leži na leđima na travi da tako može gledati u nebo i motriti odakle će doći ta famozna kometa – repatica.

Kulminacija napetosti nastupila je između 22 i 23 ure. U tom času ja i Metka nalazili smo se u maloj „udubini“ nedaleko od roditelja, u bujnoj zelenoj travi, ležeći svakako tako da nas se nije moglo šale primjetiti. Svijet oko nas počeo je vikati: „Eno, eno je!“ znači zvijezde sa svijetlećim joj repom.

Za to vrijeme uzbuđenja ja i moja Metka proživljavali smo svu radost gubljenja djevičanstva! „Hej, hej, gdje ste“, vikala je Metkina mama nakon prestanka opasnosti koja je prijetila svima nama. Šta su oni vidjeli na nebu za to vrijeme od 22 do 23 ure nisam nikad upitao, jer ja i Metka nismo imali vremena gledati u nebo. I taj fenomen je prošao.

Početkom jeseni 1911. godine desilo se i ovo: pojavili su se ulični plakati i u novinama također, reklame sa foto slikama od glasovitog tada, pa i kasnije popularnog Marija Carusa italijanskog tenor pjevača (solista). Isti će da gostuje u Slovenskom gledališću, i to u operi Rigolletto. To gostovanje Carusa bio je doživljaj ne samo za mene, već i za cijelu Ljubljanu. Kako doći do ulaznice za tu predstavu? Tu se je našao opet moj Rudo koji je nabavio ulaznice za galeriju iza balkona i tako sam mogao zajedno sa Rudom slušati slavnog Carusa. Usput

napominjem, da je prigodom potražnje za ulaznicama bila tolika gužva i pometnja da je bilo ozljeđenih odnosno povrijeđeno mnogo osoba. No Rudo mi je bio dobar čuvar, pa smo mogli neozljeđeni da izađemo iz gledališta.

Naš pozdrav bio je: „nazdar“ (sokolski) i opet smo se sastali druge nedjelje, ja, Rudo i još troje sokolaša, dakle nas petero. Jedan je nosio sobom harmoniku - koncertnu. Zdogovorili smo se da idemo van iz grada (bilo je večer) gdje se možemo na svoj način zabavljati. Mogu ti reći, Davorine, da je tada bila velika demokratija slobodnog kretanja mladalačkih hirova i noćnih provoda, jer nismo htjeli da idemo u kafanu ili bar. Obične gostione zatvarale bi se već u 22 ili 23 sati, stoga smo se pobrinuli i uzeli dva litra vina i pošli van na rub grada, jednostavno prostrli novinski papir na ozidje kraj trotoara i počeli si nazdravljati (imali smo i dvije čaše). Bilo je već oko pola noći, pjevali smo popularnu pjesmu „Kaj nam pa morejo“, a harmonikaš nas prati. U to se pojavi stražar (policajac), tada nije bilo pendreka. Došavši među nas, automatski smo ušutili svi. On nas je uljudno opomenuo da ne sviramo i pjevamo tako glasno, jer ura je 24 i narod spava. Stražar se udalji od nas, a mi nastavimo u istom ritmu pjevati. Prozori od obližnjih kuća počeli su se otvarati, to je bio za nas znak da se naša pjesma njima sviđa. Osobito nam je bilo drago ako je bilo kakvo djevojačko lice na prozoru. Kroz onakve i takove „podoknice“ (serenade) došlo je i do ugodnih poznanstava. Moram naglasiti da nas petoro se nismo „derali“ već istinski smo lijepo i pristojno pjevali. No, nismo baš dugo pjevali i opet se pojavi naš čuvar reda - stražar, ali čim smo ga opazili poduzeli smo spontanu preventivu. Obustavili smo pjevanje ovako: bez ikakvog glasa demonstrativno, držeći desnom rukom šešir, vitlajući njime po zraku. Harmonikaš je ispuštao zrak iz mjeha, također bez glasa.

Izgledalo je kao da vićemo, ali mi smo šutjeli. Čuvar reda se je razočaran podlaktio i promatrao nas bez glasa, a Rudo mu ponudi čašu vina koji je stražar rado popio. Razišli smo se kako na zadovoljstvo stražara, tako i nas sviju. Tako smo se tada zabavljali i nikome ništa našao nismo učinili! Ko je veseo u životu svom, taj mnogo briga nema.

U međuvremenu došlo je do susreta sa mojim starijim bratom Francom, izučenim kovačem koji je došao iz „fremda“ (tuđine). Radio i putovao je po raznim mjestima Evrope, kao: Milano, Pariz, Berlin, Salcburg, Insbruk, Beč, Budapest, Grac. Radio je na velikom tunelu ispod Karavanki, Jesenice, Rožna dolina. Govorio je četiri jezika: italijanski, njemački, češko-poljski, mađarski. Značajno je to da smo se dopisivali samo jedno ljeto, poslije toga ja sam išao na jug, a on je 1913. otišao u Ameriku ostavivši u rodnom kraju kuću sa kovačkom radnjom. Od tada pa sve do 1954. godine nismo se vidjeli.

Poslije Prvog svjetskog rata, 1922. godine saznajući njegovu adresu, od brata Jakoba, koji se je s njime dopisivao i bio čuvar njegovog dobra. Ja sam mu tada

pisao poveliko opširno pismo. Kako rekoh, 1922. godine sam pisao u Klivlend, a isto pismo se je nakon 10 godina vratilo meni natrag, to jest 1932. godine. “Kuriozitet“ pisale su sarajevske novine o tom pismu. Napominjem da sam imao još dva brata u Americi koji su otišli još prije moje osnovne škole, i to Janeza koji je bio najstariji i Josip, izučeni umjetni vrtlar. Obojica su nestala zauvijek u tuđini.

Osim Jakoba koji je naslijedio posjed po ocu svom, bila su u kući još dva brata: Alojz, stolar i Vinko, poljoprivrednik - dakle sa mnom sedmoro. Alojz i Vinko su se oženili u blizini rodnog mjesta i tako bio sam među njima najmlađi, a sada kada to pišem postao sam „najstariji“ pošto su mi sva četvorica umrla, ostao sam sam.

Pula – Rijeka – Zagreb 1912.

Prvih dana 1912. godine obavjestio me moj Rudo da lahko mogu dobiti zaposlenje kao kolar kod firme J. Počivalnika u Puli na krajnjem rtu Istarskog poluotoka (Pomorska tvrđava Austrijske mornarice). No, prije nego što sam se odlučio za taj put iz Ljubljane ja, Rudo i krojački majstor poduzeli smo i izveli jednu malu, mogu reći i „komercijalnu“ operaciju. Srž te operacije bila je moja tetka, bogata Johanca. Rudo me je stalno upozoravao da ako pođem u svijet neka se ne zapustim pa da bi išao bez novaca u džepu, jer tada postaje opasnost da čovjek posrne i dođe pred alternativu „ukrasti“ ili „oteti“ pa da nešto imaš. Božja zapovjed glasi: „ne ubij“ i „ne ukradi“, sve to nas je ponukalo da nešto preduzmemo i da na legalan, pošten način dođemo do novaca (denarja) i to ovako: meni je napravio krojač zimski gornji kaput kojeg sam i platio, ali sam majstora nagovorio da mi ispostavi račun koji je glasio na iznos od 15 kruna sa podvučenom „opomenom“: “Pošto niste na vrijeme ugovorenu sumu za izradu kaputa platili, to od vas ovim putem (ko tobože) tražim hitno ili novac ili kaput.“ Dakle dilema svoje vrste. I evo mene kod tetke Johance. “Hvaljen Bog i dobar dan. Aaa...Mrtinček, po kaj si pa ti prišel (po što si došao).“ Učtivo, legalno počeo sam objašnjavati moj vrlo delikatan položaj sa krojačem i kaputom. Da bude stvar još više otežana rekao sam da sam bez posla jer mislim ići u svijet. No nisam bio nasrtljiv prema „gospodični Johanci“. Kada sam joj podastro račun ne da mi pokloni 15 kruna, već: „Posudite mi, jer 15 kruna mislim Vam vratiti čim se zaposlim.“ Izgledalo je da me je ipak prozrela u mojim mahinacijama. Pročitavši račun i opomenu reče mi vrlo lagodno: “Ti kažeš da ćeš novac vratiti, je li? Ha,ha!“ nasimjavši se, „Mrtinček nisi ti jedini koji na taj način pozajmljuje novac od mene. Ima vas mnogo u družini. Evo ti 15 kruna koje ne trebaš vraćati.“ Operacija je uspjela, živci su postali uravnoteženi, bio sam više nego zadovoljan i sa Rudom i majstorom krojačem zajedno, išli smo sva trojca na pivo.

Početkom marta 1912. godine, po uputi mog prijatelja Rudolfa, koji mi je čak i putni kovčeg nosio, odlučih da ostavljam Ljubljanu i da odem u Pulu „Počivalniku“. Nezaboravan bio je rastanak na Ljubljanskom kolodvoru sa Rudolfom. Htio sam ga poljubiti, oči su mi bile pune suza. Rudolf, kategorički uzme moju desnicu u svoju rekavši: „Oštija prijatelji, ako su prijatelji oni se desnom rukom rukuju i krijepe u istinskom prijateljstvu, ne treba se ljubakati.“ Čvrsto mi je stisnuo desnicu rekavši: „Z Bogom“ i nazdar Tinček-Martine. Pa srećno“!

To je bio njegov posljednji zbogom, jer od tog časa Rudolfa nikada više vidio nisam. Zadubivši se u misli, vozeći se u nepoznatu Pulu tapkao sam po džepovima da li imam sva dokumenta i papire u redu (vozeći se već skoro dva sata) osjetim u desnom džepu kaputa mali papirni smotak, izvučem, otvorim i nađem dvije banknote jednu od 50 kruna, drugu od 20, t.j. ukupno 70 kruna. Na unutrašnjoj strani omota stajao je natpis: „Evo Martine malenkost od prijatelja tvog Rudolfa.“ Do danas, on Rudolf, ostao mi je jedinstven i nezaboravan lik prijatelja, čovjeka koji se slični njemu rijetko rađaju. Budući nisam do tada vidio morske obale ni njene oblike, sa nestrpljenjem sam gledao kroz prozor kupea kada i gdje će se pojaviti to morje (more). Vozeći se od stanice Divača – Herpelje - Kozina (Kozina je u srcu Istre) osjetih da se ide, putuje, vozi sve na niže i nakon nekoliko zavijutaka vlak dohukta u pristanište Pula (Pulj, slovenački). Izlazeći iz vlaka jedno 15 minuta sam gledao i gledao to ogromno plavo adrijansko more (imamo mi Slovenci lijepu pjesmu od Vilhara pjesnika) „Buči, buči more adrijansko, bilo nekad si slovansko.“ Napominjem da sada jeste to more konačno slovansko.

Bilo je oko jedan sat poslije podne kad sam se uputio sa kovčegom u ruci prema cilju mog smjera, prema ulici Via Promontore gdje se nalazi firma J. Počivalnik, moj novi poslodavac. Naglašavam da je tadašnje glavno stanovništvo bilo pretežno italijansko premda je tu bilo i Njemaca, a također prilično slovenačke narodnosti (Slovenaca, Hrvata i Srba). Tražeći pravi put upitah jednog prolaznika (muška individua) oslovim ga slovenačkim jezikom: (drugo i ne znam) „Prosim gospod kje se ide odnosno tražim ulicu Via Promontore?“ On, ne mnogo se zadržavajući, promrmlja na italijanski: „Porco schiavo di slavo,, brzo se udaljivši.“ Počeo sam tražiti ulične natpise svakako pod navodnikom „Porko“ misleći da je to pravi naslov za traženu Via Promontore ulicu. Da budem sigurniji upitah drugog prolaznika, bio je policajac: „Prosim vas dali vi znate gdje se najprije stigne u ulicu Via Promontore?“ On odgovori: „Kako da ne“, i da ide u tu ulicu na ručak, „možemo zajedno ići“ veli na hrvatskom jeziku, „usput mogu vam i tu firmu (rekao sam mu J. Počivalnik) pokazati“. I tako idući ispričah mu da sam prethodno već upitao jednog Italijana za tu istu ulicu, ali ja i sad ne mogu shvatiti šta mi je zapravo rekao jer italijanski ne razumijem. Zapamtio sam samo dvije riječi „porko i slavo“ i još nešto, rekavši to počne se policajac grohotom

Pula, 1912.

smijati. Na to reče policajac: „Znate li šta vam je rekao taj italijanski pokvarenjak? Inače nije lijepo da vam citiram u cjelosti Italijanove pogrdice, ali dobro je da ga niste razumjeli jer vas je samo pogrdno vrijeđao da ste slovenska svinja.“

Prohujalo je više od 40 godina i dočekao sam za tu talijansku provokaciju, rekao bih, rehabilitaciju ili satisfakciju i to ovako: Ja, moj brat Franc (došavši iz Amerike), te također Franc - sin moje sestre, dakle, nas troje odlučismo da idemo malo na more i to u Pulu, da oživimo uspomene. Obadvojici sam pričao o mom susretu prije 40 godina sa nekim Italijanom – tada šovenom. U toj istoj ulici Via Promontore naiđemo na starog prolaznika (ali je sjedio na stolici iza kuće). „Pardon“ nagovorio sam ga učtivo u čistoj slovenštini „Da li je ovo možda ulica Via Promontore?“ A on malo poteško ali razumljivo reče: “E alora je, je tu je prava stara ulica Via Promontore“. Bio je uljudniji nego njegovprethodnik unazad 40 godina. Uzgred rečeno bio sam izliječen i ponosan, jer Pula, ja i Talijan našli smo se u našoj Jugoslaviji, gdje se konačno ipak razumijemo.

Nakon tih peripetija stigoh konačno i do cilja! Napominjem i to da mi je prijatelj Rudo uručio popratno pismo za povjerenika radničke organizacije zaposlenih kod te firme, J. Počivalnika. Došavši do tvorničke zgrade nađem gospodina L. Dot....“Dobar dan i pozdrav od Rudija!“ uručim mu i pismo, srdačno sam se rukovao sa njime. (L. D. povjerenik je bio Hrvat iz Like). Pročitavši pismo

reče: "Hajdemo da ti nađem stan." Obezbjedio mi je sobu u ulici Via Mandolina, soba sa dva kreveta. Tu sam zatekao kolegu imenom Vinko L. bravar, koji je bio zaposlen u vojno - pomorskom arsenalu.

Ujutro drugog dana u pola sedam već sam bio raspoređen u tvornici koja je izrađivala sve vrste luksuznih vozila. Tu su bili i kolari, kovači, remenari, tapecireri i lakireri, oko 75 - 80 radnika. Napominjem da se je radilo tada u našoj tvornici osam i pol sati. Svake subote bila je isplata, uvijek tačno četvrt sata prije prestanka rada. Poslovođa bio je brat vlasnika tvornice i donio bi svakome na banak - tezgu lijepu malu drvenu kutiju sa isplatnom listom i zarađenim novcem.

Prva mi je bila dužnost da se javim mom prijatelju Rudolfu - dobrotvoru. U pismu sam mu se najljepše zahvalio, dakako naročito za veliko iznenađenje što mi je „neprimjetno“ u džep darovao 70 kruna. Naglasio sam mu također da ću mu tih 70 kruna vratiti. No, šta se je dogodilo. Rudo je odgovorio na moje pismo – citiram: "Dragi moj Martine, veliš za darovani novac da mi ga kaniš vratiti. Možeš ako te volja, ali time gubiš prijatelja zauvijek! Znaj ali i to, da se u životu ne zna kada i gdje je prijatelj prijatelju nužan (potreban). Nazdar, tvoj Rudolf." Budući da smo ostali u pismenom kontaktu tokom Prvog svjetskog rata 1915. godine pisao mi je da leži ranjen u jednoj bolnici u Lavovu (Galicija). Sakupio sam koliko sam mogao (25 kruna) i poslao mu. Odgovorio je da je iste primio. Između nas dvojice bio je to zadnji i posljednji dijalog. Od onda je istinski nezaboravni prijatelj Rudolf za uvijek nestao. Od tada pa do danas (prošlo je 50 godina i više) prijatelja malo da bi bio sličan Rudlofu, našao više nisam, jer on je bio jedinstven.

Tako radeći u toku sedam dana učlanio sam se u tamošnji Slovenski klub. Prostorije su bile u lijepom Narodnom domu, gdje smo se i sastajali svi slaveni živeći u Puli. Da ne izostavim i to, da u ono vrijeme Austro-Ugarske vladavine mi južni slaveni (bez razlike kako se ko zvao i krstio) bili smo kompaktni, složni i vjerni svom domovinsko - narodnom osjećaju. Kako rekoh već ranije volim pjevati i pjevao sam gdje god je bilo prilika.

Tako i tu u Puli bio je restoran „Pri raku“, tu sam bio i aboniran na hranu tada, ali ne dugo. Bilo je jedne subote uvečer. Desetoro nas Jugo-slavena bilo je tu: Ivan-a Jovan-a, pa konačno i Janeza. Ja sam bio najmlađi među njima i cijenili su moj prvi tenor. Sjedili smo oko dva astala (mize). Svakako bez Istarskog crnog vina ne da se ni zamisliti dobro pjevanje. Sjećam se, pjevali smo popularnu domaću "Slovenac, Srb, Hrvat za uvijek brat i brat". U taj čas sa protivne strane gostinske sobe napadoše nas Italijani. Prvo je doletjela pivska krigla. Letjela je srećom preko naših glava udarivši u zid. Odmah iza krigle doletio je otvoreni nož, i taj je udario o zid. To je značilo alarm za početak bitke Italijana - napadača protiv nas. Prvi put dospio sam u jedan takav narodnosni okršaj. Kraj mene

Pula, 1912.

sjedeći korpulentni kovač Božo - Srbin, doda meni pivsku bocu rekavši: „Martine razbij sa bocom luster (svjetiljku) na stropu lokala.“ Ja sam to i učinio, ali sa ogromnim strahom. Nakon toga nastao je mrak. A kaže se da je u mraku svaka krava crna i tu se nije znalo ko će izvući tanji kraj odnosno deblji. Znam toliko da sam se ja uvukao pod astal i tu sagibao u strahu za glavu, jer pljuštali su udarci od stolica, tanjira, krigli i raznih predmeta uz gromoglasne povike i psovke, kao: „Porko slavo, je...,talijansku majku itd.“ No ja sam ostao pod astalom dotle, dok nisam opazio da na prozorima više nema stakla. Tad sam iskoristio priliku te rutinski skočio kroz razbijeni prozor u mračni vrt i ne obazirući se pobjego u moju sobu Via Mandolina, pokrio se jorganom i dočekaao zdrav ponedjeljak ujutro.

Kako rekoh ranije, u pola sedam bio sam pred tvorničkim ulazom, gdje su došli i ostali saborci od subotnjeg rata sa Talijanima u gostini „Pri raku“. Prvo što sam mogao opaziti bilo je to da su bili skoro svi, osim mene, ozlijeđeni. Bilo je primjećeno mnogo takozvanih „engleskih flastera“, neko po nosu, čelu, jedan je ostao u kućnoj njezi. No za sve bio sam im ja zagonetka: „Kako to Martine tebi ne fali ništa, ti si potpuno čitav, ne fali ti ništa. Gdje si bio kad je najviše grmjelo. Mi smo bili svi u velikoj brizi šta je s tobom.“ Ja sam im sa velikim ponosom objasnio, kada je najviše grmjelo da sam bio pod astalom, sagibajući glavu neko vrijeme od udaraca po vrhu astala, primjetio šuplji prozor pa je uslijedio junački skok u slobodan vrt. Zašto su bili svi u tolikoj brizi za mene? Zato što sam

tek bio novi pridošljak i najmlađi, a drugo neupučen i nenaoružan, jer svi ti moji narodnjaci bili su skoro svake subote u kakvoj gužvi sa Talijanima.

Da objasnim kako su bili pojedini borci naoružani. Na primjer kovač Božo je imao na desnoj ruci dobro prikopčanu čeličnu kuglicu u obliku golubinjeg jajeta na federu, koja kuglica je po volji ispod rukava udarala u razne pravce i po pola metra daleko, drugi je imao palicu za šetnju koja se je mogla pregibati tako da je imao dva bodeža, treći đepnu spravu u obliku ure (sata). Unutra je imao prašinu koja je protivniku prouzrokovala suženje u očima, i tako su ipak Talijani uvijek izvukli deblji kraj.

Od tada pa nadalje izbjegavao sam slične gužve, jer sam ipak sebe više cijenio nego Talijane.

Kako rekoh, ranije smo imali sindikalnu delavsku organizaciju i u toj organizaciji vladao je red i disciplina. Sakupili smo se jedne subotnje večeri svi koji smo bili zaposleni kod firme J. Počivalnik, pa je bilo govora kako da ukinemo ono fiktivnih pola sata preko osam. Zaključili smo sljedeće: Naš povjerenik u ime cijelog kolektiva ima da izvjesti gospodara te firme, da od sljedećeg ponedjeljka nećemo početi raditi u pola sedam ujutro, već tačno u sedam sati i to tako da se ne smanji naša prinadležnost zarade nedjeljno. Prema općenitom zaključku povjerenik je to i izvršio i obavjestio gospodara.

Toga dana došli smo ipak svi u pola sedam pred ulazna vrata tvornice, bio je i poslovođa K. brat od gospodara. Gledajući na sat bilo je tačno pola sedam, čulo se okretanje motora Lengen Wolf 12 KS, koji je pokretao ostale strojeve. Pozivajući nas da uniđemo u tvorničke hale. Povjerenik mu reče, da tek pet minuta pred sedmu uru ćemo svi unići, pa je tako i bilo, počeli smo u sedam sati sa radom. Došla je opet subota pa i plata, ali kad sam izbrojao na platnoj listi ukupni zbir zarade bilo mi je označeno da imam odbijeno tri radna časa, jer gospodar nam ne priznaje pola sata skraćenog radnog vremena. Kada smo se nakon te isplate svi u dvorištu sakupili i konstatovali smo ovo: Svima je odbijeno po pola sata. Troje radnika dobili su također i otkaz s motivacijom da su kolovođe tog pokreta, ali donijeli smo odmah i protu - zaključak da povjerenik treba ići u kancelariju izvjestiti gospodara, da odmah dade nadoknadu svima ono pola sata odbijenih, da povuče otkaze trojici radnika, jer u protivnom u sljedeći ponedjeljak neće nijedan doći na posao i svima radničke knjižice uručiti. Gospodar je bio prinuđen udovoljiti našim zahtjevima. I tako smo radili puno osmosatno vrijeme sa punom platom.

Usput pomenut ću i ovo, desilo se u stanu sa mojim sustanarom Vinkom, Štajerac. Naime u večernjim satima obično bi čitali i to kod petrolejske svjetiljke (nije bilo u toj kući elektrike, ako bi išao ja prije spavati, on bi ugasio svjetlo, u protivnom slučaju ja.). Ali kako sam naučio od matere da se prekrstim prije spa-

vanja, to sam učinio i ovdje jedne večeri. Najprije ću spomenuti da mi se je Vinko predstavio kao napredan i obrazovan čovjek i naglasio je da se smatra „slobodnim zidarom“ (dakle bez vjere). No te večeri i on je opazio kako se ja krstim prije nego što se pokrijem za spavanje i počne se sprdavati: „Martine, Martine zar se ti križaš odnosno krstiš. To je za mene sramotno gledati jer smatrao sam te da si kulturan!“ i još kojekakvih sličnih uvreda za moje vjerske osjećaje. Ja sam mu samo odgovorio da svaki čovjek na zemlji ima pravo da na svoj način se bogu moli i da me ostavi na miru. On je i dalje nastavio vrijeđati rekavši mi da ga je stid ko stanuje sa njime. Pošto me je izazvao sa svojim pogrđama, zgrabio sam svoju jednu cipelu ispod kreveta i lupio mu je u lice preko astala: „Evo ti“, rekoh, „da te ja prekrstim.“ Svakako da mi je on vratio ali je svjetiljku razbio i jer smo obojica dobro vikali jedan na drugog, to je standavac u drugoj sobi čuo te i doletio skupa sa ženom u našu sobu sa petrolejkom u ruci. Opazio sam da je Vinko krvario iz nosa. Obojica smo stajali kraj svojih postelja i stanodavac je upitao šta je to da se usred noći bijemo i pravimo nemir u kući. Ja ni pet ni šest, odmah kažem da me je napao pogrđama zato što sam se krstio i bacio sam mu cipelu u obraz. On je potvrdio da me je napao prvi brišući si sa rupcem nos. Gazda će na to: „Gospodine Vinko, pošto vas vrijeđa Martinovo vjersko ponašanje, to vama od sutra nema više mjesta da stanujete s Martinom. Tražite stan na drugom mjestu.“ I zaista, drugi dan je otselio. Napominjem od tada je prošlo mjesec i više dana, par puta smo se sretali na ulici uvijek je prezirno okretao glavu kao da me ne vidi.

Ali ima jedna izreka “da bog ne plaća svake subote, ali kad plaća plati pošteno“. Kako rekoh, prošlo je više od mjesec dana od tog slučaja, kada jedne večeri netko kuca na vrata moje sobe. Rekoh „naprijed“ i u sobu stupi niko drugi nego moj bivši sustanar Vinko: “Dobar večer“, davši mi ujedno desnu ruku, koja mu je ali bila zamotana povojima. “Šta je tebe dobro navratilo do mene“? „Dragi Martine“, reče Vinko, „oprosti mi za onaj slučaj onda što sam te nedužnog vrijeđao, jer imaš ti pravo i ja sada vjerujem da ima Boga. Gledaj na ruci mi nema dva prsta!“ i ispriča mi kako je njih izgubio na misteriozan način tačno u vrijeme prestanka rada u arsenalu, idući navodno mimo „grana“ pokretne dizalice. Rukom je dodirnuo mjesto gdje je dizalica dostavila predmet i otkinula mu dva prsta. Očevidno kaže on sam meni to nije jednostavan slučaj nego „prst božji“. Naše savjesti bile su uravnotežene. I vjera u Boga postoji i dalje stabilna.

M. Papić zvao se pokraj mene radeći stariji kolarski pomoćnik, pa mi reče jednog dana: „Martine gledaj i čuj šta mi piše M. Pastuhović, kovačko - kolarska radnja iz Sarajeva, pokrajine Bosne i Hercegovine.“ Naime, isti M. Papić bio je dobro upoznat sa tim majstorom Pastuhovićem još od ranije i veli meni čitajući pismo: „Evo zove me: „Dodite g. Papiću ako je moguće odmah meni u Sarajevo, jer imam ogromno poslova i rada na opravci pa i izgradnji gotovih kola ranih

Zagreb 1880. Jelačićev trg. Sjeverna strana.

vrsta, pa pošto nemam dovoljno stručnih radnika, molim vas da dođete čim prije i ako imate mogućnost da povedete sobom još jednog mlađeg dobrog pomoćnika.“ Ujedno dobio je, također, iz Zagreba ponudu za zaposlenje. Sporazumjeli smo se ovako: da on Papić ide prvi sam preko Zagreba, gdje će meni obezbjediti prethodno zaposlenje u Zagrebu, on će ili produžiti za Sarajevo i javiće mi u Zagreb da dođem i ja k njemu u Sarajevo. I tako po direktivi M. Papića krajem rujna mjeseca napuštam Pulu i brodom stignem u Fiumu - sadašnja Rijeka.

Uzgred, hoću da napomenem i ovo. U ono doba za nas stanovnike koji smo gravitirali i bivali u Austro-Ugarskoj na sjevernoj strani rijeke Save, pojam Bosna i Hercegovina značio je nešto naročito, interesantno, kao mala Amerika, jer kolale su glasine, da se dole u BiH dobro može zaraditi, jer da je ta pokrajina okupirana sa strane Austrije godine 1878. i godinama su se naseljavali ljudi raznih narodnosti, većina njih se i skućila i udomaćilo i tamo i ostalo. I ja sam tako stigao 18. 8. 1912. godine u BiH „Kaliforniju“.

Došavši na Rijeku sa brodom, iskricali su se sa mnom zajedno još dva mesarska pomoćnika (Hrvata). Imali smo da šest sati čekamo na voz kojim ćemo putovati preko Like za Zagreb. Obezbjeđivši se voznom kartom imali smo vremena da prošetamo kroz grad. Sjećam se da smo išli preko riječkog korza (promenadne ulice) do Sušaka. U toj promenadnoj ulici opazio sam da je tada preovladavao u većini mađarski živalj sve do kanala, jer preko kao odrezano sami Hrvati sa ko-

Rijeka, 1912. luka

jima sam se mogao sporazumjeti. Da skratimo tu šetnju unišili smo sva trojica u jednu lijepu mesarsku radnju (lokal) svakako uz dogovor da li možemo dobiti zaposlenje. Uz pozdrav: „Dobar dan“, upita stariji dobro ugojenog gazdu, „da li bi mogli kod vas dobiti kakvu pomoć jer smo na proputovanju i tražimo posla.“ Neočekivanom susretljivošću uvede nas trojicu u kuhinju iza prodavnice, gdje nas je gazdarica uslužila sa porcijom kranjskih kobasica sa kupusom. Dakako svakome jednako. Kako smo sa slašću brstili po tanjirima, a gazda nas posmatrajući upita (to neću nikad zaboraviti): „Jeste li sva trojica izučeni mesari?“ Klimnuli smo potvrdno sva trojica. Ali odjednom postao sam mu ja sumnjiv. Zašto? Naime sva trojica dobili smo nož i viljušku, a naš gazda motreći kako se ko služi nožem režući kobasicu i okrenuvši se meni upita: „Jeli ti mali, jesi li zaista i ti izučeni mesar? Jer ti barataš sa nožem kao da imaš žagu (testeru).“ Kobasicu sam u međuvremenu dobrano pospremio sa tanjura i gazdi potvrdio sumnje da nisam mesar već kolar. Da budemo zaista siti i zadovoljni dade nam gazda još svakome po krunu u srebru. Lijepa priča je li?

Drugi dan već sam bio u lijepom Zagrebu i prijavio se kod kolarske poslovnice (M. G. udove Golub) na Savskoj cesti nedaleko od Hrvatskog narodnog kazališta i u blizini bila je restauracija „Hrvatsko kolo.“ Da opišem za ondašnje prilike karakterističan slučaj. Predavši poslovnu knjigu poslovođi i gazdi kuće i radione, povede me iznad radnje u sobu pod krovom zgrade gdje ću stanovati u zajednici sa ostalim uslužbenim personalom: tri naučnika, jedan pomoćnik sa kojim ću spavati zajedno u postelji (drvene građe). No i tu noć neću zaboraviti. Bile su tu i četiri stolice i astal. Legoh pored starijeg pomoćnika zvanog Tomo i zaspah. Nisam bio dugo sretan u spavanju u lijepom Zagrebu, prvi puta, jer počelo me je oko vrata nešto ujedati. Pipajući po vratu sa rukama ostalo mi je među prstima tjelešće. Nisam mogao u mraku utvrditi šta sam uhvatio, ali imao sam šibicu pri ruci na astalu, izvukao se iz kreveta i upalio svjetlo. Među prstima držeći pokažem mom sustanaru Tomi „predmet“: „Tomo reci mi šta je ovo?“ Okrenuvši glavu na drugu

Zagreb, 1912. Jelačićev trg - Ilica

stranu indolentno promrmlja: “Pa to je obična stjenica.” Iskreno rečeno da ja do tog slučaja nisam bio upoznat sa tom „životinjom“. No ko dugo živi svašta doživi. Pošto mi je među prstima ta stjenica pukla, nastao je ogroman smrad i te noći nisam išao natrag mom Tomi koji je strpljivo dalje hranio te smrdljive životinje, već sam poredao tri komada stolica i bez pokrivača na tim stolicama ne mogavši spavati dočekao sam jutro. Prvo što me upita gazda bilo je da li sam dobro noćio. “Nikako“, rekao sam mu odmah da mi potraži drugi stan, čistiji, bez stjenica, jer inače ne mogu ni kod njega raditi dalje. Gazda se čudom čudi kako to da se drugi ne tuže ništa da ne mogu spavati, jedino ja. Ne znam, niti me je više interesovala dalja sudbina ostalih mojih sretnika stjeničkog potkrovlja bijelog Zagreba, jer gazda je meni našao kod poslovnog druga kovača Herljeviča lijepu i čistu sobicu sa jednim krevetom. Od tada pa do ljeta 1925. nisam imao prilike da me napastvuju gore opisane nedaće. Petnajste godine ali trostruko su se nagomilale nove nedaće i nepogode. O tome će malo kasnije biti riječi.

Čekajući poziv iz Sarajeva od mog M. Papića radio sam još blizu dva mjeseca u Zagrebu i mnogo što šta doživio. Glavna preokupacija bila je usmjerena prema (no to je logično) mlad, 20-tih godina, pozorište i ples. Svakako po mogućnosti naći meni i njoj, mislim djevojci ugodno poznanstvo i zabavu. Bilo je puno romantičnih susreta i peripetija. Pročitavši na oglasnoj ploči pozorišta da se daje u nedjelju (tog i tog datuma) opera „Lohengrin“ od R. Wagnera svakako sam požurio da si nabavim ulaznicu i idući tako prema pozorištu, opazim elegantno žensko biće kako također žuri prema pozorištu, ali tek došavši neposredno iza nje, vidim da joj je is-

Zagreb, Narodno kazalište

pala ručna torbica koju sam ja digao i dodavši joj: „Izvol'te da li gospodična ide također u pozorište?“ kratko je rekla, „da“ i ništa više. Stao sam iza nje slijedeći ju do pozorišne blagajne svakako motreći koje mjesto će tražiti na blagajni, kako bih ja slučajno mogao sjesti pokraj nje. Bio sam, sjećam se vrlo prisutan duhom i tijelom da riješim problem na obostrano „dobro“, budući ako sam htio da uspijem sjesti pokraj nje, morao sam i kod blagajne biti iza nje, a da ona to ne primjeti, jer inače sve to nije interesantno i zaista (može biti je u ovakvim i sličnim slučajevima dobro biti „kratak“ malen, jer tik iza nje stajao je čovjek korpulentan i visok kojeg sam ja „maleni“ jednostavno preskočio ispod njegovih ruku.

Čuo sam tačno kako elegantna gospodična traži balkon V red. Isti red doskočim i ja, jer bio sam tik iza nje. Ona je išla dalje od blagajne, ja da se ne suočim sa njome, guram se natrag od blagajne ispod ruku istog „korpulentnika“ koji me je jednostavno definisao nekulturnim. No kako bilo da bilo, polovica mog puta ka cilju tog momenta bila je prebrođena. Pošto sam bio siguran da imam sjedalo broj 16 ona 15, u istom V redu balkona, to sam se spremao svakako krijući se da me sve interesantnije elegantno biće ne opazi sve dotle dok ne sjednem kraj nje. Tom zgodom našao sam za shodno da se za dalju operaciju upoznavanja dostojno spremim i opremim sa raznim rekvizitima koji služe za te i slične svrhe. Prvo, pozajmio sam si u pozorišnoj garderobi daljnjiogled (durbin), kesicu bonbona i dakako program opere. Tako naoružan, odnosno, opremljen čekao sam u jednom kutu balkona treći i posljednji zov zvona da je čas predstave nastupio odnosno uvertire. Svijetlo se ugasi a ja uljudno se probijam kao da sam malo zakasnio sa običnim

naglasakom: „Pardon!“ ili „Prosim lepo!“ do sjedala broj 16. Kako sam konačno sjeo u polumraku na broju 15 sjedila je ista sa ulice kojoj sam digao torbicu, te „ista“ sa kojom sam imao „ugodnu neugodnost“ boreći se za skupocjeno mjesto gdje eto sada sjedim i čekam. Uvertira „Lohengrine“ činilo mi se onda da je trajala dulje nego obično, jer sam čekao svjetlo pa da se konačno pozitivno upoznamo. Zaista, ovakvi susreti i slučajevi bili su ugodni. Njen začuđujući pogled i upit: „Jeste vi taj što ste mi dodali torbicu?“ „Da. Koja slučajnost da sjedite kraj mene, prosto neshvatljivo“, i predstavim se mojim izvornim imenom, ali zvanjem ne, umjesto kolar rekao sam da sam tipograf. Bio sam zadovoljan kad ona reče da je kontoaristica kod tadašnjeg poznatog zagrebačkog advokata A. Prebega (Imenom K...t...š.). No kako je bilo tom prilikom na balkonu dosta sparno, to sam mogao među odmorima predstave ponuditi gospodični bonbone i durbin. I program je dobro došao. Problem upoznavanja je riješen. U najprijetnijem raspoloženju došao je kraj opere i našli smo se na istom mjestu ulice gdje sam dva časa ranije dodao njoj torbicu, ali sada držeći nju ispod ruke. Kuda sada? Izrazila je želju za mali dogovor odnosno razgovor i to da idemo u Veliku kafanu. Tada je to bilo na Jelačićevom trgu. Tako idući i poslije toga svakako ispraćaj do njene kuće gdje stanuje.

Obuze me neugodna briga, znajući da nemam u denarnici baš puno para kuda bi mogao sa lijepom K. u Veliku kafanu eventualno imati malo više provoda, zabave pa i troška. Sjetio sam se mog prijatelja Rude koji mi je preporučio da se ne smijem u životu nikad zapustiti pa da nemam u džepu ništa, imao sam i sada, ali malo, ostalo sam imao kod kuće u kovčegu. Ali ona hoće i želi u kafanu. Srećom i tu dilemu sam riješio na obostrano zadovoljstvo. Ilica, zove se ako se ne varam, najdulja Zagrebačka ulica. Tu u jednoj dvorišnoj zgradi u prizemlju imao sam poznatog mi stolara M. Rekavši njoj: „Pardon, samo malo prosim“, skočim kroz dvorište i u zastrašujućem gestu (naime ako taj stolar nije kod kuće) propao sam već donekle, od nje priznati kavaljer. Pokucam na M.-ov prozor i on je bio tu: „Kaj je Martine?“ „Treba mi“, rekoh, „hitno najmanje dvije krune“, koje mi je on i dao i tako smo prosljedili do lokala V. kafane, gdje je bio i glazbeni oktet sa pjevačicom. U prijetnom raspoloženju ostavimo kafanu i konačno u nadobudnoj šetnji stigli smo do kuće. Ona reče: „Hvala g. Martine i do viđenja druge nedjelje u pozorištu.“ Od ovog ugodnog slučaja ostala mi je momentalno jedino ugodna nada do iduće nedjelje.

Još od tada pet nedjelja, ja kao tipograf hodao sam i posjećivao sa lijepom elegantnom, a mogu nadodati da je bila za mene senzualna, jer sanjao sam ju mnoge noći, dok konačno ostvarih motiv nade našeg poznanstva na obostrano zadovoljstvo, ali ovog puta ne pred vratima kuće, već u raskošnom njenom ambijentu.

Bilo je romantično, lijepo....!

Međutim, imao sam još jednu ugodnu zabavnu avanturu, koju smatram ne smijem mimoići, jer to je bio zaista podvig svoje vrste. U Frankopanskoj ulici postojao

je tada jedan moderni restoran. Imao je posebnu plesnu dvoranu, koja je bila sa tri strane obložena oglednim staklom, tako da se je mogao vidjeti svaki plesni par kako pleše pred plesnom dvoranom sa pregradom. Tu je bila velika gostinska soba sa muzičkom kapelom. Ako je htio da pleše, svaki pojedinac, morao je platiti ulaz u plesnu dvoranu i to pet krajcara, a moglo se plesati tri komada plesova. Svakako morali su plesači da isprazne nakon odsviranih tri komada plesova istu dvoranu i povući se u gostinsku sobu i nakon pauze od pola sata mogao je, ko je htio opet ići plesati uz ulaznu cijenu od pet krajcara. Nalazio sam se u društvu mojih kolega: stolar, bravar i krojač, svi iz Zagreba, jedini ja došljak - Slovenac. Tako smo sjedeći u gostinskoj sobi malo časkali i motrili smo po prostranoj zaposjednutoj sali gdje bi se moglo odnosno isprositi kakvu mladu (pa moglo bi i stariju) plesačicu za plesati. No ja sam bio u taj čas prvi put u toj restauraciji, dočim su ostala trojica bila već više puta tu. Nedaleko od našeg stola za okruglim stolom sjedila je sama elegantna brineta koja je izazivala svojim držanjem izvjesnu pažnju osobito nas četvero znatiželjnika. Tek što smo došli odmah smo počeli razgovarati gdje i kako da si svaki nađe ugodnu plesačicu. Prethodno ali reče mi Andrija, stolar: „Martine vidiš li onu tamo što sama sjedi. Ako možeš i ako si junak da je dobiješ za tri plesa (to je bila ona elegantna brineta) ja ću platiti za nas četvero večeru i ples i vino“. „Zašto Andrija, baš meni to govoriš?“ upitam ga ja. On mi obrazloži zašto ne pokuša on, Andrija, ili neko drugi iz našeg društva: „Ne“, veli Andrija, „nas troje smo se već „opekli“ od nje. Ona ne ide plesati sa svakim, jer smo nas troje već par puta pokušali, ali uzalud, ona sad čeka na svog, valjda zaručnika koji ne dozvoljava da mu zaručnica sa drugim pleše. Zato ti Martine, ako si kuražan i junak. Probaj ti, jer ti si prvi put u lokal. Hajde po nju dok nije došao njen zaručnik.“

Ja se na to malo zamislim i odlučih da ju zarobim za ples. Kako? Jednostavno upitam i zamolim Andriju ako ima jednu banknotu, novčanicu od 50 kruna. Andrija upita zašto mi to treba. Ja mu odvratih: „Ne boj se za tih 50 kruna, njih trebam samo za vrijeme plesa sa gospodičnom. Čim se vratim dam ti isti novac natrag i unaprijed ti se zahvaljujem.“ „Dobro“, veli Andrija i dade mi banknotu, koju sam preklopljenu oprezno stavio pod pazuhu i tako držeći ju pod rukom usmjerim korake prema elegantnoj brineti, i to tako kao da ne mislim na nju, već prođem samo pokraj nje i izgleda samo da motrim plesače u dvorani. Sada je nastao momenat da li uspjeti sa mojim planom „osvajaća“ plesačice. Naumio sam naime ovako: tek kad sam stigao do ispred nje, ja sam ispod ruke ispustio tu famoznu banknotu od 50 kruna, tako da je pala pred njene noge. Svakako bio sam prisutan duhom, da ako ona neće opaziti pred njenim nogama banknotu, svakako ću se okrenuti sam istu podići, jer banknotu valja vratiti. Nisam napravio ni cijeli korak nakon što sam „izgubio“ 50 kruna, već začuh njen uljudni glas: „Gospodine, vama je ispala ova novčanica, izvolite!“ dodajući mi u ruke „izgubljenih“ 50 kruna. U taj čas učinilo mi se kao da sam dobio premiju na lutriji, a još ne plešem, trsio sam se da se najsrdačnije zahvalim

Zagreb, 1912. Jelačićev trg

gospodični za prijatnu uslugu, jer mi je digla izgubljeni novac i primjetio sam: „Zar gospodična nije mogla novac zadržati, jer ja ne bih za to ništa znao?“ „Ne, gospodine ne, tačno sam vidjela da je od vas ispalo pred moje noge.“ Rekoh: „Prosto nemam dovoljno riječi da vam se zahvalim! Ali da taj slučaj ne ostane samo na tome, skroman, bez ikakve nagrade osim suhih riječi, biću gospodična slobodan da vas ovom prilikom zamolim za jedan valček (valcer)!“ „Hoću, ali ne oklijevati idemo odmah.“ Tom prilikom okrenuh se i vidjeh Andriju i ostala dva kolega kako stoje za astalom i „bulje“ na nas dvoje kako idemo u plesnu dvoranu. Otplesavši tri plesa, ispod ruke držeći, otpratio sam ju natrag njezinom stolu. Tek što sam ju ostavio i zahvalivši se da očekujem za drugi ples da koristim njenu gostoljubivost, ona je dodala: „Vi ste imali izuzetnu sreću da sam išla s vama plesati, jer da znate, imam zaručnika sa kojim jedino plešem.“ „Hvala“, i već sam stigao do Andrije i ostalih. Sva trojica su mi čestitali na tom, za te prilike rijetkom uspjehu. Neposredno iza toga prošao je mimo nas husarski poručnik u paradnoj uniformi, žureći se svojoj elegantnoj brinuti bivšoj mojoj partnerici „valcera“ i tako se je ta večer završila na trostruko zadovoljstvo uz dobrovoljan ceh ili trošak dobroćudnog Andrije.

Bosna i Hercegovina 1912. – „Kalifornija“

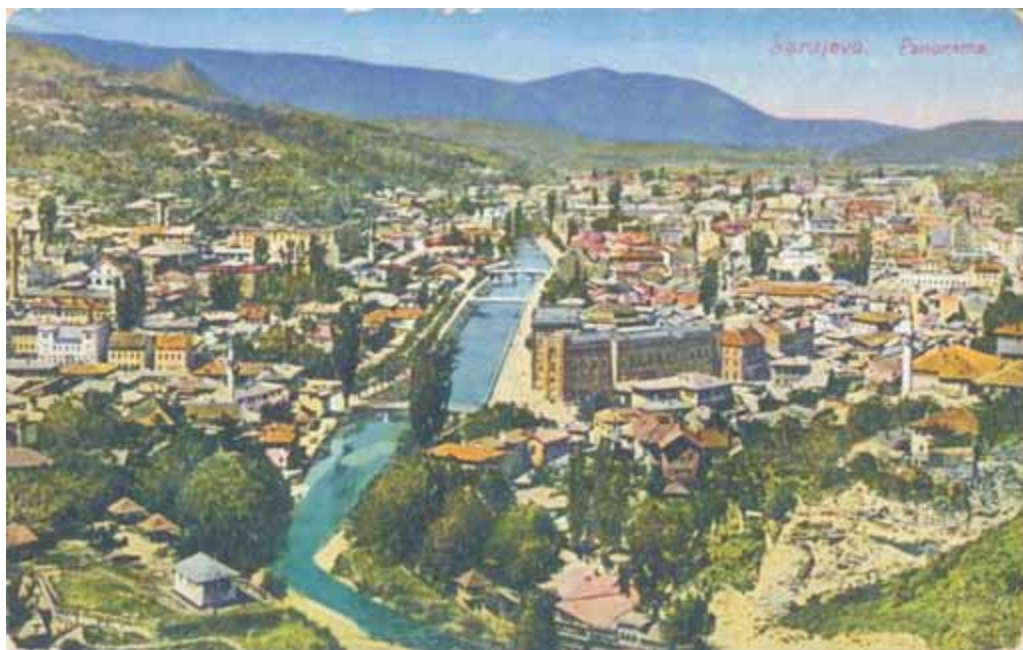
Tako je moj boravak u Zagrebu bio zaista veseo i zabavan sve do 10. augusta iste godine 1912. Tada mi je stiglo iz Sarajeva (po preporuci majstora M. Papića) pismo i novac za put do Sarajeva od firme M. Pastuhović – kovačka i kolarska

radnja. U pismu me poziva da što prije dodjem u Sarajevo. U ono doba putovati u BiH, rekao bih nije bilo baš ugodno, jer govorilo se da su tamo Turci i da su „opasni“ ali istovremeno se je čulo i to, da se u Bosni može dobro zaraditi pa prema tome i živjeti, jer Austro-Ugarska je punim zamahom gradila puteve, ceste, željezničke pruge, drvenu industriju, željezo i rudarsku industriju i prema tome potrebni su bili stručno obrazovani manuelni zanatlije, intelektualci napose. Meni nije bilo teško da se odlučim i pođem u Bosnu – Sarajevo raditi, jer mnogo sam čitao u našim slovenskim odnosno „Mohorjeva založba“ knjigama, osobito 1905. godine izašla je knjiga „Slovenski fantje“ u BiH 1878. godine kada je bila okupacija, i to me je mnogo zanimalo, jer ja tada kao podanik Austro-Ugarske idem u novu okupiranu zemlju sa velikom radoznalošću. Sjeo sam 18. augusta u voz, oprostivši se od mojih par lijepih Zagrepčanki, pa i dobrih Zagrepčana, od kojih nosim vrlo ugodna sjećanja.

Vozim se kroz monotonu Slavonsku niziju (Rimska panonija), nema brežuljaka, ali ima zato mnogo pataka i gusaka. U kupeu bili su još dvojica zidara iz Češke koji su također putovali u Sarajevo i tako stigismo u Slavonski Brod. Tu sam morao presjedati u drugi voz za Sarajevo. Uzgred moram napomenuti da se je tu nalazio i voz koji je vozio prema Zemunu i Beogradu, a voz za Sarajevo stajao je na uskotračnoj pruzi. Ja i ona dva Čeha, misleći da smo sjeli u voz za Sarajevo, sjeli smo u voz za Beograd. Signal za polazak voza tada se je obavljao sa zvoncem i to tri puta. Ja ne budi lijen istupim iz voza i pitam konduktera da li sam u pravom vozu za Sarajevo: „Ne, ne hajdete ovamo“, i ja sjednem u prave uskotračne vagone (kupe). Da li su ona dvojica Čeha otišli za Beograd to ne znam, nisam se više obazirao na njih jer je zvono dalo znak za polazak. Počela je vožnja, činilo mi se da ću ubrzo doći u Sarajevo, ali trajalo je tačno 12 sati od Slavanskog Broda do Sarajeva (sada se stigne za 12 sati vlakom od Ljubljane do Sarajeva). Tada je u BiH postojala vojna uprava na Pošti i Željeznici. Gledajući kroz prozor bilo mi je sve vrlo zanimljivo.

Napokon stigoh u Sarajevo. Prvo što mi je bilo interesantno bili su ulični natpisi u tri jezika. Naime, prvo latinicom, hrvatsko-srpski, onda tursko-arapski, nje-mački (velika demokratija). Grad je bio taj dan sav u ruhu slavlja – rođendana cara Franje Josipa, a ja u društvu mog M. Papića koji me je dočekao na stanici, kročim kroz uske ulice sa kućama raznog stila. Bili su mi zanimljivi Turci (Muslimani) njihova nošnja, a osobito žene. Nisam mogao nijednu da vidim kakvo lice ima, jer su bile sve zastrte feredžama. Orijentalni grad sa mnogo raznih narodnosti. Tu su bili Mađari, Poljaci, Česi, Nijemci, osim slavena.

I tako dođoh zajedno sa M. Papićem do mog budućeg odnosno sadašnjeg poslodavca Martina Pastuhovića. Visok, koštunjav Ličanin rodnom iz Gospića. Žena mu je bila manja od njega ali duplo teža, jer je bila obilato „okrugla“. Predstavili su mi ju pod imenom Agneza. Martin Pastuhović doselio se 1906. godine

Sarajevo, 1912. panorama

i osnovao 1908. dvokatnu zgradu sa poslovnim prostorijama kovačko - kolarsko i lakirerskim radnjama, sa prostranim dvorištem, a također „plodnom“ familijom. Imao je zajedno sa „težom“ Agnezom pet sinova i tri kćeri. Upoznavši sve to odvede me M. Papić u moj stan za koga se je pobrinuo majstor M. Pastuhović u istoj ulici „Podtekija“ tridesetak metara dalje od njegove radnje i kuće. Njegov kućni broj bio je 9, a moga stana kuće br. 11. Tu sam se upoznao sa peteročlanom porodicom (slovačkog porijekla): suprug Ivan, žena Matilda, kćerka Anica, sinovi Joško i Rudo. U maloj prizemnoj zgradi unišavši kroz kuhinju pokazao mi svoju sobicu sa posteljom, malim stolom i stolicom, ormar za odijela sa prozorom prema malom ali lijepom vrtu.

Prvo što sam morao da obavim bilo je da su me prijavili vlastima: prebivalište i zaposlenje, dakako prijavio sam se isto kao organizovan član radničkog sindikata u Radnički dom, za ondašnje prilike vrlo lijepa i prostrana građevina, gdje smo imali svoje društvene prostorije za razne grane društvene djelatnosti, kao: pjevačka sekcija, pozorišna, planinarska i plesno zabavna. Osim toga učlanio sam se također kao svijestan narodnjak u Slovenski klub i dovoljno je bilo to moje useljenje tog datuma pa da „porastem“ u naturaliziranog Sarajliju, ili ljepše rečeno građanin Sarajeva. 58 godina je prohujalo do danas 1972. godine.

Da pričam dalje. Za nepunih 14 dana mog zaposlenja odnosno rada u novim prilikama i uslovima, mogu reći da sam se brzo udomaćio, rekao bih stekao, familijarno prijateljski odnos kako pri stanodavcu tako i kod poslodavca i bliže

okoline. Odmah da napomenem, da smo tada zajedničkim radom, nas troje, majstor M. Pastuhović, Papić i ja montirali tek iz Njemačke prispjele strojeve za obradu drvene građe i to: kombinovano trakasta žaga (pila) sa strugom i mašinom za hoblanje, sve na električni pogon. Kolarska radnja imala je dva velika prozora na ulicu. Ispod jednog prozora nalazila se ulična stabilna takozvana „česma“ kojom se je mogao svako da koristi u pogledu uzimanja vode. S tim strojevima mogli smo trostruko da pojačamo gradnju u produktivnosti, jer tada su samo dvije kovačko - kolarske radnje postojale u Sarajevu, a kolski promet bio je ogroman. Samo privatnih fijakera i kočija bilo je oko 100 komada. Imao sam početna nadnicu od četiri krune, kasnije pet, to je trajalo oko šest mjeseci nakon čega je uslijedila velika promjena u radnji, naime početkom marta 1913. godine iznenada umro je moj majstor kolar i dobrotvor Mirko Papić. Naslijedio sam ga ja, a preinačio se je i sistem rada i plate. Pošto sam postao posve samostalan faktor u kolarskom odjeljenju za sve manipulativne stručne poslove, to sam sačinio ugovor sa majstorom M. Pastuhovićem. On je bio izučeni kovač, da za svaki izrađeni predmet naplatim ugovorenu cijenu, kratko rečeno, akordni način rada, ili od komada.

Sarajevo, 1911. Šeherčehajina ćuprija – most

Tada je bio i Balkanski rat koji je imao odjeka i u Austro-Ugarskoj monarhiji. Bilo je i dobrovoljaca koji su išli pomoći Crnogorcima odnosno Srbiji protiv osmanlijskog carstva. Te iste godine, čini mi se jer ja nisam hronolog pa da tačno znam datum, bio je i sukob (nakon pobjede nad osmanlijama) sa Bugarima - glasovita bitka na Bregalnici. Naime uslijed tih događaja proizašla je i pjesma „Šumi Marice okrvavela“ itd. No sve to nije bilo štetno za opšte prilike i egzistenciju položaja u BiH, a napose u Sarajevu.

Uopšte slavenski živalj postao je kompaktniji i ponositiji, jer Srbi – Bugari - Crnogorci stekli su slobodu, čak mi mali Slovenci postali smo „veći“.

Moram napomenuti i ovu činjenicu, da sam postao popularan u poslovnim krugovima radi mog solidnog i kvalitativnog rada, no moram naglasiti i to da sam imao izvjesnih poteškoća u razumjevanju slovensko-srpsko-hrvatskog jezika, koje poteškoće sam ali, u toku pola godine boravljenja u Sarajevu, dobro prebrodio. Bilo je smiješnih scena i ekscesa. Jednog jutra, bilo je oko 9-te ure prije podne naišao je povelik čovjek u radnju. Pozdravivši me sa dobro jutro upitao me je gdje je zahod. Na slovenačkom jeziku ova riječ znači „zapad“. Ovaj upit tog čovjeka začudio me je, ali ipak nisam oklijevao, nego sam uputno pokazao smjer gdje je po njegovom mišljenju i traženju i po mom shvaćanju zahod - zapad, ukratko on se našao na otvorenoj ulici praveći vrlo uske korake prema cilju. Ja ne bi ni mogao ovu epizodu pisati, ali je neposredno iza tog dijaloga unišao majstor M. Pastuhović i upitao me kakva je to bila mušterija (stranka) i šta je htio. Ja mu kratko objasnim da sam mu pokazao gdje je „zapad“ premda me je upitao gdje je „zahod“. Majstor Martin (bio je pola metra duži od mene) se dobroćudno nasmije rekavši: „Martine, Martine, šta bi bilo s tobom da si ti njega upitao umjesto on tebe za istu stvar koju je on tražio od tebe. No šta, bile bi tebi pune gaće.

Vrelo Bosne

Tukac, znaš li šta si uradio sa siromahom, krivo si ga uputio. Umjesto da si ga uslužio ti si ga unesrećio. Riječ „zahod“ je WC ili nužnik. Vi Slovenci imate u stvari istu stvar samo vi ju znate pod imenom „stranišće.“ No kako i gdje je taj siromah našao utočište to mi još danas nije jasno.

I dalje, kako rekoh, bio sam u tom razdoblju još mnogo puta u nedoumici kod tumačenja raznih riječi i pojmova, turskih pa i arapskih kao: „bezbeli“, što znači „da-da“, „jašta“, „buza“, „pita“ itd. Budući sam bio kod gospođe Matilde, također na hrani (jer u mom životu bio sam samo u dva maha po 14 dana aboniran na gostionsku hranu). Domaća privatna hrana bila je za mene najbolja. Gospođa Matilda nije bila samo dobra kuharica i domaćica, već je vodila brigu o meni kao majka. Vladao je uzoran red kako u ishrani tako i na poslu. Svaki dan iza objeda spavao sam po sat i po. Na večer išao sam u Radnički dom ili kino kao i u obilazak grada i njegove okoline, jer nikada nisam mogao dovoljno da se nagledam svih interesantnosti. Naročito zanimljiva bila mi je Banja Ilidža, prirodno sumporno kupatilo sa lijepim hotelima i parkovima, a tri kilometra dalje, ispod planine Igman jeste izvor ili vrelo Rijeke Bosne. Omiljeno izletišta ne samo Sarajlija, već i ostalog naroda iz raznih pokrajina. Rijedak pejzaž uopšte.

I tako radeći, svijesno vodeći računa da izradim svaki posao kvalitetno i na zadovoljstvo potrošača kao i majstora, a i mene, dobio sam nadimak „onaj mali švabo“, „Slovenac“ ali onda nisu znali za Sloveniju, nego su me označavali kao „Kranjac“. Još u Ljubljani kada sam završio naukovanje tada mi je rekao moj naukovni majstor Šiška: „Svaki dobro izrađeni posao ili djelo biće sigurno i dobro

nagrađeno“. Ovog pravila još se i danas pridržavam i obraz „karaktera“ ostao je svijetao bez materijalnog bogatstva, a mnogo moralne časti.

U to doba bio je u Sarajevu jedan vrlo popularan vodoinstalater imenom L. Nake i kod njega je bio zaposlen Italijan „Giovanni“ kao monter. On dođe u novembru mjesecu meni u radnju majstora Pastuhovića i pokazujući mi inserat – sliku iz ilustrovanog bečkog „Interessante Blatt“, a ta slika odnosno fotografija prikazivala je trodimenzionalne saone koje jure po ruskim snježnim stepama na motorni pogon sa propelerom sprijeda, slično aeroplanima. Uz tu sliku Giovanni mi pokaže nacrt konstrukcije tih motornih sanki svakako sa mjerilom. “Biste li mogli, upita me, Napraviti ove saone sa propelerom do nove 1914. godine? Cijena koštanja nije važna“, veli on, „već dobićete posebnu nagradu ako budete kvalitetno sve u redu napravili.“ Rado sam uz odobrenje majstora Pastuhovića pristao na to da se prihvatim tog delikatnog posla.

I tako, radeći na tom, mogu reći „pronalazačkom“ objektu, morao sam se striktno pridržavati direktive i nacrtu montera Giovannija, koji me je često posjećivao tokom rada. Usput me je mnogo bodrio, da kada budu saone kompletne, prvi ću biti ja koji će se uz njega kod pokusne vožnje po Sarajevskim ulicama voziti. To mi je davalo mnogo volje i energije da sam na njegovo puno zadovoljstvo drvenu konstrukciju i dovršio 1. decembra 1913. godine. Taj događaj imao se desiti sa datumom 7. januar 1914. godine. Dakle, majstor Giovanni je radio mehaničke i motorne poslove više od mjesec dana, ja, na primjer sam samo na izradi propelera radio sedam dana, ali ipak sve je išlo po planu dok nije osvanuo 7. januar kad je trebao majstor Giovanni i ja kao pronalazači i konstruktori provozati se sarajevskim ulicama. Sretnom okolnošću tada majstor Giovanni nije reklamirao javnosti za ovu probnu vožnju kroz grad, a to smo u tajnosti već proveli Giovanni i ja bez publike ujutro 7. januara u Jezero ulici ispred vodoinstalaterske radnje V. Naze. Pošto je taj dan počeo duvati južni vjetar to je morao majstor Giovanni žuriti da ne bi prije probe snijeg otopio. I tako sam sjeo dostojanstveno u zadnji dio saona, a majstor Giovanni na prednji dio kao pilot - šofer. Stavio je motor u pogon. Zabrujalo je, ja sam se počeo straga pomalo tresti i ništa više, jer poslije prvih okretaja propelera našla se je cijela konstrukcija sa nosom prema zemlji. Dakle potpuni fijasko. Zašto? Zato što majstor Giovanni nije imao materijalnih mogućnosti da bi mogao montirati dovoljno jaki motor za ove iste saone. Postoji uzrečica „da svaka škola nešto košta“ tako i pokušaj majstora Giovannija. Rezime svega bio je taj da sam bio dostojno nagrađen. Majstor Pastuhović naplatio je svoju nagodbu, a Giovanni jedno iskustvo u životu više.

Kazimir - savršeni boem

Prije ovog slučaja moram spomenuti još jedan doživljaj koji se je odigrao u periodu mart - zaključno - juni mjesec 1913. godine. Bilo je početkom marta, sje-dio sam za objedom sa porodicom u kuhinji. Kuhinjska vrata imala su prozorski oblik u gornjoj polovici i tako sam mogao primjetiti jednog došljaka koji je došao iz dvorišta na ulazna vrata našeg stana: "Dobri dan", rekavši uniđe mlad, možda 23 do 26 godina star, povisok, ne bi se moglo reći sa kovčegom, jer nije bilo tako veliko, prije je izgledalo da je to „kaseta“ malo poduguljasto sanduče. "Izvolite sjesti s nama gospodine", reče uljudno gđa. Matilda. Sjeo je vis-a-vis meni, unatoč tome da sam bio kod objeda, znači bio sam zaposlen sa žlicom (kašikom) i uprkos tome mogao sam opaziti jako slabu obuću, naime virili su mu nožni palci i to goli bez nogavice kroz poderane cipele. Jeo je s nama, sanduče ostavio na obližnji kuhinjski ormarić i upitao gđu. Matildu da li bi ga htjela uzeti samo neko-liko dana na stanovanje i koliko bi to stajalo (koštalo) dnevno, tjedno, mjesečno. U taj mah se je i predstavio: „Ja sam, veli, Kazimir Horbačevski akademski slikar. Poljak po narodnosti.“ "Hm", veli gđa. Matilda, „evo ovdje g. Martin koji jedini može vama u susret izaći“, (pokazavši na mene). "On ima svoju sobicu pa ako dozvoli da mu se vi uselite, možete odmah i ostati." Ja sam se izrazio potvrdno, ako može g. Matilda da unese u moju sobicu još jedan ležaj gdje bi mogao g. Kazimir nočiti. Jedva smo se sporazumjevali, jer jedva je malo govorio hrvatsko-srpski, a ipak je dao razumjeti da stan odnosno smještaj ne može platiti unaprijed nego kad se zaposli, odnosno kad bude mogao zaraditi, tek onda. Ja ga potapšem po ramenu rekavši gđi. Matildi da garantujem za g. Kazimira, neka samo useli u moju sobicu. Uselio se je g. Kazimir sa jedan par poderanih cipela, hlače i kaput također nisu bili čitavi, to je bilo mnogo već istrošeno (iznošeno) jer g. Kazimir (tako mi je pripovjedao) putuje svijetom. Sada je stigao iz Poljske (Premisla) tamo je rođen preko Ugarske-Slavonije u Sarajevo. Ujutro drugog dana useljenja, prije nego što sam išao na posao, g. Kazimir me upita bi li mu mogao posuditi dvije krune. "Ja", veli „g. Martine nemam osim“, pokazavši sanduče, „ama baš ništa.“ "Pa dobro, evo“, dadoh dvije krune, „šta mislite sa dvije krune učiniti?“ „Jednu krunu za jelo, a jednu za crtači papir.“ "Ne“, rekoh ja, „hajdete ovamo“, povedoh ga u kuhinju gdje me je čekala na stolu kafa. Bila je tu i gđa. Matilda. "Molim vas“, rekoh, „dajte g. Kazimiru hranu za osam dana koju ja plaćam, a što će dalje biti vidjećemo.“ „Možete li gđa. Matilda?“ „Kad vi, Martine garan-tujete, zašto ne bih dala hranu g. Kazimiru.“ Malo kada sam imao u životu priliku vidjeti takav radosni odraz lica zadovoljstva, kao ovaj puta na licu g. Kazimira. "Đekujem pane – hvala gospodine", reče g. Kazimir elegantno i in-teligentno se naklonivši prema meni. Vidio sam da može biti puno kulture i u

lošem odijelu, a ovakve osobine imaju svi prisni bohemi, umjetnici, lutalice i avanturisti svih mogućih zvanja. A to je bio i g. Kazimir Horbačevski, u punom smislu jedan savršeni bohem. Evo kako:

Treći dan boravka u Sarajevu od one dvije krune što sam mu pozajmio g. Kazimir je napravio prvi „kvasac“ uzevši svoj slikarski inventar - kasetu i blok teku, dočekavši na Vrbanji ćupriji (to je most na rijeci Miljacki) seljaka koji sa svojim malim konjem natovarenim bukovim drvima sa obje strane ide prema gradu, pa da takav tovar prvom kupcu i proda. G. Kazimir je dočekao prelaz seljaka sa tovarom na suprotnoj strani mosta. Svakako sa blokom i ugljenom olovkom gdje je odmah skicirao seljaka, konja i tovar, dakle četvrti dan došavši na objed g. Kazimir me povede u vrt gdje je na jednoj šljivi (stablu) smjestio platno za slikanje, vrlo primitivni „štafelaj“ i već je napravio prve konture onog seljaka sa drvima natovarenim konjem sa Vrbanje ćuprije. Takozvanu rasteznu ramu (okvir za platno) napravio sam mu ja. I djelo „prvi kvasac“ g. Kazimira je počelo bujati u bašti ispod prozora našeg stana. Deseti ili 12 dan djelatnosti g. Kazimira bilo je zadivljujuće. Portret, odnosno uljani lik seljaka sa natovarenim konjem u veličini 45x35 bio je gotov. „Pšakra (poljski izraz) Martine gdje bi ja mogao tu sliku da izložim svakako i da je prodam?“ Jer usput da napomenem (kroz Kazimirove cipele počeli su osim nožnih palaca izvirivati i drugi prsti. Trebalo je hitno, čim prije sanirati – popraviti Kazimirovo stanje.

U ono vrijeme u Sarajevu, sjećam se, postojala je, a i danas je još u postojanju knjižara, ako se ne varam, u Ulici Jugoslovenske armije na uglu prema Hotelu „Central“. Tada se je zvala knjižara „Studnička“. U tu knjižaru unišili smo jedne subote navečer g. Kazimir i ja sa slikom bez ikakve vanjske rame (okvira). „Dobar večer!“ pošto je g. Kazimir slabo vladao srpskohrvatskim jezikom, to sam ja upitao g. Studničku da li bi bio voljan istu sliku, platno u ulju, izložiti u tamošnjem izlogu trgovine. Gledajući sliku g. Studnička reče: „Vrlo rado ću da izložim, samo moram utvrditi cijenu za tu sliku, da znam razgovarati odnosno prodati prvom reflektantu kad naiđe.“ G. Kazimir gledajući u mene upita me koliko ja mislim da slika vrijedi. Ja sam bio veliki laik za takove procjene, nego sam uljudno zamolio g. Studničku da on reče stručno umjetničku cijenu za to djelo. I ugotovili smo ovako: slika će se staviti u izlog vremenski neograničeno dok se ne proda odnosno dok ne dođe kupac. Cijena 450 kruna. G. Studnička ne traži ništa za uslugu jer gledajući Kazimira opazio sam da ga je sa velikom samilošću posmatrao. I otišli smo obojica zajedno u moju sobicu iste subote na počinak. Obojica smo brzo zaspali jer naše, a osobito Kazimirovo stanje bilo je u ekstazi velikog iščekivanja na sutra; valjda će neko da kupi. Prošlo je šest dana od predaje slike u izlog, znači u drugu subotu idemo ja i Kazimir radoznali prema knjižari i stigli smo tik do izloga kad iznenađeni Kazimir pa i ja vidimo da u izlogu nema slike. „Dobar večer g. Studnička“, upitah šta je sa slikom, „ne vidi se

u izlogu.“ “Prodana je“, veli g. Studnička, „treći dan što ste sliku meni predali došao je neki profesor i bez ijedne riječi isplatio označenu cijenu od 450 kruna. I evo izvolite.“ Brojeći novac Kazimiru i ujedno mu čestitao na uspješnom poslu. Lice Kazimirovo dobilo je još radosniji izraz nego prije 14 dana kada sam mu kod gazdarice garantovao za hranu.“Ali prosim vas g. Studnička uzmite 50 kruna za veliku uslugu što ste mi učinili“, rekavši to Kazimir daje banknotu Studnički, no on nipošto neće da je primi, već reče Kazimiru neka se potruži da čim prije još koju sliku donese, pa onda ćemo se već bolje sporazumjeti radi međusobne usluge. „Hvala i doviđenja!“ i nas dvojica već smo bili u drugoj ulici u jednoj modno - konfekcijskoj trgovini.“Pšakra Martine“, reče Kazimir, „sada postajem opet čovjek i to obučen.“ Izabrao je po mjeri elegantno odijelo od crnog štofa komplet i sa donjim vešom, dakako i ševro cipele. “ I ti Martine, izaberi si odijelo.“ Za sve to Kazimir je platio 45 kruna. Kod povratka kući uzeo je odnosno nabavio još za gazdaricu, našu Matildu, nešto kandita i šunke i jedan litar „tokajeca“ vina. Došavši kući sa paketima nas je sa iznenađenjem pozdravila cijela družina. U mojoj maloj sobi za nepunih 30 minuta sve se transformiralo. Kazimir i ja – dva elegantna kavaljera – večera je bila obilata, a po večeri išli smo nas dvojica u restoran „Zeleni dvor“, gdje smo se ugodno i zabavno proveli do kasno u noć. U nedjelju, sjedeći za objedom Kazimir najprije upita „Koliko sam ti Martine dužan“, jer Kazimir je bio u taj čas bogat, imućan, 400 kruna je imao u džepu. Ja mu rekoh: „Dragi Kazimire ništa, kupio si mi odijelo.“ “Dosta ne, ne, sad“, veli on, “sedam dana ne ideš na rad kod Pastuhovića, jer hoću da se „odmorimo“ malo“. Gospođi Matildi dao je 50 kruna za hranu, a u sljedeći ponedjeljak smo se pozdravili od gazdarice i od Pastuhovića (jer nisam radio šest dana) i odvezli smo se fijakerom do Ilidže – kupališta i izletišta za (reklo bi se onda) bolji svijet. U toku tih šest dana koliko je trajalo Kazimirova bohemska avantura, on mi je ispričao, odnosno ispovijedao svoju autobiografiju koja je bila burna i puna ljubavnih peripetija od kojih sam samo jednu upamtio i opisat ću je:

Kazimir je imao na desnoj strani lica ispod uha jednu podosta vidljivu brazgotinu, koja je doduše zarasla ali se ipak primjećuje ožiljak od oštrog jednog zareznog udarca. Bio je na likovnoj akademiji u Lavovu, tu se upoznao sa kćerkom jednog svog profesora i navodno bila je umjetnica na violini. Vodio sam tajnu ljubav s njome, a za razne prepreke on nije prezaio pred ničim, “Zato“ veli „Imam tu na licu taj ožiljak, jer sam morao jedne prilike iskakati kroz njen prozor vile u vrt“, gdje su bili razni stakleni ukrasi među ružama koje on nije mogao mi-moići u svom ljubavnom bijegu. „Bio sam tri nedjelje u bolnici radi nesrećnog pada na cesti - tako sam zvanično prikazao taj slučaj.“

Kazimir je imao na desnoj strani lica ispod uha jednu podosta vidljivu brazgotinu, koja je doduše zarasla ali se ipak primjećuje ožiljak od oštrog jednog zareznog udarca. Bio je na likovnoj akademiji u Lavovu, tu se upoznao sa

kćerkom jednog svog profesora i navodno bila je umjetnica na violini. Vodio sam tajnu ljubav s njome, a za razne prepreke on nije prezao pred ničim, "Zato", veli „imam tu na licu taj ožiljak, jer sam morao jedne prilike iskakati kroz njen prozor vile u vrt!“ gdje su bili razni stakleni ukrasi među ružama koje on nije mogao mimoći u svom ljubavnom bijegu. „Bio sam tri nedjelje u bolnici radi nesrećnog pada na cesti“, tako sam zvanično prikazao taj slučaj.

I tih šest dana je brzo prošlo, a da g. Kazimir nije bio u stanju da potroši 400 kruna, već samo stotinu. 300 kruna je još imao u džepu kad smo došli kući u moju sobicu. To je bio provod koga se rado još i danas sjećam. Dok je g. Kazimir još sa mnom, moram opisati još sljedeći događaj: Neposredno u dnu naše Podtekije ulice nalazila se jedna dvorišna kuća. Na gornjem spratu stanovao je jedan arhitekta koji je imao sa svojom suprugom dvije lijepe djevojke od 16 do 18 godina starosti, obje gimnazijalke. Starija, Olga zapela je Kazimiru u oči, i to kadgod bi išli nas dvojica u šetnju u grad vidjeli bi nju na prozoru naslonjenu kako gleda na prolaznike i tako idući jednom prilikom Kazimir i ja s njime, zastanemo časak na drugoj strani ulice vis-a-vis njezina prozora. Tako stojeći izvadi Kazimir iz džepa blok i olovku i u tren oka, kako se kaže, skicira naslonjenu Olgicu na prozoru. Ona je to sve sa prozora motrila, a Kazimir stavljaajući blok u džep, naklonivši se prema Olgici brzo se udaljismo dalje u grad na korzo. Tu smo šetali i sve okolo lijepo razgledavali i zanovjetali se. Imali smo svako po jedan štapić sa kajišem - to je bilo onda u modi....

Ja sam počeo nakon tih šest Kazimirovih putešestvija - dana opet redovno raditi kod mog dobrog Martina Pastuhovića, a Kazimir je dovršavao portret lijepe susjetke Olgice. Početkom jula 1913. godine moj akademik bohem Kazimir Horbačevski počeo je pokazivati svoj nemir, nagon da ide dalje, da ide dalje u svijet, jer u Sarajevu za njega nema više interesantnosti. "Još da mi je uručiti taj portret Olgici i da vidim efekat toga, onda idem", govorio je i ponavljao, dok jednog dana pošavši u šetnju uzme Kazimir Olgin portret rolovan ispod ruke i sa mnom zajedno odemo da izvedemo još jednu i posljednju avanturu sa portretom. Kada smo saznali kada ide gospodična Olga od kuće u šetnju, išli smo ja i Kazimir neposredno iza njenog izlaska iz kuće odmah poslije nje, ali Kazimir je izračunao cijelu stvar ovako. "Ja ću portret ispustiti ispod ruke tako da će isti pasti ispred Olgicinih nogu, a ti Martine tom prilikom zaustavi mene, a i Olgu da vidimo to ispalo „čudo.“ Desilo se je to jedne subote poslije podne na obali rijeke Miljacke. Trebalo je Olgicu prestići, koraknuli smo malo brže i Kazimir ispusti portret tako da je gospodična Olgica odmah vidjela „sebe“. Stali smo svi troje. Olga da ne stane nogom na svoj portret uzviknula je: „Ah, pa to sam ja!“ „Izvolite“, reče Kazimir, „da, da, to je vaše.“ Kuda sad? Olga sva ushićena ne ide dalje već se okreće natrag kući rekavši Kazimiru i meni da ju otpratimo kući gdje misli da će pokazati sve to svojim roditeljima, i tako smo se svi troje vratili natrag u našu

ulicu. Nakon tri dana dobili smo poziv od oca Olginog, arhitekta, da dođemo na svečanu večeru i mi smo se odazvali sa velikim veseljem. To je bilo zaista nešto nezaboravno. Kazimir je dobio za taj portret 150 kruna nagrade i mogao se zaručiti, ali Kazimir je ostao principijelan čovjek „bohem“ i išao je dalje.

Prošlo je skoro mjesec dana od odlaska nemirnog Kazimira iz Sarajeva, već sam mislio da se neće ni javljati, jer prilikom odlaska nije mi ništa rekao kuda ide, ali ne, javio se iz Italije – Firence, Milana, Rika. Svugdje ostaje po mjesec dana ili dva, a zatim dalje. Zadnju vijest sam dobio od njega kad mi je pismom javio da je sretno stigao na putu iz Berlina u Varšavu „besplatno“, jer Kazimir se nije vozio u putničkom vlaku (tako mi je pisao) već u teretnom vlaku među daskama i balvanima. Veli da ga kondukter nije napastvovao cijelo vrijeme putovanja. To pismo sam dobio u aprilu 1914. godine i trag moga „bohema“ Kazimira Horbačevskog je nestao.

U to vrijeme dobio sam od Sarajevske vojne uprave poziv na vojnu (stavnju) regrutacije i to u juli 1914. godine. Moram reći da je u ono vrijeme (mislim prije početka I svjetskog rata) biti vojnik značilo nešto vrlo važno. Djevojka je tada upitala momka prije upoznavanja i udaje, da li je bio vojnik. Jer, ako je služio vojsku znači da je vrijedan i sposoban. I zaista tada svaki muškarac ili momak nije mogao biti vojnik, jer bio je strogi kriterij za svakog. Malenkostna fizička neskladnost značila je „nesposoban“. Na to sve sam čekao i ja i živio i provodio se vrlo lijepo i dobro, sve do 28. juna 1914. godine.

Preokret – I svjetski rat 1914 – 1918. godine

Sjećam se također koliko je bilo napetog iščekivanja u maju - junu 1914. godine na velike vojne manevre koji su se održavali oko Kalinovika i Sarajeva, a na koje manevre će doći nadvojvoda Franc Ferdinand iz Beča. Rano ujutro 28. juna počeo se narod sakupljati na priobalnim putevima rijeke Miljacke od željezničke stanice do Gradske vijećnice (Beledija - zvana) jer bilo je oglašeno da će se tuda provesti sam nadvojvoda sa suprugom Sofijom Hohenberg oko 10 i 11 ure dopodne. I ja (ne budi lijen) smjestio sam se na trotoaru vis-a-vis Zemaljske štamparije naslonivši se na zid pločnika odnosno rijeke Miljacke i čekao. Naroda je bilo puno, a policije, ako se ne varam na svakih 10 metara stajao je po jedan stražar. "Eno hin idu" (takav je domaći izraz muslimana – dolaze). "Koliko još pamtim, čini mi se da nije bilo više od četiri automobila, što je bilo tada rijetko vidjeti, no u momentu prolaza tih auta odjeknula je detonacija bombe. Bacio ju je prvi atentator Čubrilović i to na prateća kola iza nadvojvode i ranila je jednog oficira iz pratnje. Vidio sam također kako je atentator skočio u rijeku preko zida i za njim dva ili tri policajca, nekako ga svezali i izvukli iz vode koja nije bila duboka. Prilikom tog slučaja nisu se auta zaustavila, već su išli dalje od Vijećnice. Bilo je to malo zaprepaštenje ali ne veliko, jer govorkalo se: „Hvala Bogu, nadvojvodi Franc Ferdinandu nije se ništa dogodilo.“ To se je zbio oko 11 ure dopodne. I tako sam se i ja posve sam selio dalje uz obalu do (tada se reklo) Latin-ska Čuprija – most i tu stao i čekao da vidim povratak visoke svite od Vijećnice.

Ferdinand na putu prema mjestu atentata

Bilo je oko 11:30 kada se pojavi auto sa Franc Ferdinandom i suprugom Sofijom Hohenberg. Kako je skrenuo sa obalne ceste u ulicu kojom su htjeli da idu odnosno voze prema zgradi Zemaljske vlade, i baš tu kod zaokreta čuo sam dva pucnja iz pištolja (revolvera). Bio sam neposredno, 200 m udaljen, od tog mjesta i tog momenta ja nisam znao ništa, tko je pucao i da li je netko pogođen. Ali ubrzo se je gomila ljudi počela talasati ovamo - onamo i čuli se uzvici: „Atentat, atentat. Poginuo Ferdinand i žena mu!“

Počeo sam bježati, osjetio sam se nekako nesigurnim i prije nego što sam stigao do mog stana već sam čuo kako zvona zvone sa svih sarajevskih crkava posmrtni pomen smrtno pogođenom nadvojvodi Ferdinandu i ženi Sofiji. Suočio sam se sa svim ukućanima i svi smo se prestrašeno gledali i stajali nijemi pred sutrašnjicom.

Tragedija svjetskih razmjera je počela. To je bilo na, tada su rekli, Srpski Vidovdan, 29. juni. Novine sa velikim crnim rubom objavile su smrt Ferdinanda i Sofije, a i imena atentatora: Prvi Čubrilović sa bombom, drugi Gavrilo Princip – revolver. Moj poslodavac Martin Pastuhović također sav uzbuđen rekao mi je: „Martine, nećemo ništa da radimo, vidiš kako je, budi u kući i ne kreći se nigdje, jer po gradu idu vojne patrola.“ Sjećam se da je neposredno iza atentata uslijedio veliki pogrom. Demonstracije uperene protiv srpskog življa odnosno naroda. Uništavalo se sve što je bilo srpsko, trgovine, radnje, pa i kuće. Nedaleko od moje ulice nalazila se i ulica sa javnim kućama (bordeli) od kojih, nekoliko kuća bili su posjednici Srbi, i tu je dospjela rulja i sve demolirala, pokušstvo su kroz prozore bacali na cestu, a djevojke se razbježale (jer atentatori bili su srpske narodnosti) i prema tome bili su pod udarom i drugi nedužni koji ni pojma nisu imali o tih nekoliko urotnika Srba.

Ali kako rekoh, iz početka tragedija je počela i ona ne bira gdje, već ide sve u dalj i popreko. Proklamovan je i prijeki sud, nema više slobodnog kretanja. Čini mi se, ali ne smijem tvrditi, da je treći ili četvrti dan poslije atentata uslijedio sa Bistričke željezničke stanice prevoz posmrtnih ostataka pokojnika u Beč. Ogromna neizvjesnost i nervoza vladala kako u javnom životu, tako i u administraciji sve do 28. jula 1914. kada je izašao carsko - kraljevski manifest (Proglas) kojim se optužila Kraljevina Srbija kao glavni krivac za sve protekle događaje odnosno zločine, te se prema tome od 28. jula nalazimo u ratnom stanju.

Poglavar (poglavica) za BiH bio je tada general Potiorek, a ujedno zapovjednik armiji koja je trebala odmah da zauzme i kazni susjednu Srbiju. Mobilizacija je bila opća i ja moram da se javim pred vojnu regrutnu komisiju. Prije nego što sam išao pred tu komisiju, već je bila radnja i sve prostorije Martina Pastuhovića rekvirirane od strane vojne komande, i to da se striktno radi samo za ratne vojne potrebe i svrhe. Odmah smo dobili za poslovođu jedno vojno lice sa činom ma-

Sarajevo jun 1914. “neposredno iza atentata uslijedio veliki pogrom“

jora! Otpočeli smo raditi takozvana opskrba kola (terenska). Sa raznih strana sakupilo se 10 kolarskih radnika, isto toliko kovača, konjuktura zarade bila je dobra. Ja, npr. bio sam kao predradnik i na strojevima morao sam izrađivati razne dijelove za kola i točkove za sve ostale pomoćne radnike. Moglo se zaraditi 15 do 25 kruna dnevno. Radilo se i po 10 sati dnevno. U tom i takvom stanju došao sam u pratnji mog majstora M. Pastuhovića pred tu vojnku komisiju. Nije bilo nikakve duge procedure za pregledanje da li sam sposoban i fizički da budem vojnik, nego „dobar“ i da odmah drugi mjesec se spremim mom domaćem puku, reklo se onda „regimentu“ broj 17. Sjedište ili kadar bio je u Ljubljani - Kranjska, a raspoređeno je bilo tako: 1. bataljon je bio u Ljubljani, 3. bataljona u Celovcu (Klagenfurt) na Koruškem. No prije nego što mi je bio uručen službeni nalog za vojsku moj poslodavac M. Pastuhović je predočio predsjedavajućem pukovniku komisije kako sam ja kao kolar skupa sa njim t.j. sa Pastuhovićem i njegovom radnjom rekviriran, zauzet od sarajevske vojne komande. Pokazujući pukovniku službeni nalog o svemu tome bilo je dovoljno da ja ostanem u civilu i nadalje na radu za vojne potrebe do daljnjeg.

No, šta sve se je za kratko vrijeme događalo ja ću ukratko opisati. Čini mi se da je u istoriji zabilježeno kako general Potiorek nije imao nikakve sreće u svom

Sarajevo, Latinska ćuprija – Principov most

pohodu na Srbiju, jer iste godine, ne znam tačno u septembru ili oktobru doživio je priličan slom i to na Ceru i okolini tako da smo u Sarajevu doznali kako Srbi-janci preko Višegrada nadiru prema Sarajevu, a Potiorek samo bježi. Došlo je tih dana do velikog uznemiravanja i nespokoja što će biti ako, ako dođu Srbi.

Uslijedio je javni poziv Gradske vojne komande da se sve – ponajviše žene i djeca po mogućnosti evakuišu u unutrašnjost države i to u Hrvatsku pa i dalje. I zaista, mnogo žena se preselilo kud - kamo iz opasne zone sjeveroistočne Bosne. Tako je i Gospođa Agneza Pastuhović otišla u Mariju Bistricu – Hrvatsko zagorje – kod nekog Papića. Ipak je prispio Božić 1914. ali Srbi nisu došli do Sarajeva osim izbjeglica koji su se sklonili u Sarajevo. Novembra 11. slavili smo zajedno: Martin Pastuhović, njegov najstariji sin također Martin i ja Martin (prva dvojica dan imena, a ja imena i rođenja dan). Bilo je lijepo i zabavno. Tu su bili i moji uži poznanici i prijatelji. Jedan u zvanju trgovački pomoćnik V. Bagi. S njime u prisustvu svoju zdogovorili smo se, da ako preživimo ovaj rat, on V. Bagi biće vjenčani kum kad se ja budem ženio. Sudbina je bila sretno naklonjena našem dogovoru i obistinilo se sve to, ali tek nakon 10 godina, poslije tog našeg zdogovora.

Šampanjac za sve!

U tom ratnom stanju stigao je i Božić 1914. godine. Božić kojeg ne mogu da ga ne spomenem u mojim zapisima, jer bio je Božić jednog tragičnog događaja koji se ne zaboravlja. Naime, bilo je to drugi dan božićnih praznika - Sv. Štefan. Išao sam navečer praznično obučen sa doista novaca u džepu u tada renomiranu sarajevsku restauraciju i kavanu „Abacija“ (Opatija). Došavši u lokal našao sam jedva mjesto za jednim bilijarskim stolom. U lokalu i među gostima vladala je prava ratna psihoza, bančilo se, a najviše bilo je uniformisanih lica i to oficira, podoficira i vojnika. Ja sam također želio da se proveselim na svoj način i poručim konobaru da mi donese jedan dcl. konjaka i crnu kafu. U ono vrijeme moram napomenuti, nije bilo tako jednostavno ići u kavanu i naručiti, ili bolje rečeno, priuštiti si čašu konjaka - to je moglo samo „više“ društvo ili kako bi rekao bolje situirani čovjek, jer mi obični radnici to nismo mogli, jer je bilo skupo, no zahvaljujući slučaju rata i neobičnoj zaradi misleći „Martine danas jesi, a sutra Bog zna gdje si popij i pojedi dok imaš.“ Čini mi se da su tada svi u toj kavani tako mislili. Tek što sam jednu čašicu tog famoznog konjaka popio, pridobio je visok, onda se zvao „feldwebel“ (današnji vodnik ako se ne varam) u društvu jedne žene i dva muškarca u civilu. Upitao me uljudno da li smije sjesti pokraj mene (bilo je naime još mjesta) i to baš pokraj mene. Rekavši: „Izvolite!“ feldwebel sjedne pokraj mene, a ostala trojica, žena i dva civila, sjeli su ponešto dalje. Tek što je sjeo reče mi: „Dozvolite da vam se predstavim, ja sam Josip Stipetić, veletrgovac mješovite robe iz Karlovca, a sada kako vidite dolazim sa fronta na Drini.“ Tu je nešto ljutito opsovao na adresu Srba kako je skoro zaglavio u borbi sa srpskom vojskom. Rekao sam mu na to i moje ime i naglasio da sam Slovenac (Kranjac) iz okoline Ljubljane. Ne znam iz kojih razloga postao sam mu simpatičan toliko da me je jednostavno angažovao za svog prijatelja i gosta te večeri. Tom prilikom me upita da li sam voljan u njegovom društvu ostati i sa njima se veseliti i zabavljati te večeri. „Zašto ne bi?“ rekoh, a on moj jadni konjak i crnu kafu jednostavno po konobaru dade odnijeti od astala. „Sada ste moj dragi gost“, reče i poruči za cijelo društvo (bilo nas je ukupno pet osoba) hladni obilati narezak i dve boce šampanjca (tokajeca vina). Moram naglasiti da je to društvo bilo već malo pripito, a ja do te večeri nisam imao pojma šta je „šampanjac“ i sada sam ga pio nemilice, i to prvi i posljednji put. Bilo je to opasno i nimalo sretno jer sam mogao nastradati tako da više ne bi trebalo nigdje ratovati. Bilo je oko 9-ure poslije večere, dvije boce šampanjca bile su prazne, a bogati Jos. St. poruči još dvije boce tog vina, ali poredao je pet visokih čaša jednu pored druge i sipao pjenušavo vino u čaše i van njih, a uz to nas je g. Josip zamolio da svaku čašu čim ju ispraznimo moramo i razbiti. Orkestar morao je stalno biti na usluzi našem

društvu. Bio je to solista na violini, neki mađarski Ciganin. Bližilo se već vrijeme oko pola noći. Koliko boca šampanjca smo popili ne mogu se više sjetiti, ali znam samo to da je rasipnik Josip Stipetić platio za vino i razbijene čaše 1.100 kruna. Bio sam zapanjen i nemoćan u kretanju. G. Josip nas je sve pozvao da idemo dalje bančiti. Ja nisam znao da ima to pjenušavo vino tak veliko svojstvo da onemogućiti normalno hodanje svakome tko ga nenormalno uživa, kao što je bio naš slučaj. Teturajući, oslanjajući se na stolove i uz zidove izišlo je to naše društvo nekako iz lokala na ulicu. Šta sad? G. Josip već se je prethodno pobrinuo za fijaker kočiju, koja je čekala pred restauracijom. Kako smo se svi strpali u ta kola još danas ne shvatam tu sreću. Fijakerist nije nas daleko vozio, već nas je na poziv g. Josipa „istovario“ pred hotel „Pošta“. Onako ošamućeni ali ipak još malo pri svijesti posjedali smo ne u gostinsku prostoriju, već smo ostali u takozvanom šanku (vinotočju). Tu je g. Josip napravio neslućeni gest. Naime naručio je bure od 60 litara vina, te ga je postavio na pult i pozvao sve prisutne goste da se uključe za pražnjenje te mase od 60 litara. Bio je vrlo mali broj gostiju koji su mogli još nešto popiti. On je ali za sebe naručio pola litre čiste vode i to je samo gledao u nju. Pošto je g. Josip platio to bure vina, a slabo se trošilo, to je išao sam do bureta i počeo vikati prema gostima: „Pijte svi jer vino je plaćeno!“ i otvorio je pipu (slavinu), a vino je počelo curiti po podu. I opet smo se utrпали u fijaker svi, pa i žena koja je počela smetati g. Josipu te je nju otpremio njenoj kući, a mi četvoro muškaraca prosljedili smo u pravcu javnih kuća i uselili se u bolju, najskuplju kuću zvanu „Zelena lampa“. Tu se je g. Josip pokazao pravim rasipnikom i razvratnikom.

Na njegov zahtjev morale su se djevojke skinuti u „negliže“ i piti sa nama. Muzika je svirala, svi u lokalu morali su piti, pjevati, plesati svakako tko je mogao. G. Josip izgledao mi je kao „Kaligula“ (rimski car - diktator). Naglašavam da je taj slučaj bio u mom životu jedinstven i besprimjeran i nikome ne želim da doživi nešto slično ovome. Epilog orgijanja bio je žalostan. Ujutro u četiri sata probudih se sjedeći u fotelji, a na koljenu osjetih žensko stvorenje kako oslonjena glavom na mom naručju, a ležeći na podu. Cijela sala je bila nijema, sve je pijano pozaspalo i leži kuda - koji. Ja, zahvaljujući sretnom slučaju da sam mogao imati toliko prisebnosti i snage riješiti se iz tog brloga i izaći na zrak koji mi je dao impuls za bar donekle hodanja i tako mogu reći sretnoj okolnosti nedaleko od tih javnih ljubavnih ustanova bio je i moj stan. Trajalo je prilično dugo dok sam „ugodio“ ključ u ulaznu kapiju (vrata). Sada mi se je, ali desila još jedna nezgoda. Prije nego što sam mogao da dođem do moje sobe, ulazeći kroz dvorište, to je bio put od nekoliko metara, ali za mene je bio tegoban u taj čas, jer u glavi je zujalo i šumjelo, ipak stigoh do ulaznih vrata kuće. Vrata nisu bila zaključana. Dođoh do kuhinje kroz koju moram proći do moje sobe - tu se je dogodilo ono što se je moralo. Moja dobra domaćica Matilda je naime ostavila takozvanu „veš-

Café-Restaurant
Grüner Hof

Heute

erstes Auftreten der neu engagierten
erstklassigen

Ungarischen Damen. Salonkapelle

Goldmann

unter persönlichen Leitung der Prin-
geigerin **Theres Lehrfeld.**

28—804

korpu“ sa već opranim rubljem. Slijedeći veličanstveni i kulturno velika, da sam ja u taj čas „lola pijana“, mogao spotakavši se u mraku, smjestiti se u istu prostoriju te korpe onoliko i tako da sam bio sa glavom uronut među doduše opranim rubljem, a noge su mi ostale malo podalje iza korpe, znači „izgubio“ sam se i ostao (rekli su mi kasnije da sam glasno hrkao). Poslije desetočasovnog odmora probudih se u mojoj postelji – u mojoj sobici . Bilo je prisutno više osoba. Osim moje dobre domaćice Matilde, bio je i njen suprug, jedna djevojka, kćerka mog poslodavca

M. Pastuhovića, još jedna njena prijateljica, a napose i moja malenkost. U jedan glas pozdraviše: „Dobar večer g. Martin, gdje ste? Kako je? Jeste li bili bolesni?“ Ne znam još kakva moguća pitanja su mi nabrojali, ali poseban i značajan prikaz svemu tome dala je gđa. Matilda. Evo ukratko njenog iskaza: „Danas, taj isti dan ujutro obično uvijek ja prva dođem u kuhinju. Bilo je iza osme ure dopodne“, znajući za mene da sam otišao kao jučer u grad malo na zabavu, „ne misleći da može g. Martin doći iza pola noći kući, kod nas ste skoro dvije godine te ja i svi koji vas poznamo, znamo vas kao urednog, trijeznog i inteligentnog gospodina.“ „No jutros otvorivši vrata kuhinje, ja sam se toliko uplašila i vrisnula jau, ugledavši Martina ležećeg sa licem okrenutim u rublju veškorpe. On je, ne daj Bože, o Isuse! Šta je to. Zvala sam supruga Franju i on dođe sa mnom.“ Počeli su oko mene ispitivati stanje moje, da li sam još živ: „Ili je kraj sa Martinom.“ Ali, pripovijeda dalje gđa. Matilda: „Čulo se vaše hrkanje i zaudaranje neugodnog zadaha od previše uživanog alkohola. O, je li to moguće?“ Trčala sam susjedu M. Pastuhoviću da im pričam o Martinu“, (to jest o meni) kako su me našli u korpi. Onda, priča dalje: „Digli smo vas iz korpe, skinuli cipele i kaput te vas smjestili u vaš krevet (postelju). I sad gospodin Martin recite šta je to bilo s vama u ovih proteklih 24 časa?“ „Hm, hm, što da vam kažem. Prvo vas sviju molim da mi oprostite, jer da me nije gđa. Matilda našla, vjerovatno bio bi još u veš korpi. No sad se osjećam dobro i sretnim kad pomislim na sinoćnji razvrat i pijanku, dobro je da se nisam utopio, jer tako nešto nisam do danas nikad doživio i ne želim nikom nešto slično.“ Ispričao sam im sve što sam već ranije opisao, bilo me je malo stid, no osjećao sam ipak da me sa poštovanjem sažaljevaju svi.

Tri dana su prošla od tih događaja kada sam u novinama pročitao članak odnosno vijest u gradskoj hronici: „Samoubistvo u nužniku: Jučer navečer nađen je mrtav feldvebel od Jelačića Bana regimente (pukovnije) u nužniku restauracije „Černi“ u novom Sarajevu. Identitet do sada nije poznat, pretpostavlja se da je uzrok pronevjera državnog novca, jer isti je bio viđen zadnje dane po raznim sarajevskim lokalima kako banči i nemilice troši novac.“ Pročitavši to, obuzeo me je neugodan osjećaj i sumnja, jer isti mi se pretstavio u kavani „Abazia“. Ja sam Josip St. od Jelačić regimente. Kadar mu je bio na Rijeci (Fiume).

No, posve pozitivnu istinu o tom tragičnom događaju saznao sam tek 17. maja 1915. godine kad sam bio na proputovanju kroz Karlovac, gdje sam morao čekati vezu za vlak sa kojim sam putovao u Ljubljanu i dalje u Judenburg sjedište moga pješadijskog puka Nr. 17, to je u gornjoj Štajerskoj. Kako rekoh, čekao sam tri sata i tu se sjetim trgovca mješovitom robom J. St., iz Karlovca (sjećanje iz Sarajeva prije šest mjeseci). Grad Karlovac nije veliki ali lijep, raspoređen na obalama rijeke Kolpe (r. Kupa hr. prim.ur.). I tako šetajući po gradu gledao sam na trgovačke radnje, posebno na njihove natpise. Odjednom pročitah, ne na velikoj, već je to bila mala trgovačka radnja – lokal sa galanterijom raznom. Uniđem u lokal,

tu nije bilo baš mnogo svjetla i nikog osim jedne žene ne baš stare, obučene u crnini. „Dobar dan“, rekavši pristupim spravi za izbor razglednica i hoću da si uzmem jednu razglednicu grada Karlovca, motreći ujedno i tu ženu upitah je, „oprostite gospa ili gospodična, smijem vas upitati zašto ste u crnini?“ „Gospodine tugujem za mužem kojeg više nema.“ Pošto sam već izabrao razglednicu i dajući gospođi u crnini novac, ujedno sam izrazio saučešće i usput upitao „Oprostite smijem li Vas upitati na kojem frontu je vaš muž bio?“ „Moj muž nije zaglavio (poginuo) na frontu već u pozadini, i to u Sarajevu.“ „Još jednom gospođo, moje duboko saučešće na gubitku vašeg supruga i ostajte vi zdravo.“ Izašao sam uvjeren da sam bio ja taj sretnik koji sam bančio sa tim nesretnikom. „Veletrgovac J. Stipetić“ kojeg ime sam mogao pročitati na njegovoj maloj trgovini u Karlovcu. To je bilo 17. maja 1915. godine.

No, ja sam još u Sarajevu i punom parom pod vojnom upravom radimo za njihove potrebe. Usput moram napomenuti i to da sam u međuvremenu počeo učiti glazbu na instrumentu violine ili gusle. To me je silno zanimalo i to zbog toga jer je bio u blizini moj prijatelj Eduard Ha.....l, koji je svirao jako dobro. On je išao sa mnom kupiti violinu. Za ono vrijeme jako skupo glazbalo, no ja nisam žalio za visoku cijenu od 15 kruna, jer kako sam već spomenuo imao sam želju i volju. Počeo sam učiti u mojoj sobici. Prve upute dao mi je Eduard (kraće Edo), koji dakako nije mogao stalno biti prisutan kod mog učenja i tako sam se većinom sam instruirao (usavršavao). Išlo je teško, jer ja kao izučeni kolar, koji poziv, nije nimalo lak već fizički jako naporan, morao sam prilagođavati moje nježne, rekao bih krute prste, prema violini, no usput napominjem i to da sam kod početnog sviranja izvodio takve tonove da sam iz obližnje moje okoline protjerao sav mačji rod. Nije bilo više mačaka da mijauču, jer sam ih ja zamijenio mojom violinom. No, uprkos svim teškoćama, naučio sam prilično dobro, mogao sam da sviram u duetu sa mojim prijateljem Edom.

Da mi se u međuvremenu nije dogodio takozvani „maler“ (udes) možda bih postao, kažem možda, virtuoz na violini, ali desilo se ovo: Ranije sam opisao da se je nalazila ispod prozora kolarske radionice javna česma (vodna instalacija) iz koje je cijela ulica Podtekija crpila vodu (mislim na one kuće koje nisu posjedovale instalaciju vode). Moja radna klipa (banak) bio je unutar radione sučelice prozoru, isto tako i stroj za hoblanje. Mogao sam vidjeti staro, mlado, lijepe pa i ružne kako dolaze na česmu i toče vodu. No baš ta ugodna, razgledna, situacija postala je jednog dana kobna. Kako? Iz dna ulice Podtekije, iz poniske kućice dolazila bi i po dva do tri puta dnevno lijepa vitka crnokosa Marica Pa. - nije joj bilo još dvadeset. U početku izmjenjivali bi smo simpatične poglede, kasnije gestikuliranje. Bilo je oko 10-te ure prije podne. Obrađivao sam na stroju za hoblanje od jasenovine palce za četiri točka ili koluta. Pojedini komadi nisu bili dulji od 50 cm. Kod te prilike opazih da me ispred česme kroz prozor motri Mar-

ica, a ja kako sam objeručke hoblaao na stroju nisam u momentu kad mi je Marica slala rukom poljubac mogao isto tako uzvratiti. Ona je čekala da joj i ja šaljem rukom poljubac. I učinio sam to, tako da sam sa lijevom rukom držeći drvo na stroju u pokretu hoblaao, a desnom učinio sam uzvraćajući Marici poljubac. U taj čas izletio je 50 cm dugi jasenov palac ispod moje lijeve ruke natrag, a moja dva srednja prsta među noževe strojeva. Kako sam digao ruku u vis to je opazila i Marica koja je poletjela k meni u radnju. Imali smo ručnu apoteku u radnji, Marica mi je pružila prvu pomoć i zavila prste koji su bili oštećeni toliko da još danas imam prst (kod malog prsta) za 4 mm kraći, a srednji sam onda na licu mjesta zajedno sa Maricom nadomjestio (zakrpao), jer nož mi je malo takozvane „jagodice“ odrezao, koji komadić smo odmah natrag zalijepili i tako sam bio 40 dana invalid. Nisam radio, a dabome ni violinu nisam više svirao. To je dakle bilo kobno poznanstvo i gestikuliranje. Jedno iskustvo sam više stekao, da čovjek u svom životu nikad nije dovoljno oprezan i učiš dok si živ. Za vrijeme bolovanja imao sam izvjesne beneficije od strane Marice, a i od drugih, na primjer sa Maricom nisam trebao više gestikulirati, već me je direktno dijelila simpatije i poljubce, ne znam da li je to došlo zbog samilosti ili iz čiste ljubavi.

Podgorica, 1915. godina kuća bez muškaraca

Vrijeme je brzo prolazilo, jer čekao sam samo poziv da se prijavim mom domaćem puku No. 17 gdje su služili pretežno sami Slovenci (Kranjci). Period od Božića 1914. do 1. maja 1915. prošao je u ubrzanom tempu rada vojnih transportnih kola i drugih dijelova, ali šta god se brzo radi tamo je i mnogo grešaka, naime ispočetka imali smo suh i dobar materijal i dobro smo mogli izrađivati, ali kasnije je svega toga izostalo, morali smo izrađivati od sirovog mokrog drveta. Neutaživi ratni „moloh“ gutao je sve, ljudska pa i materijalna dobra. Kako spomenuh, 1. maja dobio sam poziv i otvorenu povelju sa voznom kartom i datumom 20. maj - rok kada imam da se javim komandi mog puka No.17, i to u Jundenburg (Gornja Štajerska). Za to vrijeme napravio sam si sam kovčeg (kofer) sa višećom bravom i mojim punim imenom (misleći da mi je niko ne može ukrasti).

Kasnije sam se mogao osvjedočiti da u ratno doba nije ništa osigurano osim **pogibije.**

Prije nego što sam otputovao u neizvjesnost desila se u Sarajevu 14. maja, mislim da je tako bilo, oko tri ili četiri sata poslije podne velika elementarna nepogoda „prolom oblaka“, koji je zaustavio svako micanje i pokretanje živih stvorenja u gradu pa i u bližoj okolini. Bio sam ostavio rad u radioni pravovremeno i išao kući, a pošto kuća stoji neposredno ispod brijega, to je silna bujica

prodrla kroz ulazna vrata direktno na kuhinju. Sjećam se da sam morao biti pola metra od poda uzdignut, jer voda je jurila kroz kuhinju. Dva sata trebalo je da se stiša vrijeme. Rijeka Miljacka je toliko nabujala da je čak stigla voda u zgradu kino sale „Apolo“. Budući su bili za vrijeme oluje posjetioci kino predstave u parteru poplavljeni, morali su se popeti na balkon, odakle su ih kroz prozore kasnije vatrogasci spašavali i to ljestvama. Poslije te nedaće došao je gazda i majstor Pastuhović meni i zamolio, da kad već moram da putujem u vojsku, da kako se svakako moram voziti kroz Zagreb: „Da li bi se mogao usput Martine, potruditi i da skreneš malo do moje žene Agneze u Mariju Bistricu koja nije tako daleko od Zagreba i jedan mali paketić da joj ponesesh?“ Obećao sam najspremnije, jer uz taj paketić našao se je i za mene veći, obilatiji, naime u kovčegu je bilo dovoljno prostora. Gospa Matilda, „kobna Marica“, Pastuhović i njegova kćerka Štefi, svi su nešto pridonijeli tako da smo ipak kovčeg napunili. „Evo“, govorili su pojedinačno, „Martine malo šunke, evo tu imaš malo raznih kobasica, salame, putera, jaja, neće ti se pokvariti, neka imaš, samo nek te bog čuva i ako dade Bog, pa da se ti nama opet sretno vratiš.“

Maja 15. ujutro u 9 sati dopodne došao je poluotvoreni fijaker „phaeton“ zvani, izravno za mene poslat od javnog prevoznika S. Saračevića, jer sam njegova kola sam ja pravio i popravljao. Rastanak je bio nezaboravan. Imao sam do željezničke stanice vanredan ispraćaj. Gospodična Štefi, njena prijateljica Olga, u sredini ja, a vis-s-vis na sjedalu bio je moj kovčeg. Prije, u mirno doba prilikom odlaska mladića u vojsku išlo se sa pjesmom i muzikom, a sada su bile samo suze i potištenost ali osjećao sam se gord i ponosan, jer ta sredina, ti ljudi, bez razlike vjere sa tolikom iskrenošću zaželimši mi „sretno“ bili su mi u srcu prirasli, ostavili su mi „čvrstu nadu“ da se opet zdravi sastanemo, jer među nama je vladala onda vjera, čast i poštenje. Još dva topla poljupca, stisak ruku i uskotračni željezni voz otrgne me od mog dragog Sarajeva. Vozeći se dolinom rijeke Bosne koja je strašno nabujala od posljednjeg nevremena i kiša, rijeka Bosna je kod Doboja tom prilikom djelimično oštetila željeznički most toliko, da smo svi putnici morali izaći te preko pontonskog mosta pješice preći Bosnu na drugu stranu gdje nas je čekala druga kompozicija. Prošavši Bosanski Brod u Slavonski Brod opazio sam da je i rijeka Sava silno narasla. Vozeći se dalje po Slavonskoj niziji, od stanice Sunja do Siska izgledalo je da se vozimo morem, sa obje strane željezničkog nasipa izlila se rijeka Sava na kilometre daleko.

Isti dan navečer stigoh u Zagreb i odmah sam prosljedio sa lokalnim vozom u Mariju Bistricu. Izvošček (čovjek koji se bavi prevozom ljudi i materijala, slo. prim. ur.) vozio me je od stanice do pred kuću M. Papića. U M. Bistrici gđu. Agnezu Pastuhović zatekao sam još budnu, bilo je oko 11 ure noću kad sam unišao u njenu sobu sa jednim krevetom. Bila je veoma obradovana mojim dolaskom. Izručio sam joj paket od supruga i djece, bila je ganuta, a ujedno sam ju obavjestio

da će uskoro moći se vratiti u Sarajevo svojim, jer opasnost od Srba je prošla. U međuvremenu naime, njemačka armija pod zapovjedništvom maršala Hakenzena je poduzela ofanzivu kod Sremske Mitrovice i drugdje protiv Srbije i spasila Austriju od početnih njenih neuspjeha. Prije nego što sam otišao iz M. Bistrice, gđa. Agneza Pastuhović mi je ispričala sve svoje tegobe i nedaće koje je pretrpila za to vrijeme evakuacije iz Sarajeva. Ostalo mi je u sjećanju kad sam upitao gđu. Agnezu zašto ima iza postelje podugačak ljeskov štap: “Ja, moj dragi Martine, to imam zato da tjeram miševe i pacove noću koji nekad i po meni skaču.” Poslovivši se od bjegunice Agneze i ne baš ugodnog prebivališta stigao sam u Zagreb i odmah prosljedio u Karlovac (Ljubljana – Jesenice – Celovec - Judenburg). U Karlovcu, morao sam čekati na vlak za Ljubljnu tri puna sata. To čekanje ili bolje rečeno svjedočenje iskoristio sam tako, kao što sam već o tom slučaju (dogodovštini) napisao sve na strani 57.

Vozeći se uz Kupu rijeku preko Metlike - Novo Mesto, stigoh do u rodno mjesto Šmarje – Sap - Podgorica. Tu izađem, te se uputim sa kovčegom prema selu Podgorici (20 minuta hoda od želj.stanice) i rodnoj kući. U kući nisam više našao svoju mater (jer umrla mi je već u maju 1914. godine). Našao sam kod kuće, na domu, samo starijeg brata Jakoba i ženu mu, tri sina. Dva brata već su bili u ratu. Samo jedan dan sam ostao u rodnoj kući. I stariji brat, Jakob je dobio poziv da se mora javiti vojnoj komandi u Ljubljani, ali mjesec dana kasnije od mene i tako će kuća ostati bez muškaraca!

Drugi dan ujutro nadopunivši kovčeg onoliko (sa suhomesnatom hranom) koliko sam bio potrošio od odlaska iz Sarajeva, nastavio sam put od Ljubljane naprijed do u Judenburg.

Judenburg 1914. godina

Približavajući se Jesenicama čulo se, vozeći se u vlaku, grmljavina topova sa Soške fronte, jer Italija je bila već u ratu sa Austro-Ugarskom. Dobio sam vrlo neugodan dojam, jer grmjelo je neprestano. Tek kad smo unišli u Karavankin tunel – vrlo dug – i kad smo izašli na svjetlo dana na Koruškoj strani, grmljavina topova od Soče nije se više čula. Došavši u Celovec (Klagenfurt) tu nas je stanična vojna komanda, nas oko 30 obveznika tj. regruta, premjestila u drugi jedan vlak koji je trebao da nas doveze u Judenburg. Dobili smo za popiti (također od te komande) vrući čaj sa rumom i kruhom. Dobili smo i pratioica, jednog vodnika od 17. puka koji nas je pratio sve do u Judenburg.

Vozeći se preko Gosposvetskog polja, dosjetio sam se, što sam već u osnovnoj školi učio, da je tu na tom polju bio ustoličen prvi slovenski vojvoda imenom

Judenburg, 1912. most preko Mure u gradnji

„Pam“. To sam napisao usput, jer se tada u vagonu (kupeu) nalazio jedan naš Slovenac iz Celovca, koji je nama pokazivao kroz prozor vagona to Gosposvetsko polje. Vozili smo se još dobre tri ure i pročitao sam „Judenburg“ - izlazna tačka.

Kako već rekoh, imali smo pratioca, koji nas je odmah na stanici poredao, dva i dva, u vrstu i preko rijeke Mure uputili smo se u grad, koji leži jedno pola sata hoda podalje od željezničke stanice. Smjestili smo se u jednoj povećoj školskoj zgradi (rekli su da je gimnazija). Nema više nastave, sada ima samo vojska, pravo u gimnaziji biti i učiti se rata! (Žalosno). U toj školi umjesto klupa bilo je mnogo slamarica i na zidovima drvene police (stalaže) za kofere odnosno porcije, pribor za jelo ili „esszeug“, jer nas je bilo mnogo, znači bilo je i gusto. Noć 2. maja prespavao sam još u civilu, a drugi dan preobukao sam se odnosno fasovao, dobio vojnu uniformu, koja mi nije bila nikad draga. Zašto? Jer u uniformi si ovlašten ubijati, osobito u ratnom stanju, no usput moram napomenuti da ja lično do danas niti sam imao prilike, niti povoda da igdje ikoga onemogućim za život i prema tome čuvao i očuvao sam i sebe! Drugi dan odveli su me iz te škole dalje u drvene barake na periferiju grada. Tu u tim barakama (bilo je njih više) formirao se svakih šest nedelja po jedan (tako su rekli) marš - bataljon od 1.200 momaka ili vojnika. Dakle, ja sam bio dodijeljen 3. kompaniji (vod) – satnija, te bi trebao i ja da se vježbam šest nedjelja pa da budem sa ostalima sposoban za marš - bataljon koji može da zauzme bojnu poziciju za „klanje“. Moram napomenuti da sam bio i tada i sad „pobornik“ protiv svih oblika sukoba i ratova. Uniformu dobio sam staru, jer nova se dobije tek nakon šest nedjelja odnosno nakon regrutske obuke, no cijela ta situacija okrenula je drugim pravcem, naime, već treći

dan ja se javim (onda su rekli „marod“) znači bolestan. Bilo nas je dvanaest od naše satnije, koji smo pokušali da ne možemo puške nositi. Tamošnji vojni ili bolje rečeno pukovski ljekar bio je dosta samilostan te je nakon pregleda nas šestoro proklamovao za „super vizitu“, to jest na generalni pregled našeg zdravstvenog stanja u Klagenfurt ili Celovec. Nas šestoro morali smo još tri dana čekati da se upotpuni naš transport od ostalih kompanija (bilo je njih 22). I tako je od 12 kompanija (satnija) skupilo se nas ukupno 35 nesigurnih vojnika, od kojih možda bude nakon generalnog pregleda polovica, a možda i više „sposobnih“ za borbu. Bio je 28. juni 1915. godine. Kada je vlak iz Judenburga hitao s nama prema Klagenfurtu sa transportom nesigurnih vojnika.

Stigavši isti dan u naše odredište, stara kasarna od 17. peš. puka, kasarne iz koje su proisticali tisuće naših „Kranjaca“ (služeći ondašnjoj našoj domovini Austro-Ugarskoj monarhiji). Tu smo čekali do prvog maja kada je i uslijedio sudbonosni generalni pregled. U međuvremenu čekajući sa starijim vojnicima „problematičarima“ dali su mi i uputstva kako se moram držati kada dođem pred komisiju. Naime, nemoj puno da jedeš a puno puši duvan i ne spavaj, pa će možda da ti upali. Tako oslabljen dospio sam samcat u poveliku sobu (vodio me sanitet-ski vodnik) gdje je zasjedala tročlana ljekarska komisija (osim administrativnog ostalog članstva).

Moram napomenuti da sam kod te prilike prvi put u životu osjetio u punoj mjeri takozvanu „tremu“, uzbuđenje i šta će biti? Stojim pred uniformisanim licima, među njima bio je General-stabarzt, čovjek sa zlatnim okovratnikom. Zaista prosto, bio sam uzbuđen, ali moram reći i to da su me pratile kod tog slučaja sretne okolnosti, napr. i onako sam malen po staturi premda sam rastao 24 godine, tako naime tvrde anatomisti; dva dana sam slabo jeo, spavao, pušio, a uniforma je više visila na meni nego da mi je stajala, jer je bila puno povelika. „Svuci se do pojasa“, rečeno mi je, što sam i učinio u obližnjoj kabini. Pregled je bio rigorozan i bilo je komentara između članova komisije, koje ali nisam razumio jer su govorili njemački. Ipak mi je konačno uspjelo i rečeno mi je i uručen nalazni dokumenat, gdje mi je odlučeno dva mjeseca otpušten iz vojske, s tim da nakon isteka tog roka imam da se opet javim trećoj kompaniji 17.-tog puka. To rješenje dobio sam oko 12 sati, a u tri sata poslije podne imam da se javim u kasarni našem transport komandantu koji nas je i dopratio na tu komisiju, a isti će da nas odvede u Judenburg.

Proročanstvo u Celovcu

Imao sam vremena da se prošetam malo po lijepom Celovcu i stvorio sam odluku da prije odlaska nešto pojedem i popijem, makar, pola litre vina. Tako šetajući držao sam se kruga nedaleko od kasarne jer mogao bi zalutati, a onda? Ostati u Celovcu, bez dokumenata jer iste je imao naš vodič „feldwebel“. Napominjem da nisam morao ići na vlastiti trošak u gostionu jer bio sam sa ostalim vojnicima sa kojima sam bio na toj generalnoj komisiji potpuno opskrbljen hranom i svim prnadležnostima što ih ima jedno uniformisano vojno lice. No ja sam bio toliko veseo i zadovoljan sa mojim nalazom i odlukom komisije - tri mjeseca ponovne slobode - opet ćemo se vidjeti u rodnoj kući i u Ljubljani i također, pa onda u moje drago Sarajevo. Jednostavno unišao sam u prvu gostionu u blizini kasarne (čvrsto riješen da naručim bolji objed - dakako sa pola litra vina). Novaca sam imao, a idem u susret slobodi opet među svoje. Dobar dan rekavši, uniđem u skoro praznu gostinsku sobu. Osim jedne natarice (konobarice) koja je sjedila sa jednom, reći ću, cigankom, iako prema po izgledu je bila kao seljanka (Korušica). Na moj pozdrav ona konobarica oslovi me na slovenskom jeziku: „Malo samo prosim počekajte, takoj pridem!“ Ja naprotiv ne čekajući dođem k njima i opazim kako ciganka (seljanka) slaže pred konobaricom igraće karte i proriče joj sreću i budućnost. Sjeo sam pokraj njih, a konobarica, dobročudna Korušica, upita me šta želim. Teleće pečenje sa umakom i salatam i što je najvažnije dobrog štajerskog rizlinga - pola litre. Kako me je služila sa jelom tako mi je usput pripovijedala o slagačici karata, svakako na moju primjedbu da ja kao ja ne mogu vjerovati jednoj ženi koja slaže obične igraće karte po astalu da može meni ili ikome proricati odnosno pogađati tok moga života i budućnosti. „Da vam na to dam pojasnilo“, reče konobarica. „Meni npr. ista slagačica (ona još sjedi i karte prebacuje) već sedam godina sve tačno pogađa. Naglašavam, tačno sve“. Ja na to primjetih: „Velite već sedam godina obilazi vas i uvijek pogađa sve tačno? Dozvolite, da bi i ja mogao vama sve tačno pogađati kad bi vas sedam godina kontrolisao šta radite i gdje se krećete.“ „Ali“, reče mi ona na to, „da niste u pravu kad tako rezonujete sa nevjerom o proricanju budućnosti od te moje slagačice. Uostalom ona je tu, a vi imate priliku da se sami osvedočite u njene sposobnosti proricanja.“ Tokom razgovora bio je i moj obilati bolji objed pri kraju i onako raspoložen rečem ciganki ili slagačici karata: „Hajde izvolite i meni nešto prореći ali samo na moje upite da mi konkretno odgovorite.“ Ona uzme karte i postavi pred mene rekavši: „Napravite tri jednaka dijela i recite mi onda šta biste voljeli da znate?“ No ja sam htio da ju stavim pred jednu dilemu za koju sam u sebi mislio da ona ne može da pogodi, a zatim ju upitah: „Reci mi draga proročice kada i kako ću moći da svučem ovu vojnu uniformu pa da zdravo opet dođem u civil?“

Ona slagačica nije se nimalo uznemirila na taj moj upit, već onako, vidio sam da je dobra profesionalka vješta svog zanata poredala je na tri jednaka dijela svoje karte i počela usput gledati moje ruke odnosno dlanove, i konobarica je sve kraj nas i motri proročicu i mene. "Da, da, dragi moj vojniče, neće proći više od 24 sata i ti ćeš svući tu svoju uniformu i vozit ćeš se na svoje staro mjesto gdje si prije rata bio." Bio sam nakon tih njenih riječi maltene šokiran ali ipak držao sam se kao da me se ne tiče. Ona nastavi dalje: "Ali dugo nećeš biti na slobodi već ćeš se ponovo morati vratiti svojoj vojnoj jedinici. Da, da, vidim ali ovdje na tvom dlanu sreću, tebi ne bude teško, vjeruj mi, posle povratka u vojsku živjeti, jer imat ćeš svog pretpostavljenog čovjeka (komandira) velikog štićenika i dobrotvora. Ti ćeš se živ i zdrav vratiti iz ovog rata domu svom." Mogu reći da mi je godilo to njeno izlaganje, tako da sam morao još pola litre rizlinga poručiti. Ciganka, odnosno proročica profesionalka nastavila je i dalje: "Bićeš na povratku svom bivšem stanu malo iznenađen nad svojom djevojkom za koju vjeruješ da ti je vjerna samo tebi, no kod te prilike bićeš malo razočaran, jer ona je poslije tvog odlaska u vojsku našla drugog i to tvog prijatelja, ali to neće tebe puno uznemiriti, jer nije ti još prava izabranica. Dalje, po povratku iz ovog rata imat ćeš nekih poslovnih tegoba koje ćeš ali sve prebroditi srećno. Upoznat ćeš se sa jednim „debelim“ čovjekom sa kojim ćeš biti dugo u poslovnoj vezi i djelovanju i ove crte na tvom dlanu pokazuju da ćeš dugo živjeti i to srećno!" Rekavši: „To ti je sve?“ upitah, „šta sam dužan dobra proročice?“ Ona reče: „To je tvoja volja.“ „Evo ti (dao sam joj jednu krunu) ako se bude to tvoje proročanstvo ispunilo vjeruj mi da ću se vratiti ovamo u Celovec i dati ću ti još jednu krunu.“

Usput moram napomenuti da sam zaista ostao malo neskrupulozan prema proročici, jer do danas nisam se navraćao niti tražio istu proročicu da bi joj uručio obećanu još jednu krunu. Ostao sam prosto dužnik jer njena proročanstva su se u velikoj mjeri ispunila. Ne tješim se činjenicom da joj ipak (proročici) nisam više dužan jer sam morao zaista dugo živjeti i čekati na ova njena proročanstva i smatram također kod moje najbolje volje nju jamačno ne bi više živu zatekao, jer onda je bila (prije 57 godina) već oko 50 godina stara.

Plativši objed otišao sam uvjeren sa srećom. Došlo je vrijeme da se naš vod "nesposobnjaka" opet vrati u Judenburg natrag. Po dolasku u naše barake, rečeno je da ujutro drugi dan imamo da se preobučemo opet u civilna odijela. I tako je i bilo.

Uručen mi je takozvani „Offener Befehl“ ili otvorena zapovjest koja je važila osam dana. U stvari je to besplatna vozna karta samo za vojnike. Uz taj dokument uručeno mi je i rješenje vojne komisije sa odlukom da sam privremeno otpušten iz vojske u trajanju tri mjeseca, a nakon toga da se opet javim svojoj vojnoj jedinici tj. 17. puku 3. kompaniji u Judenburg. Došavši u Ljubljano sa mojim kovčegom opet u civilu javio sam se mom stricu (bratu od mog oca) Josipu, no

Ljubljana, Zmajski most

on je bio već odavno pokojni, ali su bila tu četiri sina i jedna kćerka, svi odrasli i opskrbljeni. Interesantno je napominjem, nijedan nije bio oženjen, a također ni jedina kćerka, moja sestrična imenom Mici i ona je ostala neudata, ustvari ona je gospodarila i bila je domaćica svoj četvoroj braći. Stariji L. i srednji Pol. bili su krojači i radili u kući, druga dva Fr. i Ant. - prvi nastavnik (učitelj), drugi glazbenik (organist) bio je stalno angažovan u Franjevačkoj crkvi u Ljubljani kao orguljar. Svirao je izvrsno klavir. Ostao sam kod njih četiri dana i kod te prilike imao sretnu okolnost upoznati se sa jednom mladom djevojkom, kćerkom uglednog restauratera R. K. imenom Rezika. Ista restauracija nije bila daleko od mojih rođaka ili bratanaca. Kako rekoh, četiri dana ostao sam u Ljubljani i to je bilo dovoljno za upoznavanje simpatične Rezike. To je bilo ovako:

Drugi dan po mom dolasku pozove me bratanec Ant. organist poslije objeda da idemo u tu restauraciju K. Č. Došavši u lokal već na ulazu pozdravi nas gazdarica ili gospodinja tog restorana. Tako mi reče moj bratanec i uvede nas dvoje u posebnu sobu. Tu se je nalazio i klavir na kojeg je odmah sjeo moj Ant. koji mi je ispričao i to da on Ant. je angažovan od strane restauratera da svake subote, a po mogućnosti i drugim danom navečer od osme do 12 ure dođe svirati na klavir. Kakve naknade je primao za to nije mi rekao. Sjećam se da je kratko vrijeme

nakon što je moj Ant. svirao jedan valcer stupila k nama kćerka Rezika. Moj bratanec me predstavi i upozna s njome. Bili smo sami nas troje u toj posebnoj sobi. Odplesavši s njome više valčeka i polki, ispričali smo se međusobno obilato i o svaćemu. Nakon tog lepo provedenog posle podneva ostavila mi je puni naslov svoj sa željom da ostanem s njom u stalnoj korespodenciji. Moram naglasiti da mi je ovo poznanstvo mnogo koristilo (što će se kasnije vidjeti). U rodnoj kući ostao sam još par dana i ponovo se vraćam natrag u Sarajevo. Bilo je već kasno posle podne kada sam prolazio ulicom mimo radnje M. Pastuhovića. Ulazna dvorišna vrata (kapija) bila je već zatvorena, no iznenadilo me je proročanstvo ciganke iz Celovca, naime iza unutarnje strane vratiju stajala je gdč. Št.u razgovoru sa mojim prijateljem Edijem Ha. Pozdravili smo se srdačno i obostrano lahko noć rekavši došao sam u moju staru domaju našavši zdrave i raspoložene ukućane: gđa. M. T. napravila je dobru večeru i popilo se je i pričati sam morao dugo o svemu pa i o tome da ću morati početkom septembra 1915. godine natrag se javiti u vojsku. No koliko toliko opet ću moći nešto da zaradim i uštedim za buduće ratovanje.

Sarajevo, Marijin Dvor

Willi Propper – dao mu Bog zdravlje i dug život!

Brzo je prošlo tri mjeseca i ponovo putujem natrag u Judenburg gdje sam stigao onoj istoj 3. kompaniji – satniji. Ponovo sam zamijenio civilno odijelo za pohabanu staru vojničku uniformu. Treći dan po mom dolasku, stojeći u skupu bataljona pred dnevnom zapovjedi bio sam preklasificiran za stražarsku službu, a ujedno prekomandovan ka Provijantnom odjeljku (17. pješ. puka) regimenta. Provijantni komandant bio je tada gospodin Wili Propper, Oberleutnant ili nadporučnik, u civilu advokat, čovjek svih ljudskih vrlina iz Beča. Supruga mu S. bila je također izuzetno blagotvorna prema meni za cijelo vrijeme mog ratnog službovanja, pod njegovom komandom koje je trajalo tri i pol godine. Vrijeme koje nije sličilo na ratno stanje, već moram podvući, da za mene taj period nije bio rat, već brat! Kako i zašto? Pokazat će naslednji događaji.

Dodijeljen sam bio u provijantnu radionicu, smješten u jednoj privatnoj dvokatnoj zgradi i to prizemni podrum veličine 4x6m. U toj radioni odnosno podrumu sastao sam se ja kao jedini stručnjak za poljoprivredne sprave i opravku bataljonskih opskrbnih kola, sa stolarskim stručnjakom Nace Ok... i Franc Kob. On je bio kovač dakako isto stručnjak, dakle nas troje nezavisni od ostalih vojnih formacija. Jedini starješina i naš komandant bio je naš dobri W. Propper, njegova supruga i nitko drugi. Ustrojstvo i poredak u toj radioni bio je dobar. Jedna kovačka vatra - mješina sa kovačkim alatom, jedna stolarska tezga – hobel bank sa alatom i dva viseća kreveta koje smo sami napravili iz dasaka. Kovač Franc je imao svoju postelju pokraj mješine i električno svjetlo smo imali. Po hranu je stalno hodao i nosio naš Nace sa menaže - kestlom. Moglo bi se reći da je naše bivalište spadalo u „treću kategoriju“ stambenog komfora. U svakom slučaju bolje nego u barakama. Imali smo i dva komada prozora i polustaklena vrata. Ulaz je bio direktno iz ulice. Svaki dan od pete ili šeste ure pred večer imali bismo „Befehl“ ili lijepo po naše dnevnu zapovijest. Taj Befehl ili zapovjed bi se održavao uvijek u zgradi jedne prosvjetne ustanove (mislim da je bio ženski Licej - sad Wach. Hilfdienst Abteilung - stražarsko pomoćna služba ili odjel). Taj Befehl uvijek bi održavao komandant tog odjeljka major po činu, a čitao bi obično jedan vodnik. Kod čitanja tog Befehl dijelila bi se i pošta (mislim pisma) no pristizali bi i po koji paketi. Moram napomenuti da za vrijeme 15-te do polovice 16-te godine nismo bili baš željni kojekakvih paketa sa hranom, jer kako rekoh do polovice 16.-te bila nam je hrana obilata, masna i dobra. Zato je počelo u drugoj polovici 16.-te godine rapidno opadati kako količina tako i kvalitet ishrane. No, sretne okolnosti držale su nas troje, rekao bih uvijek u relativno dobrom stanju.

Naime, niko u ratnom stanju ne može biti pošteđen od raznih nedaća, tako ni nas troje nismo mogli izbjeći tim nedaćama, ali imali smo sreću te neugodne nedaće „ugodno“ na razne načine „liječili“! No u tim i takvim okolnostima treba, ali rekao bih ogromne i promišljene snalažljivosti i znanja. Tako je i meni dobro došlo što sam još u 1913. godini bio nabavio srpsko-hrvatski-njemački riječnik. Iz tog riječnika mogao sam sada tu u Judenburgu, u čisto njemačkom kraju, bar najnužnije da se sporazumjem sa stanovništvom. Dobio sam i povjerenje od mog komandanta i to za nabavku raznih potreština za nas troje u radnji, dao mi je naime kreditnu knjigu sa kojom sam se mogao zadužiti na račun „provijantne komande“ u visini do 160 kruna, i to u gradu kod jedne veletrgovine - špeceraj, gvožđe i razne druge stvari. (R. K. bio je posjednik te trgovine). Nedaleko od naše radnje upoznao sam se sa jednom gospođom izvanredno rekao bih junačko lijepog fizičkog oblika ili stature. Bila je po zanimanju švelja ili šnajderica, oko 50-tih godina. Ujedno bila je i vešerica odnosno pralja i peglerica. Plodona rodilja. Ne mogu da ne pomenem slučaj gdje se je ista gospođa na svojstven način reklamisala za svoje rodilačke sposobnosti. Naime ja sam stalno kod nje ostavljao svoj veš ili rublje za pranje, pa nekako je i to bilo već u drugoj polovici 1916. godine dala bi mi ili kavu ili šolju čaja, koju sam uvijek i platio. No jednom prilikom donoseći rublje (gaće i košulju, drugo nismo imali) ja i moj kolega iz iste komande (vodnik). On, vodnik, pita me jedne večeri kod iste vešerice dakako na slovenskom jeziku: “Martine, takve žene kao što je ova naša vešerica nisam u mom životu nigdje mogao vidjeti. Meni je vrlo dopadljiva.” Ona Gospođa je baš imala peglu u ruci i peglala je rublje. Upita mene (zvala me imenom): „Molim vas, recite mi šta je govorio vodnik sada vama?“ Ja joj ponovim na njemački doslovno što je spomenuo vodnik o njoj. Ona se na to gromko nasmije i reče ovako: „Je li se ja vama svidim, da li biste htjeli još nešto osim što se ja vama dopadam. Znajte i zapamtite: Ovo biće (pokazujući kažiprstom na sebe) rodilo je 22 bića!! Pa kad sam mogla njih 22 roditi, mogu još sutra vas i vašu čitavu satniju (250 vojnika) zadovoljiti.“ Ja skupa sa vodnikom nismo imali šta više pitati gospođu, osim kada će biti naš veš opran. Jer ona nas je već dobrano i „tuširala“. Prošlo je skoro već dva mjeseca kako smo nas troje, tj. ja, Nace i Franc udomačili u provijentnoj radionici (podrumu) 17. puka, gdje smo vedrili i oblačili baveći se raznim djelatnostima, svakako uz veliku naklonost i toleranciju našeg dobrog komandanta Willi Proppera (dao mu Bog zdravlje i dug život), no ne znam i sumnjam da li je živ. N.pr. ja sam još krajem 1915. počeo proizvodnju prstenova na malo. Jasnije rečeno to su bili takozvani jubilejni spomen prstenovi sa ugraviranim godinom trajanja rata. Što je dulje rat trajao, prstenovi su dobijali na općoj vrijednosti i značaju. Oni nisu bili skupi ni (dragi). Izrađivao sam ih iz aluminijske legure od raznih aluminijskih posuda, šolje, kašike, viljuške itd. Materijal me nije nikad puno koštao, jer sam ga sa lakoćom pronalazio. Cijena je bila od jedne

krune do tri, jer radio, odnosno izrađivao sam u raznim oblicima i to mnogo puta po narudžbi. Ne smem izostaviti da ne napomenem dane 24. decembar 1915. I narednih sedam dana do 1. januara 1916. godine. Tih sedam dana nisam mogao prstenove po danu raditi već samo noću, jer po danu morao sam raditi za potrebe bataljona. No ne smem izostaviti svesrdnu pomoć i asistenciju mog Naceta i Franca, koji su me snabdjevali sa materijalom i „naspavanjem“ tih noći. Sjećam se „Badnjak“ oko 11 ure noću pripremali smo na kovačkoj vatri rastopljenu aluminijску masu da napravimo uljev u tri modela iz lima. Premda smo se dobro zakamuflirali kako na prozorima tako i na vratima da nas niko ne može smetati u našoj tajanstvenoj polnočnoj djelatnosti. Na obližnjoj Judenburškoj katedrali zvona su zvonila i vjernike zvala na polnočnu svečanu službu božju. Mi ali, nas troje dovršili smo lijevanje za ne manje, ali sigurnih 300 komada cijevno oblikovanih prstena. Mogli smo se i naspavati do ujutro 25-tog. Nasljednjih šest dana bilo je još dosta posla na usavršavanju 300 komada prstenova. Zahvaljujući našoj snalažljivosti imali smo za novu 1916. godinu 100 komada, po narudžbi napravljenih, prstenova sa okom ili kamenom u sredini i to od bakra. To je bio posao Francov. Naime od ondašnjeg novčića zvanog „kranjcar“ to je dva filira on je izradio četiri kamena ili oka. Taj i takav prsten sa uloškom i monogramom stajao je tri krune. Drugih režija ili izdataka nismo imali osim tog Kranjcara. Dalje: 100 drugih bilo je takođe gotovih isto sa kamenom bez monograma, cijena dvije krune (tu se je dalo još naknadno po krunu zaraditi, ako je netko naknadno zaželio monogram). Ostalih 100 komada bez kamena - oka, sa natpisom godišnjice 1914 - 1916. Ti prstenovi mogli su se prodati brzo. Dakle naša aluminijska - bakrena industrija bila je u punom zamahu.

Neposredno iza mog drugog dolaska u Judenburg rekao sam da sam umio „po malo“ njemački, ali u užoj sredini tu među samim njemačkim življem bio sam ispočetka veliki još neznalica u praktičnoj konverzaciji, ali dobra čvrsta volja mnogo prebrodi. Konačno, morao sam se služiti osim rječnika u praktičnom saobraćaju isto i sa rukama pa i nogama. Ali sam do pred kraj 1915. godine riječnik mogao ostaviti u kovčegu, jer mogu reći da sam se zaista prilično ponemčio. Uostalom, morao sam znati Njemački, pošto postao sam posredni faktor u poslovnom smislu između nabave materijala i produkcije. Ne smijem zaboraviti napomenuti da me je moj dobri Willi Pr. komandant prilikom kad mi je uručio kreditnu knjigu, bilo je to u njegovom stanu (prisutna je bila i supruga S.) u povjerenju, upitao i zamolio ovako Njemački govoreći (oslovio bi me uvijek sa Herrn Wagner Maister Martin - gospodin kolarski majstor): „Bi li mogli, i svakako da li umijete izraditi malu kočiju (fijaker) sa dvosjedom?“ „Kako da ne“, rekoh. Vrlo rado sam se prihvatio tog posla, jer to mi je bila garancija i štit da ne trebam imati strah ići na koji front u borbu...

Dakle angažovan potpuno za to vrijeme dobivao sam obilno pošte od doma, od Sarajlija, a najintenzivnija bila mi je Rezika R. iz Ljubljane. Od nje, bio je to rekao bi, malo pretjeran odnos dopisivanja sa mnom. Naime, skoro me je bilo stid kod večernjeg svakodnevnog tzv. Befehla (zapovjesti) kad je dežurni vodnik dijelio pojedincima poštu. Samo od nje, Rezike dobivao bi po tri do četiri komada razglednica, i to umjetničke, raznih motiva - slika dnevno. No ja nisam bio toliko revan pa da bi na svaku kartu odgovarao, trajalo je to skoro mjesec dana kad joj jednoč napišem pismo i uljudno joj rastumačim da od ljubavne frazeologije, ja kao vojnik, ostajem gladan. Pomoglo mi je to, jer ona se je orijentisala, tako da mi je mjesečno znala poslati paket od tri do četiri kilograma hranjivog sadržaja (većinom suhomesnati proizvodi). Taj odnos trajao je sve do druge polovice 1916. godine kad je nastalo opće pomanjkanje hrane. Kod te prilike i naš vodnik kod čitanja dnevnog Befehla nije me imao više na spisku. Moja dva poslovna druga, Nace i Franc su me iskreno voljela i poštivala, jer i oni su dobili po koju „drobtinu“ od tih paketa.

Za to vrijeme počeo sam pripremati materijal za izradu fijakera za mog komandanta. Našao sam to kod privatnog majstora kolara M. P. koji se je nalazio nedaleko od našeg industrijskog centra - podruma. Omalen, ali vrlo susretljiv, Judenburger, imao je pokraj jednog potoka, ispod grada svoj mali posjed, kuću i radionicu u kojoj je imao i dva stroja za obradu drvenih dijelova za kolarske potrebe i to trakastu pilu i strug. Sve to ja sam konstruisao na vodeni pogon koji je jako dobro posluživao. “Guten Tag!” (dobar dan) rekavši upitah ga odmah da li bi mi mogao poslužiti sa jasenovim drvetom (imao je složenih dasaka raznih dimenzija). Svakako, dao sam mu iscrpnu specifikaciju koliko svega trebam za izradu jedne dvosjedne kočije i koliko bi to sve računao. On, majstor P. M. me nekako plašljivo pogled i upita za koga uzimam taj materijal. Rekoh mu za naše bataljonske, 17. puka, potrebe. Naslov računa neka glasi: Proviant komando 17. Inf. Regiment Ersatzkader – Judenburg.

Majstor Pepi kod pisanja računa imao je strah, jer ratno je stanje pa je mislio da ću mu u slučaju da bi previsoko cijenio pojedine komade mogao sve „rekvirirati“ bez novca. Konačno našli smo kompromis, da bude ovca bar donekle čitava, a usput vuk sit. Jednostavno kad sam mu donio novac dao je meni polovicu i nije se žalio da mu je malo. Meni i dakako Nacetu i Francetu je ta polovica isto prijala, svakako lavlji dio bio je uvijek moj. Komis ili hljeb bio je racionaliziran umjesto kilogram bilo je pola također dosta. No i tome smo doskočili. Zahvaljujući zaista sretnoj okolnosti i slučaju. Kako rekoh naša ulazna vrata od radionice i stana bila su u gornjem dijelu staklena te nas je mogao svatko od prolaznika da pogleda na nas u podrumu. No bilo je vrlo malo znatiželjnika koji bi eventualno i vrata otvorio.

Sreća nam se je nasmijala jednog dana u novembru još 1915. godine. Naime, na naša vrata došao je gospodin u civilnom odijelu poodmakle dobi sa naočalima. Otvorivši vrata veli: „Guten Tag!“ njemački me upita kakvi smo, odnosno koja vrste zanatlija smo. Ja mu rastumačim da sam kolar (vagner), budući je vidio kovački mijeh i nakovanj rekao sam za Franca da je kovač, a Nace stolar ili tišler, dakle tri profesije. Opazio sam da nas posmatra sa vidnim sažaljenjem. Pošto je vidio da samo ja nešto njemački znadem, to onda rekne meni odnosno upita me: „Možete li sutra pred večer sva trojica da dođete do mene u kuću, t.j. moja firma J. Weiller-Dampfbakerei (parna pekara) Hernagasse 32 (broj kuće nije siguran jer sam ga zaboravio) i po mogućnosti ponesite svaki svoj metar?“ Pošto sam rastumačio Nacetu i Francu da nas troje, gazda zove u svoju kuću i rekavši da je bogat oba klimnuše potvrdno gazdi da će sigurno doći. Došao je i taj dan kojeg neću i ne mogu zaboraviti dok sam živ (a vjerovatno i Franc i Nace također). Svakako ako su živi. Sat ranije nego što smo pošli sa „metrima“ u džepu g. Weilleru bio sam kod moje večerice F. i pojeo dobru porciju gulaša i čaj. Nace ali, pa i Franc, popili su večeru koju je Nace uvijek nosio i donio pa i moju gibiru (prinadležnost) i to pola litre za svakog, crne kafe bez hljeba (ovog puta su popili i moje pola litre). Za to vrijeme dok su Franc i Nace večerali čistu crnu kavu, kako rekoh, bio sam se prilično najeo kod dobre večerice. Obojica su me sa nestrpljenjem dočekala u podrumu bilo je oko 6-te ure na večer kad smo se konačno sva trojica naoružani sa „metrima“ (to nas je najviše i čudilo zašto treba kod jedne prozivke ili poziva za posjetu jednoj parnoj pekari metar?). No i to smo doznali malo kasnije. Idući cestom ili ulicom Herrngasse (Gospodska ulica) stadosmo pred jednom dvokatnicom. Na pročelju ulaznih vrata velika tabla sa natpisom „Peter Weiller-Dampfbakerei u. Spazerei“. Na lijevoj strani unišavši u zgradu bio je dućan, prodajalna za razno pecivo i špeceraj, a desnoj strani unišli smo u veliku kuhinju (već po toj veličini moglo se nazirati da nije to samo pekara sa špecerajom već i vlasništvo velikog zemljoposjednika i gospodara). Bili smo sva trojica preneraženi, jer pokraj velikog štednjaka, veliki hrastovi astal (miza), ako se ne varam bio je dva metra dugačak. Za tim astalom sjedilo je već petoro vojnika „profesinala“. Gazda Peter je nas troje uvrstio među njih, znači nas osmoro zanatlija. Da počnem od reda: od prvih petoro jedan krojač, drugi cipelar, pa limar, bravar, za petog ne znam, i sada nas troje. Ja kolar, Nace stolar i Franc kovač. Na drugoj strani štednjaka još jedan astal (ali manji od našeg) bili su na okupuružinski članovi Weillerovi (Petar, žena mu i dva sina te dvije kćerke). Kod te prilike moram napomenuti ovo: Petar W. bio je veleposjednik, imao je veliko poljoprivredno dobro sa parnom pekarom i trgovinom u gradu. No sada u to vrijeme rata potpadalo je sve pod vojnu vlast ili komandu. Tako je morao i Petar W. da se ravna i djeluje sve u smjernicama vojne uprave. Njegova pekara bila je „rekvirirana“ da brine za aprovizaciju stanovništva grada Judenburga. No

prije nego smo sjeli upitam ja gazdu: „Evo mi smo došli kako ste rekli sa metrima. Zašto?“ „Dobro, dobro“, veli gazda, „trebaćete metar da uzmete mjeru za veličinu točkova i drugih stvari od kola koja se moraju popravljati - svakako ako vam dozvoli vaš komandant da u vašoj tamošnjoj radionici (podrumu) možete sve to obavljati“. Ja se malo zamislim i upitam Franca i Naceta jesu li sporazumni da preuzmemo te opravke za gazdu, jer ako ništa drugo za naš rad dobićemo obilje hljeba ili kruha. Martine ti to odluči, ti razumiješ sa gazdom govoriti, nas dvojica ćemo te slušati i slijediti. Na to kada sam gazdi potvrdno obećao da možemo praviti njemu usluge, reče gazda: „Danas ne trebate uzimati nikakve mjere, nego sutra dodte, vi po danu i onda ćemo se sporazumjeti što i kako. A sada sjednite i večerat ćemo svi.“ Sa lijeve strane bio mi je Nace, u sredini ja, a sa desne kovač Franc. Da se ne zaboravi, ja sam, ako se ne varam, bio već sit između sviju nas osam na toj večeri (ali ne smem reći da ne mogu jesti jer napraviti ću loš dojam na cijelu situaciju te uzvanice. Jer mi svi vojnici tretirani smo kao „siromasi“ oni su gladni. Čuo sam komentar kod družinskog astala ove večere koju sam doživio tada sa Nacetom i Francem i ostalim. Nisam imao ni pojma za dilemu šta je bolje (mislim uopšte u životu) biti sit ili gladan? Odgovor na to donekle razriješit će naslednja priča ali istinita. Dobročudna gazdarica prostrla nam je svakom po duboki tanjir sa kašikom - žlica. Tanjur je bio krcat sa heljdinim žganci (ili u Bosni kažu pura) poliveni sa čvarcima i šolju, skoro litar mlijeka. Moram istini za volju reći da nisam pravio kod te prve porcije nikakvu iznimku, nego solidarno s drugima pojeo sve i žgance sa mlijekom. Kod pražnjenja te prve porcije čuo sam ali samo ja (jer drugi nisu razumjeli) govorila je gazdarica osvrćući se prema nama: „Gle, gle Petre ove siromahe, vidi se da su pregladnili, pošto bi ti toliki tanjur žganaca tako brzo pojeo.“ Posebnu pozornost imala je cijela družina na moga Naceta sa moje lijeve strane. Da ga malo opišem - možda je tada imao pola kolograma više od 50 kg. (ne smijem za sigurno reći) u stvari nije mogao biti debeo kod takve težine ali imao je posebnost. Naime, posjedovao je malu ali šiljastu bradu, no kad se zna da svaki čovjek (mislim u licu - obrazu) ima neku sličnost životinji, tako i naš Nace ličio je na ne baš starog „jarca“ i tu karakterizaciju ispoljio je kad je brzo jeo. Šiljasta bradica dokazivala je da ima Nace dobar apetit. Takva situacija bila je, kako rekoh, kod prve porcije. Sada ali počela se situacija dramatiizovati. Naime, kako god bi koji od nas ispraznio tanjur gazdarica bi nadoknadila sa novom porcijom žganaca a i mlijekom (moj Nace dobio je prvi drugu porciju) ja sam bio zadnji, jer počela me je hvatati neka čudna stomačna agonija. Moja solidarnost u jedenju je tog momenta prestala. Postajao sam silno težak, takozvani opasač bio mi je prevelik, suvišan, apsolutno prekratak. U tom stanju dobio sam i ja drugu porciju. Nace je već i drugu porciju dokrajčivao, a gledajući u mene koji nijemo bez micanja sjedim. Nace (mogu reći bezosjećajni stvor) znajući da sam prije ove večere ja se već najeo kod moje vešerice, imao je

smelosti da rekne „Mučeniku Martine budi solidaran pa pojedi ili krepa.j. „Oni tamo“, mislio je na družinu, „neće vjerovati da smo gladni.“ Čuo sam i komentar družine: „Vidi, vidi, svi jedu i vidi se na njima kako im prijaju žganci. Jedino onaj mali (mислеći na mene) ne može ili neće da dalje jede.“ No imao sam toliko prisebnosti da sam jednostavno pokazujući na stomak, da mi već od prekjučer nije u redu. Zahvalivši se ujedno uvjerio sam gazdaricu i Petra da je zaista meni neugodno što ne mogu dalje jesti, ali moram priznati požrtvovanost kako Naceta tako i Franca, moju drugu porciju pojela su svaki po pola. Obuzimala me je silna neugodnost i mučnost da mi je samo čim prije u naš podrum doći. Svi drugi bili su siti i veseli a ja „presit“ i žalostan. Gazda Petar nam je dao na polasku svakom po jednu štrucu civilnog kruha. Imali smo mantile (dobro došlo jer smo mogli štruće sakriti). I tako sa štrucom i opasacem pod mantilom držeći, sretno, makar teško stigismo do naših slamarica. Nije prošlo pola sata kako sam legao, počela je reakcija moga preopterećenog stomaka. Kod te prilike zvao sam „svetog Urha“ u pomoć, jer sam morao povratiti sve ono što je bilo suviše u mom želucu. Bezosjećajni (mislim u taj čas) Nace, koji je imao slamaricu iznad mene kad sam najviše zapomagao i zvao Sv. Urha, Nace mi se rugao. Sve pojesti Martine ili krepat.

Poslije svih tih peripetija i muka došao sam do konačnog mog saznanja i uvjerenja da je ipak bolje biti gladan nego sit. Drugi dan iza objeda išao sam u grad službeno, jer imao sam dozvolu da se mogu slobodno kretati sve do devete ure uvečer. Trebao sam da nabavim nešto gvožđa za potrebe Francu, dabogme i za Naceta i meni lajma, glas papira, klinaca itd. Kreditnu knjigu za nabavku imao sa sobom. Unišavši u trgovinu R. K-a, bio sam prethodno već nekoliko puta, no sada htio sam sa šefom da ustanovim jednu transakciju. Budući da je imao osim gvožđđ i špeceraja, to sam zamolio šefa da li je svejedno šta bilježi u kreditnu knjigu: šarafe, klince i drugo, ili šećer, rižu, makarone itd., svakako samo do određene visine sume tog kredita? „Kako da ne,“ kaže šef, „meni je svejedno.“, svakako je šef morao paziti da mjesto špeceraja bilježi u knjigu samo željeznu robu. To je bila sasvim legalna međusobna „nagodba“. Taj naš sporazum bio je punovažan sve do rastanka krajem 1917. godine, kada je morao 17. puk po „kazni“ izići iz Judenburga u okupiranu zonu Italije i to u Tollmezo na rijeci „Tagliamento“ (O svemu tome malo kasnije).

Sišao sam, pošto sam obećao, do Peter Weillera sa „metrom“ u džepu. Sjedeći u toj istoj velikoj kuhinji (ne u društvu kao jučer) već sam, dvije mlade kćerkice L. i T. sa ocem Petrom i njihovom majkom, koja, mogu reći, bila je i meni materinski naklonjena. Sporazumjela sva se ja i gazda Petar da mogu od njegovog materijala sve kolarske potrebštine izrađivati kod mog kolarskog majstora Pepija ispod grada. Tako također radim i fijaker za mog komandanta Willi, a mogu sam i u našem verkštatu nešto raditi, osobito ako je potrebno da mi pomogne Franc

za okivanje. Kod te prilike bio sam počašćen sa raznim kolačima, a mati zajedno sa kćerima me sućutno promatrale (bio sam im malo smiješnog izgleda radi moje loše uniforme, a usput postao sam im simpatičan nešto radi slabe gramatike njemačkog jezika, a drugo došlo je do zaključka da kad budem dobio drugu (po mjeri) uniformu (jer poznato je imali su vojnika šnajdera ili krojača u kući) onda, kaže mama kćerima (bile su oko 16 do 18 godina starosti) moći ćete sa vagner majstorom Martinom ići ponekad u bioskop ili teatar. U međuvremenu, u toku 14 dana bilo je prilike da mi krojač vojnik uzme mjeru i dakako dobio sam „ekstra“ uniformu. Otkud i kako su to sve nabavili nisam bio nikad radoznao. Nakon tog uniformisanja rekli su Weillerovi da sam „fesch“ ili fin no ne smem da ne zapišem slučaj sa fotografom, i to još prije nego sam upoznao sa Weillerovima.

Naime, nas trojica, ja, Nace i Franc pozvali smo civilnog fotografa da dođe k nama u radnju nas slikati ili fotografisati zajednički i pojedinačno. Kod te prilike da slika ili fotografija bude u redu i dobra (majstor fotograf obično namješta položaj i opšte držanje „pacijenta“) tako je naišao na veliki problem sa mnom i to radi moje prevelike bluze. Okovratnik je bio toliki da sam otraga na leđa morao staviti povelik komad hrastovog drveta da bi sprijeda izgledao „normalan“ za fotografisanje. Sve slike su dobro izašle i baš taj jedan primjerak mi je uveliko pomogao kod Weillerovih. Kada sam im pokazao i rastumačio šta sam imao iza bluze na leđima pa da je okovratnik dobro stajao. Da me je fotograf slučajno sa strane slikao, bio bi sličan afričkoj devi ili kamili jer imao sam grbu od drvene „zagvozde“. Nije prošlo 14 dana i ja sam posjedovao „ekstra“ uniformu, što sam već ranije rekao.

Rekao sam već da sam se sporazumio sa šefom trgovine R. Kastner glede korištenja kredita od 160 kruna mjesečno, koji kredit sam, isključivo sa prehranbenim artiklima iskoristio. Sad se pita odakle nama kovni pribor, stvari za opravak kola i drugo: željezo, klinci, farbe - boje itd. Sve te stvari dobili smo od čuvara (ne od uprave) fabrike „Guss-Metalwerke Alpine Montan Gesellschaft“, fabrike koja je izrađivala i razne uljevke i federe za vagone i lokomotive itd. Fabrika leži ispod grada Judenburga na lijevoj strani toka rijeke Mure uz željezničku prugu nedaleko kolodvora. Ako smo htjeli da dođemo do te fabrike, morali smo ići preko Mure mostom ispod grada. Taj put trajao je preko pola sata hoda, a zimi kada je bila rijeka zaleđena mogli smo doći i za 10 minuta do fabrike. Hodali bi i dulje u obližnja sela. Išli smo za krompirom, a usput i za djevojkama, ali sve to zavisilo je od „sreće“ ali jednu posebnost moram napomenuti. Naime, što je rat dulje trajao, sve manje krompira se je našlo, a više djevojaka, koje su također bile više željne krompira i kruha nego momaka. Ali stara poslovice kaže da „u nuždi se i kola lome“. Tako i nas troje nismo bili jedanake sreće. Kako ko i gdje.

Kako rekoh ranije da nismo bili nas troje jednake sreće u tom našem zbivanju, moram naglasiti da tog decembarskog dana odnosno večeri od šeste ure uveče

Tačno sedam mjeseci i osam dana prošlo je od početka mojih zapisa i dogodovština, a ja čekam na hirurški zahvat (za organe mokraćnih puteva) što svakako uz Božju i ljekarsku pomoć očekujem dalje ozdravljenje i snagu da napišem i zapišem sve o čemu sam i počeo. Danas je 19. juni 1973. godine, sutra odlazim u bolnicu, navodno tri do četiri dana biću pod prismotrom i tada - ne znam budem li živostao, pisat ću dalje.

Evo 8. augusta 1973. godine, premda sam još bolestan ipak u nadi da ću se oporavljati pišem dalje moje zapise i dogodovštine.

do devete ure koliko je trajao naš pohod do čuvara fabrike i natrag. Te večeri bili smo nas troje ipak jednake sreće odnosno nesreće. Kako? Bila je peta ura pred večer tog decembra kad smo se uputili ja, Nace i Franc niz klanac od našeg podruma prema duboko zaleđenoj rijeci Muri. Došavši do rijeke koja se je blještala od debelog leda osjetili smo pomalo topli povjetarac kako dolazi sa Juga. Klizajući po ledu rijeke bili smo već na drugoj strani rijeke, imali smo dogovorenu odluku da, prije nego dignemo od čuvara fabrike ugovoreni, nama potrebi materijal - bolje rečeno „plijen“, idemo u međuvremenu u pola sata hoda udaljeno obližnje selo V. K. gdje bi moglo šta pogodno se desiti radi tamošnjih djevojaka koje smo već i ranije katkad posjećivali. Zadržali smo se u ugodnom raspoloženju do skoro pola devete ure, u devetoj uri već smo „digli“ od našeg dobrog čuvara materijala, ako se ne varam bilo je oko 12 kg. težine. Robu smo razdijelili tako da smo bili prilično ujednačene „sreće“ noseći preko rijeke. Taj nikad iskorišteni plijen nije ni stigao preko rijeke, jer te večeri i kod te avanture došlo je do jednog izražaja i Božja zapovijed koja veli „ne kradi“. Kako rekoh ranije u 6 sati duvao je lagani južni povjetarac, ali sada, tri sata kasnije došavši nas troje sa plijenom do rijeke bilo je posve toplo, skoro rekoh bio je vrući jugo. Led nam je izgledao isti kao prije tri sata i zato smo žurno zakoračili od obale ka drugoj strani, napravili smo mislim otprilike pet do šest metara odstojanja od obale, kad (prije nego dalje pripovijedam moram naglasiti ovo da do tog momenta kad smo bili šest metra od obale na ledu udaljeni, ne samo ja, nego tvrdim sva trojica, uopšte nismo i nećemo ikad moći doznati „dimenzije straha“), odjednom odjekne ispod naših nogu strašno podmukao glas pucajućeg leda koji ispod naših nogu popušta i puca

Kozolec

pod nogama; osjetih da da je ispod nas niže, skoro da propadamo i automatski gubimo iz ruku dignuti plijen. Ne usudimo se ni natrag ni naprijed, znojimo se hladnim znojem, iako je topao vjetar. Instinktivno uz žarki vapaj: „Bože spasi nas!“ legnemo potrbuške na pucajući led i pužemo raširenih ruku i nogu puževom brzinom ka drugoj obali. I tako puzajući utrošili smo pola ure umjesto pet minuta što smo trebali za prelaz prije. Kosa na glavi stajala nam je uspravno, svi mokri, ne od vode već od straha i znojenja, dopužemo konačno do čvrste zemlje. Tu smo jedno 10 minuta nijemo gledali jedan u drugog, jer bili smo strašno iscrpljeni. Došli smo konačno do saznanja da smo „živi“, a i do zaključnog saznanja da nije „uputno“ nikome ići sa ukradenom robom na nesiguran led. Da zaključim: proživio sam I i II svjetski rat i mnogo nedaća pa i straha, ali hodati po ledu koji puca pod nogama ne želim nikom pa ni sebi jer to je „strah“ svoje vrste, „grozan“.

U augustu iste godine dobio sam od doma obavijest da je u selu izbio požar usljed groma. To bratovo pismo pokazao sam mom komandantu W. Propperu u kome me brat izvještava da je izgorjela jedna zgrada zvana „kozolec“ pa ako bih mogao dobiti dopust za ponovnu izgradnju istog izgorjelog kozolca. Dobio sam na intervenciju mog Willija kod Bataljonske komande šest nedjelja dopusta. Došavši kući bio je već spreman drveni materijal od najbolje hrastovine za novu zgradu. Moram reći i podvući da me je iznenadila široka solidarnost obližnjih komšija pa i sela koji su nesebično priskočili u pomoć mom bratu sa materijalom i drugim sredstvima. To je mnogo značilo da se je mogao „kozolec“ ponovo iz-

graditi i što je od posebnog značaja u vrijeme ratnih nedaća i nepovoljštine. Drago mi je bilo što sam mogao i s drugim majstorima raditi na izgradnji boljeg, ljepšeg a i većeg kozolca nego što je bio stari. "Kozolec" to je objekat ili shramba za žito i sijeno, ne toliko za uskladištenje, koliko radi racionalnog sušenja žita u snopovima i sijena napose. Četiri dana prije isteka mog urlauba (dopusta) novi kozolec bio je izgrađen. Na pročelnoj veznoj gredi ili tremu ugravirao "urezao" sam godinu kad je izgrađen i to ovako: 7. 1916. B-T inicijali i zgrada sama u dobrom stanju postoji još i danas, to je u 1973. godini. Kakva god je bila solidarnost u pomoći i izgradnji, isto tako solidarno se je obavila "pojedina" ili gozba povodom završetka radova. Pjevalo se, jelo i pilo skoro dva dana.

Četiri dana koja su mi ostala iskoristio sam u „dobronamjerne svrhe“. Naime svratio sam mom bratancu Antonu u Ljubljani, a usput i mojoj humanoj ljupkoj Reziki K. da joj se osobno zahvalim za njezino veliko davanje i naklonjenost prema meni. Ta četiri dana prošla su zaista "dobronamjerno" i za mene i za Reziku, pa i Antonu koji nam je odsvirao nekoliko lijepih valčeka u ljubavnom ritmu.

Dogodovštine i peripetije

Došavši natrag u naš industrijski centar "podrum" Franc i Nace s njime, već su okovali fijaker za mog komandanta Willy, a ja sa dosta teškim paketom raznih jela poslužio sam njih obojicu. Nastalo je opet staro prijateljstvo i tako usavršavajući posljednje poslove oko fijakera unišili smo u 1917. godinu.

U međuvremenu od polovice 1916. pa do aprila 1917. imao sam dosta interesantnih dogodovština i peripetija, sve u obrambenom smislu (da se izmaknem ići na front). Moram napomenuti da ja u cijelom periodu Prvog svjetskog rata nigdje na frontu (bojnoj liniji) bio nisam, te prema tome nisam ni nikoga ubio, osim po završetku rata 1918 - 1919. kad sam bio već u oslobođenoj domovini Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Kod Plebiscita za Korušku, ubio sam jednu divlju patku.

U tom periodu izbile su takozvane onda generalne vizite od strane vrhovne vojne komande u svrhu pronalaženja novih „soldata“ - vojnika, jer gubici na frontu bili su veliki pa je trebalo novih kadrova. I tako, kod jedne takove generalne istrage u Judenburgu u našem rezervnom bataljonu pronašli su i mene da sam sposoban za front. No moj dobri Willi Propper, komandant provianture istog bataljona, reče mi drugog dana „Herr Wagner Majstor Martin, morgen fruh geh men zum Batalion-Artzt“ (znači Slovenski: „Gospodin kolarski majstor Martin, sutra ujutro idemo glavnom ljekaru bataljona na pregled!“ uz napomenu da si sa vatom začepim uši (jer gluhi vojnik nije sposoban za bojno polje). I zaista uz

prisustvo mog Willija, liječnik me pismenim nalogom uputi na specijalni pregled višoj vojnoj upravi u Grazu (glavni grad Štajerske). Tu sam proveo šest nedjelja u vojnoj bolnici pod stalnom prismotrom radi moje „gluhoće“. Hrana bila je izvanredna, postupak rigorozan. Da opišem poslednji i završni pregled mog slučaja gluhoće pred generalnim auditorijumom koji se je sastao radi ustanovljavanja sposobnosti ne samo mene već nas je bilo na taj dan 20 gluhih. Velika soba, u sredini dugačak astal-komisija sa general liječnikom i tri ostala asistenta. Iz pred-soblja po prozivki bio sam uveden pred tu komisiju. Jedan kaplar me je predvodio. Kad sam stigao pred komisiju upita me jedan ljekar u činu majora: „Razumijete njemački jezik?“ „Ja, ali ne čujem.“ On ponovi glasnije nego prvi put, onda ja djelomično odgovorim da ne znam. On, major veli onda mom vodiču kaplaru: „Odvedite čovjeka pet metara daleko od astala sa komisijom“, i zaustavi me govoreći slovenski, „ako te bude upitao gosp. general liječnik što bilo, imaš da mi na svako pitanje tačno odgovoriš.“ Moram naglasiti da je bio moj kaplar jakog glasa tako da sam mu morao potvrdno obećati da ću se tačno držati upute kako mi je kaplar naložio. Odjednom čujem dobro glas generala normalnim glasom „Recite broj 32“, ja mu odgovorim isto normalnim glasom, „43.“ On ali ponovi pitanje i upita za broj 12, a ja odgovorim 11, na to će g. general kaplaru: „Odmaknite čovjeka na sedam metara dalje od astala“, što je i učinio sa mnom, ali glasnije je počelo opet ispitivanje da li čujem ili ne (moram napomenuti da sam bio u toku šest nedjelja laboratorijski stručno na sve načine pregledavan i sigurno je da je kod završnog pregleda komisija imala tačan uvid u moju eventualnu gluhoću, koja zaista nije postojala). No, nakon još nekoliko upita čujem kako g. general kazuje jednom asistentu zaključni nalaz o mojoj gluhoći. Pišite: „Taj muž vojnik (naime ja) čuje osam metara daleko i prema tome je sposoban za bojnu djelatnost. (Front dienst tauglich).“ Vrativši se natrag u Judenburg moj transport firer (vođa) uruči mom komandantu Williju taj porazni bolnički nalaz, no opet smo imali dovoljno vremena da izmislimo drugi način bolovanja, da ne idem na klaonicu, mislim na front. I opet idem sa Willijem bataljonskom liječniku, tu ali po uputi mog Willi ovog puta bolujem od velike srčane mane (napake) i pluća.

Ovaj put upućen sam na „konsultaciju“ za unutarnje bolesti u Leoben, lijepo mjesto u Gornjoj Štajerskoj, sjedište visoke rudarske ustanove, u blizini se nalazi čeličana i željezara Donaviti. Tada sam mogao nabrojati 75 tvorničkih dimnjaka (koliko ih ima sada ne znam). Tu sam proveo mjesec dana sa zaključnom konstatacijom „proširenje srca“ i bronhijalni katar pluća i „nesposoban za front“. Kada sam se vratio ponovo u Judenburg sastao sam se sa Willijem i njegovom suprugom i kada je čuo i vidio nalaz mog konstatiranja u Leobenu, uskliknuli smo zajedno: „Hvala Bogu! Možemo da završimo naš fijaker, je li majstore Martine?“

Čovjek računa, a Bog sračuna

No sada ali ne smijem da opišem jednistven pothvat u smislu zaobilaženja vojne discipline i zakona. Kako? Već sam više puta spomenuo da su naši odnosi, mislim na Williija i mene, bili više no prijateljski, rekao bih očinski, ali te odnose skoro da sam ih upropastio.

Provijant komanda i njena kancelarija nalaze se u jednoj privatnoj prizemnoj zgradi nedaleko od našeg „podruma“. Komanda je imala, odnosno njen komandant Willi Proper svog posilnog, koji je i spavao i služio kraj kancelarije, neki Josip K. I kako sam već napomenuo radi očinskih odnosa stekao sam i velike privilegije u raznim oblicima. Više puta, kad god bi morao pisati razna pisma na razne strane, uvijek mi je stajao službeni astal i pisaći pribor na raspolaganju, sve to sam obavljao van službenog vremena i zato je znao moj Willi i njegov posilni koji me je uvijek i puštao u kancelariju. Poznato je da svi vojnici koji služe po raznim gradovima i kasarnama moraju u 8 sati na večer biti u svojim objektima u krevetu odnosno postelji. Cijela stvar nije neobična, jer lahko je podnositi tu disciplinu šest dana u tjednu ali sedmi dan je nedjelja kada mnogi vojnici žele da ostanu i poslije 9 ure u gradu ili budu gdje u slobodnom kretanju. Takvo stanje bilo je i u našem garnizonu. Dakle vojnik koji je htio da ostane u prekovremenom času morao je ići već u subotu kod svoje jedinice svom komandantu na raport i pokorno zamoliti za prekovremenu dozvolu za nedjeljni izlazak. Moram napomenuti da nije bilo lahko dobiti tu i takvu dozvolu, jer ratno je stanje i mnogi komandanti satnija bili su različito strogi u tim slučajevima. Mene lično je poznavalo mnogo vojnika i znali su za moje naročite veze sa mojom komandom, najviše bilo ih je u trećoj satniji koji su me počeli oblijetati i moliti ne bi li htio moj komandant nekome izdati takvu prekovremenu dozvolu. Ja sam im tumačio da je to nemoguće, jer moj provijantni komandant ne može izdavati dozvole za druge jedinice. No konačno su me ipak nagovorili da ja drugo ne trebam već staviti štambilj i potpis komandanta, jer formulari ili „Urlaubschein“ za prekovremeni izlaz dobili su se u svakoj trafici štampani i tako se je našlo 12 vojnika za koje ću ja izdavati te dozvole. Svakako da sam dobio izvjesnu nagradu od svakog pojedinca, u piću ili u novcu. Počeo sam vježbu “falsifikovanja“ naime potpis mog Willi je trebalo da bude originalan, jer ako bi eventualno jedan od mojih klijenata bio zatečen od noću obilazeće patrole, jao si ga meni, a i mom Williju! No svih mojih 12 klijenata obećali su mi da pod nikiju cijenu neće mene dovesti u nepriklju.

No u životu čovjek svašta računa a Bog sračuna. Tako i ova moja humana, prijateljska „usluga“ drugima dovela me skoro do zatvora (u kojem ali do danas

još nisam bio) i dakle operacija „falsificiranja“ je počela. Svake subote u 6 sati navečer mojih 12 klijenata dobilo je od mene, ali na ime mog komandanta, ispravne dozvole za prekovremeni nedjeljni izlazak. Kako sam već pomenuo ovih 12 bili su u III satniji. Logično bi bilo da na njihovim dozvolama bude potpis komandanta i štambilj III satnije, ali ja sam vršio potpis „proviant Abteilung 17. Regiment dr. Willi Properger“. Willija sam ja potpisivao, a ostalo je stvar štambilja. Ta i takva rabota trajala je skoro tri mjeseca bez da je iko išta primjetio i štetovao. U narodu postoji uzrečica da skoro „svaka lija dolija kad-tad“, tako i moja uslužna rabota je doživjela veliku neugodnost kako za mene tako i za mog dobrog Willija.

Jednog jutra, bilo je oko devet sati prije podne dođe u naš „podrum“ posilni od provijant kancelarije (dobričina Josip K. koji me je štitio u mom poslovanju). Dobro jutro rekavši, okrene se meni sa naredbodavnim pozivom da odmah dođem „soffort“ u provijantnu kancelariju komandantu i to da se službeno obučem sa opasaćem (naime ja sam do tada obično išao bez opasača sa bajonetom). Mogu reći da je tom prilikom kroz mene prostrujao neugodan osjećaj. Sa Josipom zajedno, uputih se u neizvjesnost. Franc i Nace su me ispratili sa zabrinutim pogledom, no ja sam ipak sa punim optimizmom (glede naše očinske intimnosti) zakoračio u kancelariju (Tom prilikom moram da podvučem izostao je naš već uobičajeni pozdrav „Gutem morgen“). Čuo sam reski glas komandanta Willija „Habt acht!“ (ili po našem Mirno). Ja, u taj momenat stojeći u stavu mirno opazih kraj Willija i njegovu suprugu (njena prisutnost ulijevala mi je, rekao bih, veliku sigurnost). Nakon stava „mirno“ čujem „Weiter!“ (naprijed). Došavši do službenog stola opazim jednog od mojih 12-toro formulara dozvola od kojih primjerak stoji - leži pred Komandantom Willijem. (Willi je inače bio pravnik, advokat iz Beča). Stojeći tako vis-a-vis Willija i supruge mu, reče Willi: „Dali vam poznat ovaj listić?“ Taj je dan jedini listić ili dozvola glasio na ime K. Gлика, vojnika od III satnije, kojeg je uhvatila noćna patrola i bio je na raportu - saslušanju kod Komandanta III satnije Hauptmana Rac-a, koji je formular - dozvolu uz službeni „protest“ poslao mom Williju. Dakako da sam odgovorio potvrdno. „Ko je vama dozvolio praviti i drugima davati ovakve dozvole i to sa mojim potpisom? Govorite!“ Odgovorim mu da mi je dozvolila moja smjelost misleći da od toga neće biti posljedica. „Kome i koliko ste primjeraka izdavali?“ Rekoh: „Jedan“. „Znadete li šta vas pa i mene čeka radi tog jednog falsifikata, najmanje dvije godine garnizonskog zatvora?“ (Sačuvaj Bože da sam rekao umjesto jedan dvanaest. Koliko bi onda bilo zatvora). No, kao što sam već ranije rekao, uveliko mi je pomagala prisutnost supruge. Tokom saslušanja upadala bi Gospođa sa riječima njemački: „Willi sei nicht gorb gegen Martin. (Willi nemoj biti grub prema Martinu).“ Willi pita dalje: „Jeste vi sami stavljali moj potpis ili neko drugi?“ „Vaš potpis stavljao sam ja sam.“ „Da vas pitam“, reče dalje g. Willi, „zašto ste to uopšte radili? Vi ste uvijek i u svako doba kao i Franc i Nace

Judenburg, Mjesni trg

dobijali od mene dozvolu za izlaz. Zašto ste se usudili dati čovjeku iz druge tuđe, jedinice, bez mog znanja i falsificirati moj službeni položaj?“ „Gospodin Oberstleutnant, ja sam to uradio samo iz samilosti prema prijatelju za kojeg sam mislio da je „pošten“ kao ja i od danas dalje ne vjerujem više nikom.“ Kad sam mu to odgovorio g. Willi i supruga počeli su se komično smijati uz napomenu: „Zar vi sebe smatrate poštenim, ha, ham ha?“ Nakon tog dijaloga g. Willi je mene ponovo titulirao sa „Herr Miester Martin (valjda zato što je fijaker bio u završnoj fazi) jetzt aber zeigen sie mir meine Unterschrift mit eigener Hand (Sad mi pokažite kako ste potpisivali moje ime sa vašom rukom).“ Vrlo prisebno i mogu reći znalački sa njegovim naliv perom napisao sam njegovo ime i prezime, i to sam morao na njegov zahtjev dva puta ponoviti. Na to me upita njegova supruga: „Jeli g. Martin kakvu i koliku školu imate?“ (upitala me je na njemačkom jeziku). Ja sam joj lakonski odgovorio: „Imam milostiva gospođu 6-razrednu Pučku univerzu.“ „Jau, ah moj Willi, pa naš Martin je zaista mnogo sposoban kako u svom zanatu pa i u falsificiranju tuđih imena.“ „Da vam objasnim“, nastavi moj dobri komandant Willi, „taj slučaj i sve moguće posljedice, Herr Martin su slučajno za vas kao i za mene već prebrođene, jer slučaj je u tome sretan, pošto komandir III satnije J. Rac je moj dobar prijatelj, jer isti bi bio mogao cijelu stvar predati na disciplinski postupak na višu vojnu instancu, no on to nije učinio i prema tome afera je završena. A vas opominjem da tako nešto u budućnosti više ne činite. U stvari vam to više i neće biti moguće jer moj posilni „Diener“ Josip više neće posjedovati ključeve od kancelarije.“ Od tada pa do danas nikad nisam više

uzurpirao tuđe prerogative, jer se ne isplati vjerovati nekom „poštenju“ drugog, a sam izgubiti pokraj svog poštenja i živce.

U to vrijeme bio sam obolio, naime od prehlade grla nastupila je angina i bio sam tri nedjelje u tamošnjoj bolnici Judenburga. Dok me je oteklina u grlu mučila dakako moje raspoloženje nije bilo ni za šta. Nakon desetodnevnog krize počeo sam opet malo lakše disati, govoriti i misliti. Odjednom mi dođe misao na moju „bogatu tetku“ Johancu u Ljubljani. Imao sam vremena ležeći, odnosno sjedeći u krevetu pisati joj podugačko pismo obrazlažući joj moje stanje u bolnici i kako mi je teško se liječiti jer u bolnici nemaju svih potrebnih lijekova za uspješno ozdravljenje uz motivaciju da takve lijekove može mi nabaviti bolničko osoblje za skupi novac kojeg ja na žalost malo imam. U toku od 14 dana daljeg liječenja dobio sam od bogate Johance tri puta po 5 kruna, to je ukupno 15 kruna. Zahvaljujući joj pismenim putem rekao sam joj da je bilo 15 kruna tačno dovoljno za lijekove. Sve to se već događalo u početku 1917. godine.

Izlazeći iz bolnice dobio sam propratni dokumenat u kome se preporuča jednomjesečni odmor kojeg mi je komanda i dala i to za rekonvalescentni centar „Grining bei Bischofshofen“ - zapadna gornja Štajerska, sve oko visoko alpsko gorje, razni vrhovi sa preko 3.000 metara visine daju tim krajevima posebnu draž i ljepotu. Krajem marta stiže naš transport sa 10 rekonvalescenata u Grimning. Smjestili su nas u barake od tri paviljona. Stigao sam u 1. bataljon ja i kaplar Pavlek, dobili smo ležajeve odnosno slamatice na daskama odmah kod ulaznih vrata paviljona. U tim barakama nas je bilo oko 150 do 200 momaka razne starosti i svi čekamo da ozdravimo odnosno oporavimo se. Za vrijeme jednomjesečnog oporavka u tim krajevima moram zabilježiti dva interesantna događaja. Naime, nedaleko od naših baraka bio je centar trgovišta Grimninga - općinska zgrada sa školom zajedno i više raspršenih kuća i domaćinstava. Izlaz iz baraka imali smo, rekao bih, neograničeno do 10 sati navečer i tako bi više puta ja i Pavle kaplar, časkali i igrali šnaps igraćim kartama u tamošnjoj gostioni.

Jedne večeri, bilo je već u aprilu, kaplar i ja, sjedeći za stolom i svaki sa po pola litre vina pred sobom, sjedne našem astalu tamošnji upravnik škole, povisok gospodin, može biti da je prešao 40 godina starosti. „Guten abend!“ pozdravivši sjedne pored nas dvojice, drugo nije ni bilo. Bilo je oko devet sati uvečer, naše boce sa vinom bile su skoro pri kraju kada on upita razumijemo li njemački. Ja sam ipak bolje znao nego Pavle i prema tome upitao upravnika šta izvoli da nas upita. Upravnik će „Ja sam došao da vas upitam da li biste mi htjeli jednu uslugu napraviti?“ „Kakvu?“ „Dali biste išli vas dvojica sa mnom u moj stan. Naime u hodniku pred kuhinjom sjedi moj crni mačak sa slomljenom nogom, neko mu je, izgleda jakim udarcem slomio nogu tako da mu ona visi samo na kožici, znači da je onesposobljen za dalji život. Pošto ga je meni žao i nemam snage da ga riješim muka pa da ga na neki način likvidiram, to bi vas dvojicu zamolio da

izvršite egzekuciju i likvidirate ga. Zato bih ja“, reče upravnik, „vama platio dvije litre vina odmah ovdje na licu mjesta.“ Pogledam ja u Pavla a on u mene, a upravnik daje novac za dvije litre vina mladoj konobarici, kćerki gostioničara da ga nama uruči kada god hoćemo da ga popijemo. Polazeći za upravnikom htjeli smo da platimo naše vino svaki po pola litre, ali upravnik se okrenu pa plati i naš ceh za vino. Sada, ali hajdemo na posao, na ubijanje ranjenog mačka. Tom prilikom obuze me neka tjeskoba, zar baš ja moram konačno nešto da ubijem, ja, koji sam samo za mir i blagostanje i protivnik svakog ubijanja. No ovog puta biću plaćen da ubijem i kao da mi neko sa strane više: „Srami se Martine, zar si i ti ubica!“ Sa tim i takvim mislima evo nas trojica u hodniku pred kuhinjom u prizemlju. Opazimo da su kuhinjska vrata otvorena a u hodniku gori svijeća. Pokraj svijeće crni mačak sa slomljenom nogom a u kuhinji više djece (ne znam koliko) plaču u sav glas. Na to će upravnik okrenuvši se nama: „Vidite li tu tužnu sliku. Ja neću ništa više da vidim, pa ni moja djeca, već sada je na vama dvoma da riješite ovu nedaću, ubijete mačka i nosite ga daleko, a zato popijte vino koje je već plaćeno.“ Zatvorivši vrata od kuhinje, nema nikog osim mene, Pavla i crnog mačka. Nas dvojica se gledamo neko vrijeme, a onda donesemo zaključni akt izvršenja smrti nad mačkom. Kako sam već od ranije poznat kao miroljubivi borac a vrlo mali junak bilo kakve borbe to je i ovog puta glavnu ulogu egzekutora preuzeo kaplar Pavle. Ipak na kraju bio sam i ja pomagač (i meni je mirisalo vino). U cijeloj toj „drami“ na kraju krajeva bili smo vojnici u uniformi, valjda ćemo moći tog „siromaha“ junački, vojnički riješiti muka. Kako? “Čuj Pavle! Ja, Martin B. vojnik provijantskog odijela 17. regimente stat ću mojom nogom (da podvučem radi boljeg razumjevanja obuven sam bio takozvanim vojničkim gozzericama - bakandže) njemu mačku na njegov vrat, a ti „krvniče“ Pavle uhvati mačka za rep i vuci, vuci dok ne uquine.“ Rečeno - izvršeno. Kako je mačak ležao kraj zida, tako sam se ja sa rukom oslonio na zid a sa nogom odnosno cipelom stao mačku za vrat, a junak vojnik i kaplar Pavle uhvatio mačka za rep i počeo vući, a kako je jako vukao mačka za rep, usput je vukao i mene koji sam bio naslonjen na zid i tako vukući raskoračio je mene do te mjere da nisam više bio u mogućnosti zadržati moju desnu nogu na mačkovom vratu. Sada se drama pretvorila u tragediju i fijasko, rekao bih za cijelu Austro-Ugarsku vojsku, i to samo u pogledu junačkih podviga, naime i pojedinac vojnik sa nedjelom može nanijeti sramotu većini, tako i nas dvoje. Ja sam ostao raskoračen bez mačka, jer on se je izvukao ispod moje cipele, odnosno Pavle ga je spasio sigurne smrti tegleći ga za rep. Vrata od hodnika bila su otvorena, mačak izvukavši se uz pomoć Pavla ispod bakandža, kaznio je Pavla sa kandžama zdrave noge po Pavlovoj desnoj ruci sa dobro velikom ogrebotinom i na tri noge trčeći na smrt osuđeni crni mačak nestao je kroz otvorena vrata hodnika u crnu noć. Ja i Pavle ostali smo u vrlo začuđujućem stanju, ugasio sam svijeću i zatvorio hodnik te smo pošli

prema našoj gostioni natrag, a jer nam je ućo unaprijed platio (a to se nikad i nikome ne isplati, već jedino onome ko je unaprijed naplatio), u ovom slučaju bili smo ja i Pavle sretnici! Pijući prvi litar vina za obavljeno junaćko djelo, zaključili smo sljedeće: Taj maćak toliko izmućen i izmrcvaren nikad se vratiti neće u upravnikovu kuću jer će ga biti strah od pretrpljenih muka. I s takvim mišljenjem popili smo prvi litar te se uputili na poćinak u naše barake.

Ima jedna vjećita narodna izreka, da ćovjek snuje a Bog odrećuje. Tako je bilo i sa slućajem ućinog maćka, odnosno nas dvojica sigurni da se maćak više vratiti neće, moćda ne bi ja i Pavle nikad saznali za sudbinu maćka da nismo imali joć jedan litar vina za popiti. I na taj naćin, drugi dan uvećer naćli smo se nas dvojica junaka u istoj gostioni da realizujemo do kraja ugovorenu pogodbu sa upravnikom škole, odnosno da popijemo zaslućeni drugi litar vina. Igrali smo „šnaps“ i dokraćjili štajerski rizling kad odjednom kod nas dvojice stvori se „ućo“ ili ućitelj. „Dobar većer!“ rekavši sjedne kraj nas dvojice (nama dvojici to nije bilo nića ćudno). Ćak sam pomislio da je na pomolu treći litar, jer ipak rijećili smo uću tećkih briga radi njegovog maćka. Okrenuvši se meni upita: „Ćta ste jućer radili sa mojim maćkom?“ „Ubili ga i bacili u oblićnji duboki jarak. Zaćto molim vas, takvo pitanje?“ rećem ja, i u to opazih uozbiljeno ućino lice koji ćalosnim glasom reće, „znadete da se je maćak na tri noge jutros ćim sam otvorio vrata od kuće vratio.“ Pogledam u Pavla koji je slućao nać dijalog izmeću mene i uće. On nije dakako nića razumio, dok mu nisam ja rekao poraznu konstataćiju od uće, da se je maćak kojeg smo ja i ti Pavle jućer mrcvarili vratio ćiv. Svakako nas dvojica smo se neko vrijeme drćali kao da je upravnikova tvrdnja u pogledu maćka nevjerovatna, no ućo nastavi i dalje priću o maćku. Gledajući u maćka i njegovo ćalosno stanje ipak sam se odlućio i ubio ga revolverom. Na kraju svega toga pokajnićki smo morali priznati naće „kukavićko“ junaćstvo pokazućući upravniku ogrebotinu na Pavlovoj ruci koju je prouzrokovao upravnikov maćak. Bez dalje rijeći, sva trojica poćeli smo se smijati.

Kako sam već ranije spomenuo od Griminga nije bilo daleko lijepo alpsko mjestance Bischofshoffen. Bila je nedjelja poslije podne, bilo nas je ćetvoro reko-valescenata, unićli smo u lijepu prostranu restauraćiju (Ćini mi se da se je zvala Jagerhaus - Lovaćka kuća). Dobro se sjećam da smo naumili koju pjesmu zapjevati, ali morali smo prije da popijemo skoro dva litra vina pa da doćemo do „glasa“ i uslijedila je pjesma i to „Pozdrav Gorenjskoj“. Dovućili smo prvu strofu (kiticu) skladno, vedro i lijepo. Nismo mogli da nastavimo drugu strofu, jer u taj ćas doćao je naćem astalu gospodin moćda oko 50-tih godina obućen u pravom, rekao bih štajersko - tirolskom odijelu. Lovac markantne figure sa gustom bradom rekavši: „Bravo momci vi, ali pjevate krasno. Ja vas, odnosno rijeći vaće pjesme ne razumijem, ali zato se divim melodiji.“ No prije nego ćto smo htjeli da nastavimo dalje pjevati gospodin nam se predstavio da je gradonaćelnik Bischof-

shoffen-a sa molbom da li bi nas četvoro mogli još koji puta doći u taj restoran, jer njemu se osobito dopada naše pjevanje. U to pozove gradonačelnik konobaricu - velika plavušu, kojoj naredi da nam servira 12 litara kuhanog vina sa velikom porcijom hladnog mesnog nareška: „Ali pošto vas četvorica ne možete svih 12 litara vina danas popiti, to vas molim da dođete u tjednu tu pjevati, piti i jesti.“ Dakako da smo taj gradonačelnikov prijedlog objeručke prihvatili. Moram napomenuti da je gradonačelnik i okolina čistokrvni austrijski Nijemac i to smo nas četvorica smatrali za osobito veliko priznanje za našu slovensku popevku. To i takav slučaj se ne zaboravlja. Svih narednih šest dana iskoristili smo načelnikovu želju sa lijepom pjesmom, a ujedno dokrajčili naš oporavak i boravak u Grimingu i Bischofshoffenu, svi zadovoljni pjevajući i sa ugodnim uspomenama.

Stigosmo opet u naš Judenburg odnosno ja bez ostale trojice u stari podrum. Za vrijeme moga odsustva nestalo je moga Franca kovača. Generalna zdravstvena komisija pronašla ga je zdravim i sposobnim za front, i tako ostali smo ja i Nace sami. Početkom 1917. godine osjećao se ozbiljni manjak kako na hrani tako i na kruhu. U martu iste godine na svakih pet dana dobijali smo po jedan kruh i to je bio raznolik. Mislim da je bilo i zobi i koješta drugog unutra samo ne pšenice. Hvala Bogu veza sa Weillerovim i njihovom pekarom postojala je stalno, i tako mi je bilo lahko se boriti protiv gladi, jer svaki dan uveče išli bi ja i Nace našem Peter Weilleru u kuhinju večerat i obavezno svaki po jednu štrucu kruha. Tako sam mogao i jednog mog poznanika iz Sarajeva Sl. Gl. stolara spasavati od nestašice kruha, jer sam mu davao svaki drugi dan jednu štrucu. Bio je sretan. Sa tim istim majstorom stolarom našli smo se u Sarajevu nakon rata 1919. godine koji me je tri dana gostio i posluživao sve iz zahvalnosti što sam ga spasavao od gladi.

Te iste godine (1917.) dogodilo se je mnogo u pogledu političkih te ratnih prilika. Prvo u Beču bio je atentat na predsjednika austrougarske vlade, barona ili grofa Stureka, koji je i podlegao. Ja i Nace smo popili jedan litar vina za pokoj njegove duše u nadi da je kraj rata na pomolu. I još nešto. Iz Rusije su se počeli vraćati naši zarobljenici, a u Rusiju u zamjenu išli su ruski zarobljenici. To sve je uslijedilo radi toga jer je došlo do separatnog mira odnosno nagodbe između Njemačke i Austrije sa jedne, a Rusije odnosno Kerenskog sa druge strane i tako je došlo do razmjene tih zarobljenika. U naš 17. puk vratilo se je oko 400 naših „rusa“, bili su obučeni u tipične, rekao bih kozačke uniforme, debele kožuhe i velike bijele šubare (šapke). Ti i takvi povratnici donijeli su i nama obrazložili mnoge stvari kako je njima bilo u Rusiji, rekli su nam da su oni bolje živjeli kao zarobljenici u Rusiji nego mi u Austriji: „Takav kruh kojeg tu imate u Rusiji samo svinje jedu, a ne ljudi.“ Ukazali su nama još na veliku razliku ishrane između momčadi i oficirskog kadra. I bilo je tako, oficiri su živjeli zaista „oficirski“ a ostala momčad „mizerno“. To i takvo stanje dovelo je do toga da je došlo unutar

puka do revolta i pobune. Čini mi se, ako se ne varam, da je ta pobuna bila u maju 1917. godine. Sreća moja, ja sam dobio od mog dobrog provijantnog komandanta Willi Proppera koncem aprila jednomjesečni urlaub (dopust) kojeg ali nisam bio u stanju iskoristiti do kraja. Naime bio sam tačno 14 dana kod kuće, kad, sjećam se bio je ponedjeljak dođu u dvorište naše kuće dva žandara.

„Dobar dan“, upitaše mene, da li se ja zovem Martin (Bozja), „da ja sam.“ „Imate li dozvolu za dopust?“ Ja im pokažem moj dokument koji je glasio da imam pravo do kraja maja da koristim dopust. No žandar vodnik veli meni ovako: „Sutra ujutro morate se javiti u Ljubljani na kolodvorsku komandu.“ koja komanda će me uputiti kuda da idem....“ jer u vašem rezervnom bataljonu došlo je do izvjesnih nereda u Judenburgu.“ Dajući mi uputni list za kolodvorsku komandu, reče mi vodnik: „Sreća vaša pa niste bili prisutni kod tih nereda u Judenburgu, to za vas mnogo vrijedi.“ Drugi dan do podne bio sam kod kolodvorske komande. Tu nas je već bilo šestoro koji putujemo prije isteka našeg dopusta natrag u Judenburg. Od kolodvorske komande u Ljubljani primili smo obrok toplog jela i jednu konzervu.

Došli smo u Klagenfurt (Celovec) kadrovska postaja od 17. puka. Tu na kolodvoru nas je posmatralo mnogo tamošnjih civila, zašto - obilježje naše uniforme bilo je tim ljudima iz Celovca poznato, te su nas tom prilikom počeli oprezno ispitivati kuda idemo mi vojnici 17. puka. Rekavši da idemo u Judenburg oni civili su nas sa čuđenjem upozorili da u Judenburgu ne postoji više 17. puk, jer on maršira sa drugim pobunjenim garnizonima prema Gracu, dakle rečeno je nama da nema svrhe ići natrag u Judenburg, jer tamo je sve demolirano, srušeno, ne postoji više ni željeznička pruga, ni kolodvor itd. No kako god su ti civili oprezno prišli, isto tako oprezno su nas i napustili. Kapetan ili hauptman kolodvorske komande nas je konačno sviju strpao u teretni jedan vlak koji je bio dirigovan (upućen) prema Judenburgu i tu smo prije odlaska dobili čaj i po jednu konzervu bez kruha i počeli smo put u nepoznato. Bar mi vojnici bili smo pod jako sumnjivim dojmom putujući prema razorenom (navodno) Judenburgu. No čim smo se više bližili Judenburgu sve više smo bili razočarani radi porušene željezničke pruge, jer ona odnosno vlak je stigao prugom tačno na kolodvor u Judenburg. Dakle sve vijesti celovških civila bile su bauk.

Izlazeći iz vagona bili smo svi opkoljeni sa, do zuba naoružanim vojnicima, ne iz našeg puka, već su bili to Mađari, koji su nas pratili od stanice odnosno kolodvora do u grad u naše odredište. Tako idući pod jakom stražom, sprijeda četiri vojnika, mi „pobunjenici“ i otraga opet četiri Mađara, bio sam obuzet čudnom tjeskobom ne znajući šta će se sve događati. Idući gradskim ulicama ne vidim mnogo civila već vojne patrole (ophodnje) koje patroliraju gradom koji je pod „prijekim sudom“. Došli smo do vojne divizijske komande. Tamo su nas porazdijelili.

Ja sam opet došao na staro mjesto u naš podrum, našao sam tamo i Naceta i pred našim podrumom hodao je stražar. Bili smo svi u zatvoru. „Što se je sve to dogodilo? Kako? Reci mi Nace sve, ti si bio tu na licu događaja, govori!“ I Nace pripovijeda: „Bilo je to neposredno sedam dana poslije tvog odlaska na dopust kad je na Judenburške ulice rano ujutro izašlo 12 kompanija (četa) pješadije, dakle cijeli pričuvni bataljon naoružan i to bez oficira koji su morali bježati, do vodnika koji je mogao da ostane u četi, sve ostalo do pukovnika i generala moralo je da pobjegne i tako su zagospodarili gradom.“

Na žalost to i takvo stanje nije trajalo ni dva puna dana, jer „pobunjenici“ u prvom naletu za slobodom i kruhom nisu umjeli odnosno iskoristili nastalu situaciju. Naime, nakon što su rastjerali oficire, otvorili skladišta sa hranom i oficirsku menzu, umjesto da su presjekli sve komunikacione linije (telefon i željezničke pruge) oni „pobunjenici“ zajedno sa civilnim stanovništvom plijenili su po skladištima i menzama, opijali se i orgijali. Već drugi dan pred večer stvorila se, odnosno došli su i opkolili cijeli Judeburg divizija Mađara sa topništvom uperenim protiv pobunjenog garnizona. No nije trebalo strijeljati jer unišle su jake patrole oko grada i u sami grad, gdje su razoružali svih 12 kompanija (četa). Na taj način pobuni je bio kraj. To sve ispričao mi je Nace. Moja sreća bila je ta što sam bio za vrijeme pobune na dopustu i nisam bio zajedno sa Nacetom u regularnim redovima vojske, već u provijantnom odjeljenju. Divizijski sud je to uzeo u obzir, te nisam bio niti na preslušavanju.

Bilo je komentara među pojedincima koji su tvrdili da će sud suditi takoreći po „prozivci“ svaki deseti bi bio strijeljan. No to se nije obistinilo, već je bilo, ne znam tačno ili pet ili devet pješadinaca na čelu sa nekim V. Hafnerom na čelu tih osuđenika na smrt. Stupao je odred Mađara, iza osuđenika također jaki odred naoružanih Mađara, tek onda išao je naš bataljon 17. tog puka sa puškama na ramenima, ali bez municije. Iza grada na jednom proplanku blizu jednog šumarka u velikom polukrugu postrojili su nas „nepouzdanke“ pobunjenike (bez municije). U centru tog kruga nalazili su se na smrt osuđeni naši momci.... i to pred iskopanim jamama...otvorene rake. Sa zavezanim očima stajali su pred egzekucijom - strijeljanjem. Kod te prilike sjećam se da nisam mogao gledati taj prizor, već sam se okrenuo i zažmirio očima da ne vidim tu tragediju - pogibiju naših prvih boraca heroja za slobodu Jugoslavije. Čuo sam salvu smrtonosnih metala i prve žrtve za slobodu bile su pokošene.

Neposredno mjesec nakon tih događaja naš rezervni bataljon „nepouzdanika“ bio je po kazni premješten u neposrednu blizinu fronta u Italiji i to u Tolmezzo blizu rijeke Taglimento. Ne mogu dalje pisati, a da ne pomenem kakav je bio naš rastanak od Judenburga i njegovih stanovnika uoči našeg odlaska iz Judenburškog kolodvora.

Judenburg, Gradski grb

Sedam dana prije našeg odlaska u dnevnim zapovjestima bili smo upozoreni da ćemo po kazni radi pobune biti premješteni i to cijeli rezervni bataljon 17.-tog puka. Gdje i kuda nam nije rečeno. Bili smo svi u nervoznom iščekivanju daljih događaja. Kočija (fijaker) moga komandanta Willi Pr.otpremljena je u Beč. Dobio sam i primjerenu nagradu u novcu od mog komandanta i njegove supruge. Kočija je bila izvanredno izrađena, a nije ni čudo, skoro tri godine sam je gradio, bez da sam igdje išao na bilo kakav front (bojnu liniju).

Drugo moram napomenuti da naš pričuvni bataljon, odnosno momci (vojnici) pa i oficiri bili smo za vrijeme troipogodišnjeg našeg bivanja u Judenburgu „jako progresivni“ osobito mi pozadinci, ponavljam progresivni u populaciji mlađeg naraštaja. Iz privatnih izvora doznao sam, da smo u toku tri po godine ostavili Judenburškoj opštini oko 350 mladih „mješanaca“.

Konačno došao je dan odlaska i rastanka iz Judenburga.

Bilo je dosta komično - tragičnih scena. Svi mi koji smo bili stalno u pozadini i imali stalne odnose sa civilnim građanstvom bili smo grandiozno ispraćeni iz grada kao i kolodvora, gdje smo bili utrpani u dva tovarna vlaka. Mene su djevojka od Peter Weiller kitile odnosno našile sa cvijećem čitavu uniformu, tako da je postojala opasnost susreta sa kakvom kravom, koja ipak nije naišla, a koja bi mogla da se nahrani sa cvijećem na meni. Mlado i staro stajalo je na kolodvoru i duž pruge, otpozdravljali su mahanjem ruku i sa mnogo suznih očiju.

Tolmezzo 1918. godina

Odvezli smo se u „nepoznato“. Nakon tri noći i dana vožnje stigli smo u Tolmezzo kako sam već ranije rekao, ali to mjesto je u okupiranoj Italiji iza fronta na Piavi, gdje se je dobro čula više puta topovska paljba. Smjestili smo se u privatne i državne zgrade. Naš provijantni odjeljak bio je smješten u jednom krilu hotelske zgrade. Neću zaboraviti kada smo unišili u jednu dvoranu tog hotela gdje je bila velika slika „portret“ kralja Viktora Emanuela od Italije u ulju. Sa nama bio je naš vodnik koji je iz velike mržnje počeo iz pištolja gađati u portret kralja pozivajući prisutne neka također pokušaju pogoditi kralja u nos. Bilo je nekoliko bezumnika koji su strijeljali u uljanu sliku. Budući da ja nisam imao pušku to me je vodnik pozvao da i ja probam sa njegovim pištoljem da gađam kraljev nos. No ja sam to odbio sa motivacijom da to nije nimalo kulturno. Gospodin vodnik je bio uvrijeđen i razočaran tim mojim postupkom rekavši mi da sam prijatelj Italije i da tobože želim produljenje rata. Na to mu nisam ništa odgovorio već sam šutio. Moram napomenuti da sam imao u toj dvorani odnosno velikoj sobi koristiti veliku, mogao bi reći, kraljevsku postelju sa takozvanim baldahinom ili strehom (krovom). Spavao sam i stanovao na toj grandioznoj postelji 14 dana zajedno sa drugim vodnikom kulturnijem od našeg provijantnog odjeljka, no nakon 14 dana ja i vodnik odselili smo u niže skromnije prostorije, jer taj komfor zauzeli su viši oficiri, a mi mali smjestili smo se kako rekoh u skromnije niže odaje. Ipak ostali smo u istom hotelu.

Moram naglasiti da više nisam bio aktivan u mom zvanju majstora za opravke bataljonskog voznog parka, jer tu je bila odstupna zona odmah iza bojne linije i prema tome bili smo nesigurni da održimo stalnost mjesta odnosno pozicije, jer sa fronta od rijeke Piave, bilo je sredinom aprila 1918. godine, čula se u slabim prekidima bubnjarska topovska paljba koja je postajala sve jača.

Da ne zaboravim moram zabilježiti interesantan slučaj koji se je desio istog mjeseca. Naime, kako sam već ranije spomenuo naš puk bio je po kazni premješten (mislim rezervni pričuvni bataljon 17. puka) iz Judenburga u Tolmezzo, no po zapovjesti bataljonskog komandanta majora M. Met. morali smo se sakupiti svi na jednoj livadi izvan grada. Bili smo postrojeni u polukrugu sa puškama na ramenima ali bez municije, jer svi smo bili pregledani da ne bi tko imao oštri metak sa sobom. Nismo znali zašto tako „oprezni postupak“ vrši komanda. Nismo dugo čekali u tom postrojenju. Sa glavne ceste prema našem skupu dolazilo je tri ili pet kamiona krcata naoružanim vojnicima koji su se zaustavili neposredno 100 metara udaljenosti od našeg polukružnog stava. Iz osobnog auta koji je bio stao ispred ostalih kamiona u stojećem stavu pojavio se tadašnji komandant ili zapovjednik jugozapadne fronte feldmaršal Svetozar Borojević koji nas je strogo

ukorio i to na njemačkom jeziku. Taj ukor tumačio nam je kapetan iz našeg bataljona na slovenskom jeziku (ne mogu se sjetiti originalnog govora maršala) ali sam zapamtio neke isječke tog ukora. Kako rekoh kapetan S. T. nam je govorio, odnosno, tumačio gospodina feldmaršala. Veli da je duboko razočaran stavom nelojalne discipline inspirisane neposlušnosti od strane povratnika zarobljenika iz Rusije, koji su uspjeli da pokolebaju vjernost vojne discipline pričuvnog bataljona 17. puka u Judenburgu. „Vaš puk“, nastavio je dalje g. Maršal, „je do sada nosio zasluženi nadimak „željezni“, sa vašim nedavnim „uporom“ i neposlušnošću potamnili ste slavu i čast vašeg puka. Radi tog vašeg ponašanja i rabote vas strogo opominjem da se ne usudite ubuduće nešto slično uraditi, jer u protivnom slučaju bićete svi srađeni sa zemljom, odnosno strijeljani.“ Morali smo svi viknuti tri puta „hura“, tek tada se je g. Maršal udaljio. Moram naglasiti da taj pozdrav „hura“ bio je vrlo prigušen, jer svi smo imali stisnute usne odnosno zube.

Od tog događaja, pa nadalje osipala se je vojna poslušnost rapidno, jer kad je bio formiran novi bataljon namijenjen za front, taj bataljon i svi nadaljni došli su na front vrlo prorijeđeni jer su se putem pogubili kud –koji.

To i druge nedaće prouzrokovala su slom šestogodišnje Austro-Ugarske monarhije. (Napominjem da je bio isti maršal S. Borojević srpske narodnosti rođen u Liki u Hrvatskoj, dakle Ličanin, jedan od tadašnjih najboljih vojskovođa Austro-Ugarske).

Imao sam opet sreću po dolasku u Tolmezzo. Naime početkom maja 1918. g. došao je i naš bivši komandant Willi Propper i opet sam dobio zaštitu od njega glede fronta, i tako smo posljednjih pet mjeseci puno strahovali nervozno iščekivali da li ćemo zdravi i živi dočekati kraj Prvoga svjetskog rata i gdje. Za to vrijeme išao sam mnogo puta sa vodnikom R.-om u rekviziciju po okolini Tolmezza. Oduzimali smo sve radi prehrane našeg bataljona: krave, volove, konje, ovce i dr. Žalosno je bilo vidjeti kako je naša vojna administracija postupala sa seljacima i pojedincima onog kraja. Jednostavno dobio je potvrdu da je predao kravu ili bilo šta drugo i sa tom potvrdom neka ide do vojnog poveljstva (mjesne vojne komande) gdje će dobiti lire, novac koji je izdala austrougarska vlada za okupiranu Italiju umjesto kruna (austrijska moneta). U to vrijeme pojavila se uz ratne nedaće strašna bolest „španska gripa“ koja bolest je, više kosila nego topovi i drugo oružje na frontu.

Obolio sam i ja zajedno sa vodnikom R., koji je od silne groznice ležeći u krevetu pregrizao si jezik. Kako sam ga prekrivao sa vojnim prekrivačima, bilo ih je oko 10 komada koje je ali sve dizao od silnog tresenja i bolova. No sudbina bila nam je sretna, rekao bih naklonjena. Naime opet nas je spasio naš dobri Willi Propper. Naime, on je donio nama rakije od kima i prvo sam dao mom vodniku

Feldmaršal Svetozar Borojević od Bojne – obraća se vojnicima na Soškom frontu

R. pola litre. On je ležao tresući se, a ja mu lijevao u okrvavljena usta tu jaku rakiju. Tom prilikom počela je i mene hvatati groznica. Ne štedeći ništa popio sam i ja ostalo pola litre tog blagotvornog pića i legao u postelju. 12 sati spavao sam i ozdravio, što sa vodnikom nije bio slučaj. On je ostao i dalje u postelji.

Moram da zabilježim interesantnu karakteristiku tamošnjeg stanovništva. Bilo je teško živjeti, bilo je mnogo gladnih i bolesnih, ali uprkos tome mnogi su tražili od nas vojnika neku vrstu rekao bih „drogu“ naime burmut takozvani to je duvan ili tabak u prahu. Taj prah usisavali bi nosom a onda kihali i kašljali, navodno su se time branili od „španske gripe“. Slučajno imao sam tog preparata prilično i za to sam dobio razne tkanine, svile, kože za džonove itd.

No kako smo svi već osjećali skori bijeg iz tog kraja i kraj rata, tako me je obuzela želja da ako se živ vratim u Ljubljanu odnosno kući, da usput i nešto donesem. I tako sam našao jedan sanduk veći o vojničkog kofera i u taj sanduk „nabio“ sam puno robe i pričvrstio na poklopcu dva takozvana katanca. Ako se sretno vratim sa tim sandukom „u mislima“ mogu dobro trgovati u Ljubljani. No sve to je bio račun bez krčmara.

Bilo je nastupilo tmurno, teško i posljednje vrijeme Austro-Ugarske vladavine. Iz Beča su stizale svakojake novosti - kako Jugoslovenski poslanički klub u Bečkom parlamentu vodi oštru akciju i zahtjev da se ustroji nova forma države. Čulo se da će biti „Trializam“, ali od svega toga ništa, jer Solunski front je probijen. Srpska armija je već na domaku Beograda. Iz fronta na Piavi cijeli septem-

bar i oktobar 1918. g. trajala je bubnjarska topovska paljba kojoj nije mogla odoljeti Borojevićeva Južna armija. Počeo je bijeg bez povratka. Bilo je sredinom oktobra 1918. g. od španske gripe bilo je mnogo oboljelih, a i umiralo ih je mnogo.

Ne mogu, a da ne spomenem zadnje večer našeg bivanja u Tolmezzu. Naime, provijantni naš odjeljak na čelu sa komandantom Willi Propperom napravili smo zabavno „veselo večer“, dakako samo koji smo bili čvrsti na nogama, bez gripe. Imali smo dobrog kuhara M. N. kome sam i ja pomagao razvlačiti tijesto za pravljenje krofni. To sam radio sa pivskom bocom i moram naglasiti da je bio kuhar M. N. potpuno zadovoljan mojim radom. Sjećam se, bilo je oko 10 ure u večer. Do te večeri inače bili smo stalno gladni. Svakih osam dana dobili bi komis ili kruh jedan kg. i to više puta u prahu zgnječen i od svačega patvoren. Za tu večeru bili smo rekvirirali u jednom tamošnjem selu jednu kravu i dakle bila je večera izvanredna. Jelo se i pilo. Imali smo kimovu rakiju i vina. U najboljem raspoloženju u kome smo bili, odjednom nam je sve to prekinuo naš bataljonski trubač sa trubljenjem „alarma“ ili „uzbunu“. Trubio je dotle dok se nije sva momčad bataljona skupila pred željezničkom stanicom. Tu nam je dao obavjest i naređenje potpukovnik R. Metniz da se spremimo na povlačenje, bolje rečeno na bijeg.

Zapovjest je glasila ovako: „Svi vojnici koji ne mogu pješaćiti neka se spreme odnosno utovare u posljednji vlak koji je stajao na kolodvoru.“ Sjećam se da je bio vlak formiran od samih tovarnih vagona sa dvije lokomotive naprijed. Sve to ima da bude za dva sata gotovo spremno za bijeg. Tom prilikom morali smo od našeg odjeljka sedam vojnika prenijeti u vagone. Među tom sedmoricom bio je kaplar M. R. iz Ljubljane, kojeg sam zamolio neka uzme i moj sa raznom robom nabijen sanduk. Njemu je to bilo u prilog, a i meni. On će naime moći na mom sanduku sjediti a ja sam donekle osiguran da će sanduk posredstvom kaplара sigurno stići na određeno mjesto mojoj rodici N. B. i njezinoj braći u Ljubljani. Nije prošlo dva sata i posljednji vlak krcat sa bolesnicima i mojim sandukom na koji je sjeo bolesni kaplar M. R. počeo je odmicati iz Tolmezza prema Ponteba – Pontafel – Trbiž - itd.

Neposredno iza odlaska vlaka spremili smo i mi ostali zdravi na nogama da bježimo ispred nadirajuće savezničke vojske od Piave rijeke. Sjeo sam zajedno sa vozačem na jedna od četiri opskrbnih kola, brižljivo pogledavši u mali moj novčanik da li su ključevi od brava (katanaca) moga sanduka unutra.

Odisejada - bolje rečeno „kalvarija“ austrougarskih armija iz Italije bila je tragična. Kraj Habzburške monarhije, a za nas svijetu pojavila se nada, vjera u skorbu „slobodnu“ nagovještenu Jugoslaviju.

Pet dana i noći trajao je naš bijeg po strmim alpinskim putevima. Pošavši iz Tolmezza prema sjeverozapadnoj niziji Videm ili Udine, gdje počinje glavni

magistralni drum, tu je morao naš bataljon punih šest sati čekati da se je mogao uklopiti u kolone bježećih armija. Konačno i naš bataljon se uvrstio u dezorganizovanoj rijeci bjegunaca. Govorilo se da je bilo donekle dobro (mislim na sebe) dok sam sjedio sa vozačem na kolima i dosta krijepostan od „masne večere“. No to je trajalo sve dotle dok nije počeo uspon među brdima i raznim vijaduktima - prijelazima i razrovanj cesti. Tu sam morao sići sa sjedala kola skupa sa vodnikom, jer jadni konji nisu mogli, odnosno teško su i sami išli, a kamo li sa tere-
tom u kolima gdje je bilo puno konzervi kafe i drugih stvari za prehranu. Prvi put u životu osjetio sam svu tegobu bježanja. Drugi vojnici koji su bili u borbama i ofanzivi rekli su da je bolje u ratu napredovati – biti u ofanzivi nego u defanzivi odnosno biti u bijegu. Držeći se za lotrenicu od kola kretao sam se vrlo teško, prvi put u životu sam hodajući spavao, jer tu nema stanke pošto se bježi. Svak bi htio biti prvi, sprijeda, ne otraga, jer iza nas idu Talijani, Francuzi, Englezi, Amerikanci, iza nas ide strah ropstva. Napominjem da je na drumu zavladao kaos i nered. Pješaci, njima je bilo najteže, jer teški kamioni, artiljerija i druga motorna vozila jurila su bezobzirno mimo pješaka, a mnogo puta i po njima. Dakako da je svaki gledao da čim prije pobjegne iz opasne zone ratnog poprišta, odnosno iz okupirane Italije. Sva motorna vozila, osobito kamioni bili su načičkani, formalno ljudi su visjeli, čini mi se da ih je bilo po stotinu na jednom kamionu. Na toj alpinskoj cesti bilo je prizora dramatsko žalosnih.

Ratna oprema postala je teška, topovi pa i puške, iznemogli konji pa i pješaci, sve se je rušilo i bacalo niz strmine da ne smeta.

U povlačenju treći dan, došlo je do katastrofalnog rušenja jednog mosta na toj cesti i to noću oko pola noći. Ja sa našim vodnikom i komandantom Willijem bili smo srećom oko pet do šesto metara udaljeni od mjesta nesreće. Radi silnog opterećenja most je morao da se sruši, ali bujica bježećih armija je nadirala prema ponoru, gdje se je sručilo tri krcata kamiona sa ljudima u provaliju. Čuli su se očajnički krikovi oko jedan sat, a koliko ih je u provaliju propalo radi pritiska odostraga nadirućih ljudi, jer dok se je moglo alarmirati ostale da je most srušen dotle je otišlo u smrt mnogo nesretnih vojnika. Tri sata i više bio je zastoj dok nisu inženjerijske jedinice popravile most. Za nesretnicima u provaliji nije se niko obazirao, jer trebalo je bježati. Iznad nas nadlijetali bi talijanski avioni – tada su označavali da su „kaproni“.

No konačno stigli smo do Pondabe (Pontebba prim.ur.) – zadnje mjesto u Italiji. Malo dalje i mi smo stigli u Pontafel, to je austrijsko mjesto i kraj napornog marša po alpinskoj cesti. Od Pontafela naš bataljon se odvojio od ostalih, te smo krenuli prema Trbižu – Tarvis - Tarviso. Stali smo na jednoj visoravni u okolini Trbiža iznureni, umorni.

Vršič, 1918. povlačenje

Trbiž 1. novembar 1918. godine

Sjećam se da je bilo prije podne 1. novembra 1918. godine kad je jednog malog odjeljka vojnika komandant bio major Pogačnik došao nama u susret sa slovenskom trobojkom na kapi umjesto stare austrijske oznake sa inicijalima F. J. I. i ostali njegovi vojnici imali su trobojku na kapi. Pozdravivši se sa potpukovnikom Metnizom, dosadašnjim našim komandantom uručio mu odluku Narodne vlade Slovenije iz Ljubljane, da preuzme komandu od njega preko cijelog bataljona. Tom prilikom održao je g. Metniz nama svima mali oproštajni govor.

Nekoliko citata tog govora se još sjećam (napominjem da je g. potpukovnik Metniz bio Nijemac).

“Vojnici“, rekao je, „nakon šestogodišnje vladavine Habzburgovaca, došlo je do raspadanja Austro-Ugarske monarhije ili carstva. Narodi tog carstva današnjim danom kroje sebi svaki svoju državu: Česi, Poljaci, Mađari, Rumuni pa i vi južni slaveni. Preko tri godine bio sam vaš komandant i ako se ne varam časno smo vršili međusobne odnose jedni prema drugima. Sad predajem vas gos. majoru Pogačniku i želim svima sve najbolje u vašoj novostvorenoj domovini.“

Preuzimajući komandu major Pogačnik je odmah razabrao odnosno upitao koliko ima u bataljonu Slovenaca, Hrvata, Srba koji žele da idu svojim u Ljubljanu odnosno u Jugoslaviju. Od 1.200 vojnika ostalo nas je oko 900, drugi su bili Česi, Poljaci, pa i Nijemci i drugih narodnosti. Otišli su svaki u svoj pravac.

Tom prilikom desio se jedan neobičan slučaj. Naime jedan poručnik me je zamolio neka mu pridržim njegovog konja dok se ide oprostiti sa bivšim komandantom. Kako sam držao konja za ular došao je k meni moj vodnik R. I. upitao me čiji je konj i počeo na sedlu da gleda šta ima u torbama. Okrene se prema meni pokazavši otvore na torbama gdje su bile pune novaca u banknotama, pa mi reče: “Martine hoćemo li da jednu torbu ispraznimo i da raspolovimo?” Bile su to talijanske lire i austrijske krune. Ja mu rekoh na to da ostavi sve na mjestu jer to nije pošteno i vodnik me oslovi da sam budala. U to dođe i poručnik natrag. Zahvali mi se što sam mu čuvao konja pa i novac. Rukovao se i zajaše konja te ode na sjever.

Tog istog dana završio je i period Prvog svjetskog rata. Naš bataljon nakon napornog puta, našeg bijega tu u Trbižu doživio je puno osvježanje sa dolaskom majora Pogačnika. Saznanje da je kraj rata, da idemo u slobodnu domovinu: “Hura, hura!” pjevalo se, grlili smo se i plakali. Sa naših kapa nestalo je oznaka i amblema Austro-Ugarske, a umjesto toga dobili smo slovensku trobojku. Inače,

sam bio i sad sam, po staturi malen, a tada sam postao u duši ogroman, velik, ne samo ja, već svi!

Idući tako prema Predilu putem smo naišli na jednu opskrbnu četu, koja je imala i čuvala na jednoj livadi oko stotinu krava. Ta ista četa bila je od nekog mađarskog puka i nije još znala da je kraj rata, već smo mi njima objasnili da idu slobodno svojim kućama. Skupa sa kravama pridružili su se nama. Mi više nismo gladni, imamo dovoljno hrane i mesa čak se sjećam kad smo išli kroz jedno oveće selo sa tim kravama da je naš vodnik preprodavao krave tamošnjim ljudima, jednu kravu prodao je tri puta.

Odmah se je počela sloboda zlorabiti kako je ko mogao. Stigli smo u Kranjsku goru, pa pošto smo putem prodali nekoliko krava imali smo i novaca. No prije nego što se je uspostavila vlast i red postojala je anarhija. Sve gostione i restorane osušili smo sve od vina, rakije, skoro i od vode iz bunara je nestalo, prosto smo orgijali. Pijani, siti, razulareni, razmilili smo se po raznim kućama i stajama na spavanje. Sjećam se da me je te noći jedna žena vodila na jedan sjenik iznad štale sa govedom. Dakako bio sam pijan, te sam u takvom stanju u mraku „propao“ u jednu rupu sa sjenom i zaspao sa puškom i torbom zajedno, a drugi dan ujutro bilo je oko sedme ure ista žena što me je vodila na sjenik, otvorivši vrata od one rupe u koju sam „propao“ sinoć. Ispao sam ja skupa sa sijenom pred uplašenu ženu (naime to je bio pomoćni drveni propust u prečniku metar i po u kvadratu kroz koji se je doturalo sijeno iz gornje prostorije). Tom prilikom svakako da sam bio odmah „budan i trijezan“, jer ja sam srećom stoječki „usađen“ u tom propustu, i prema tome cijeli slučaj bio je kako za ženu tako i za mene radostan. Otresajući sijeno sa uniforme upitah ženu gdje su ostali vojnici, reče mi, da su otišli prema Jasenici. Ja sam odmah, zahvalivši ženi za sretno „izbavljenje“ iz njenog sijenika - štale, nastavio put za mojom četom.

Stigao sam ih nedaleko od Jasenica pored željezničke pruge gdje je stajala jedna kompozicija teretnog vlaka sa oko 20 vagona otvorenih i zatvorenih. Budući na vlaku nije bilo nikog osim strojovođe, njegov pomoćnik i vlakovođa zaposjeli smo mi sva raspoloživa mjesta u vagonima i po našoj zapovjedi vlak ima da vozi prema Ljubljani. Vlak je bio krcat, u nekim vagonima, raznim ratnim materijalom. Zanimljivo je bilo da sam se ja i moji najbliži iz opskrbe čete ukrkali u jedan vagon gdje je bila utovarena jedna kompletna pukovska vojna muzika sa svim instrumentima, čak i klavir je bio tu. Bilo je i par burenceta ruma i u jednom predjelu nekoliko sanduka medalja za ratne zasluge. Većim dijelom je bilo križiča takozvanih tada Ksrl Trupen Kreutz i malo srebrnih malih medalja. Kraj tolikih medalja mogli smo se i svi sami odlikovati, ali uvidjeli smo da to više nema nikakve svrhe jer car Karlo je abdicirao. Tom prilikom bilo je naime kod tolikih instrumenata prilično sposobnih, ali još više nesposobnih muzikanata, koji su skoro sve instrumente upotrijebili i „znali“ svirati odnosno „guditi“. Trubači

„Slovenec“, 25.novembar 1918.

su bili naročito u kondiciji, jer imali smo uostalom svi jednaki potstrijek u sviranju pošto smo usput praznili burenceta sa rumom.

U tom i takvom zanosu vozili smo se mimo našeg Triglava pozdravljajući ga otvorenih bluza i košulja. Nije nam smetala novembarska hladnoća, jer smo išli u susret toploj, slobodnoj budućnosti - Prvoj nezavisnoj Jugoslaviji.

Zaista bio mi je to nezaboravan dolazak u Ljubljani.

Tu nas je dočekala Slovenska narodna garda, zvali su nas da idemo u bivšu kasarnu 17. puka, tu da se odmorimo i sačekamo dalja naređenja Narodnog vijeća. No pošto sam ja u Ljubljani imao više rođaka i poznanika nisam išao u kasarnu, već sam se uputio mojim najbližim srođnicima. Bili su to jedna sestrlična M. I. četiri bratanca Al., Po., F. i Vi. Usput idući od kolodvora do njihovog stana bilo

Grb SHS

Trbiž, 1918.

je anarhičnih prizora. Razasuta armija maršala Borojevića u raznim oblicima vidjela se po svim ljubljanskim ulicama. Vidio sam kako konji slobodno hodaju po ulici, pa čak u kavane su ulazili. Tako idući sreo sam uprežena terenska kola sa kočijašem na sjedalu. Bilo je to u uzanoj jednoj ulici nedaleko od doma mojih rođaka. Slučaj je bio da me je kočijaš ili vozač (bio je Hrvat) upitao kako bi mu ja mogao pomoći da se riješi tih kola i konja pa i robe koju je vozio u kolima. Upitah ga zašto hoće sve to likvidirati, zašto ne bi se uputio skupa sa konjima prema Hrvatskoj. „Ne, ne“, reče, „ja hoću da se svega toga riješim i da idem vozom kući.“ „Dobro“, kažem ja, „hajde idemo do moje rodbine odnosno rođaka“. Neočekivani moj dolazak je sve uveliko iznenadio. „Odakle ti Martine“, upita me sestrlična M., „iz Italije“, rekoh. „A ko ti je taj kraj tebe?“ „Ne znam ni ja, zapravo tu smo se sreli - on je iz Hrvatske, vozač kola. Htio bi da likvidira kola, konje i robu koju ima u kolima i da do sutra kod tebe prenoći i da ide vozom kući u Hrvatsku.“ Sestrlična i četiri bratića izađoše iz kuće u prostrano dvorište, gdje je kraj upreženih kola stajao vozač (ime mi je rekao da je Marko). „Evo vama dajem sve kompletno kako vidite, samo da se riješim tog tereta.“ „No, odgovori sestrlična, ja ne mogu i ne smijem da uzmem kola i konje. Jedino da vidimo tu robu u kolima.“ Bilo je tu nekoliko sanduka sa konzervama, kavom, šećerom. To sve su bratići unijeli u kuću, a stariji bratić sjeo je na kola i sa konjima odvezao se u jednu obližnju kasarnu i predao kola i konje „Narodnoj odbrani“ i došao natrag sam. Prenočivši, i ja ujutro sam se rastao sa dobroćudnim likvidatorom ratnog plijena Markom i mojim rođacima pošavši sa puškom i torbakom mojoj rodnoj kući, 15 km od Ljubljane. Da li je Marko išta bio nagrađen za onu robu u sanducima ne znam niti sam se više za to interesovao. Samo znam

Ljubljana 29. 10. 1918.

toliko, da ako u životu nekome činiš dobro, znaj da je svega uvijek premalo, jer ista sestrična se je potužila mom starijem bratu. „Ja Martin je bio kod mene kad je došao iz Italije i donio „nešto“ robe, ali mogao je „više“ donijeti.“

Došavši kući braća su se čudila što sam došao sa puškom, koju inače nisam nikad prije nosio, no sad sam izgledao kao neki mali junačina. Nakon nekoliko dana odmora dođe mi na misao moj sanduk sa robom kojeg sam otpremio zajedno sa oboljelim kaplarom M. R. iz Tollmezza u Ljubljanu. Kako sam već ranije rekao sanduk je bio osiguran sa dvije viseće brave. Ključeve od tih brava imao sam ja kod sebe, čuvao sam ih brižljivo. Početkom januara 1919. godine idem u Ljubljanu da potražim mog bivšeg bolesnika, a ujedno i čuvara mog sanduka kaplara M. R. Našao sam ga u postelji ali zdravog. Nakon više sati razgovora o bijegu iz Italije, odnosno iz Tollmezza urazumio me je iscrpno šta se je desilo sa mojim osiguranim sandukom. Naime, kada je stigao posljednji vlak sa bolesnicima u stanicu Fillach (pripovijeda kaplar) tu više nije bio niko siguran od razularene gomile ljudi koji su navalili na stojeći vlak. Imao sam sreću da me nisu svukli, a kamo da sačuvam svoj ruksak i torbak, a tvoj sanduk je odnešen ispod mene u pratnji četiri civila.

I tako sam na ljubljanskom tromostovju (onda nije još postojao) bacio dva ključa u vodu, jer nema svrhe da ih dalje čuvam. Prvi svjetski rat je prošao bez da sam se obogatio, a što je glavno ostao sam živ.

Moram naglasiti da su narodne vlasti podobro sredile javni red i mir. Dobili smo i naziv nove države “Kraljevina, Srba, Hrvata i Slovenaca“. Počelo je novo

doba života i rada kako za mene tako i za sve Jugoslavena. Tom prilikom upitao me je gospodin M. R. bivši kaplar, sada slobodni građanin kao i ja da li bi ja htio biti njegov "posrednik" u trgovini tekstila. Naime on, g. M. predložio mi je sljedeće: „Evo dva uzorka konca i to jedan zamotak (špula) bijelog i jedan crnog. Sa tim uzorcima idi po gradu u razne trgovačke radnje i nudi odnosno pokaži te uzorke i primi narudžbe koliko bi neko htio tog konca, dakako i za utvrđenu cijenu. Provizija za svaku špulu jednu krunu dobiješ, a sad hajde na posao.“

Bio sam dva dana posrednik, i zaradio sam hiljadu kruna. Meni se je ta trgovina vrlo dopala i zaključio sam da više ne budem posrednik, već svoj samostalni trgovac. Evo na koji način sam postao „fatalni“ sopstveni trgovac (bez kvalifikacije) jer moja struka je kolarska a ne trgovačka. Dakle zamolio sam g. M. da mi proda par dužina te robe, konca. Naime zaključio sam, sam u sebi ovako: Zašto da ja trčim po trgovinama nudeći konac odnosno špule za jednu krunu po komadu, kad ja mogu možda da zaradim dvije, pa i tri krune po komadu i odmah novac u ruke. Gospodin M. dajući mi tri dužine konca rekao mi je ovako: "Dragi Martine, želim ti mnogo sreće u tvom poduhvatu, ali znaj nešto, nikad i nikome nije uspevao onaj posao kojeg nije znao, odnosno priučio." Tako sam ja „fatalno“ prošao sa prodajom tri dužine konca. Držeći pod rukom tri dužine konca uputih se po raznim trgovinama nudeći crni i bijeli konac. Gdje god sam došao svugdje je bila moja roba „jako skupa“. Dobivao sam jednolične odgovore: „Možemo dobiti jeftinije“. Sa mnogo truda konačno sam polovicu te robe prodao ispod cijene (nisam mogao ni krunu po komadu zaraditi). Došavši kući morao sam drugu polovicu robe skoro pokloniti i tako je završila moja trgovina žalosno i porazno. Od onda pa do danas rijetko sam se usudio prihvatiti koje kakvih trgovačkih poduhvata, jer za takve poslove mora čovjek biti verziran ili reklo bi se potkovan, izučan.

Bilo je početkom februara 1919. godine od općine došao mi je poziv da se moram javiti vojnim vlastima Narodne vlade u Ljubljani i to u bivšu vojarnu 17. puka. Ranije sam već spomenuo da sam došao iz Italije sa puškom i u uniformi bivše austrijske vojske svojoj rodnoj kući. U pozivu je stajalo napisano da moram tri mjeseca na oružnu vježbu, u novoustrojenoj narodnoj vojsci. Došavši u vojarnu sa puškom i u staroj austrijskoj uniformi našao sam dosta bivših vojnika pa i mog kaplara (trgovac M.), a također je bio tu i moj bivši kapetan treće satnije Su. Opet sam bio opredjeljen opskrbnom odjeljku, novoformiranom 35. puku.

Da odmah kažem da smo išli na Korušku braniti odnosno zaposjesti naše granice slovenskog življa na Koruškom. Došli smo preko Ljubljanskog prelaza u Rožno vas i stali jer pred nama bili su austrijski Nijemci odnosno njihova vojska. Dakle treba se boriti, i ako hoćemo da dođemo u Celovec moramo Nijemca potisnuti natrag. Bio sam obuzet strahom da ću sada kada sam u oslobođenoj domovini možda i nastradati. No opet me je sreća pratila, jer pred nama bile su je-

dinice Srpske vojske pod komandom generala K. Smiljanića koje su Nijemce tjerale natrag. Mi, odnosno naša jedinica bila je za opskrbu i prema tome bio sam u pozadini. Došli smo sjećam se, u Borovlje ili Ferlach.

Tu su se odigrale neke interesantne dogodovštine koje moram zabilježiti. Pod kraj marta došao je gen. Smiljanić u inpekciji ili pregled. Naš bataljon bio je postrojen u stilu „mirno“. Obučeni smo bili u starim austrijskim uniformama s kapom bez inicijala na glavi, svakako sa šildom sprijeda. Pozdravivši nas sa: „Pomoz bog vojnici!“ odgovorili smo, „Bog ti pomogao!“. Na to je našem komandantu naredio da čim prije zamjeni naše kape sa šajkačama. To su bile kape bez šilda sprijeda. Nakon nekoliko dana dobili smo te srpske šajkače, no te kape nama nisu bile po volji niti ugodne jer bile su bez šilda, te nam je sunce udaralo u oči. Išli smo po obližnjim trgovinama i kućama tražeći jačeg papira (karton) i mi smo sami oformili naše šajkače sa papirnim šildovima, naime sami smo njih i prišili.

Došavši drugi put gen. Smiljanić se uveliko začudio kad nas je ugledao tako oformljene sa šildom na šajkači. Sve ostale čete nijedna nije imala šild na šajkači osim nas Slovenaca. No kakva je to formacija upitao je našeg kapetana M. S. On mu odgovori da smo to uradili samovoljno. „Dobro“, reče general, „kako bre kapetane njima komanduješ?“ Kapetan mu odgovori da je nekoliko puta pokušao na srpski način komandovati, no da mi vrlo loše shvatamo srpsku komandu. „Kad je tako, onda, kapetane, komanduj po starom (na austrijski način) i neka nose „šildove“ na šajkači, bar ćemo ih prepoznati ako budu što pogriješili.“

U to vrijeme mi je kapetan naložio da moram utvrditi, popisati inventar alata u našoj jedinici. Sa kaplarom zajedno počeli smo popisivati. Sjećam se da sam imao poteškoća u nazivu odnosno imenu. Neke alatke u slovenskom jeziku izražene npr. do tada je skoro svaka alatka imala njemačku oznaku, jer Nijemci su izrađivali alatke i dali joj svoje ime. A sada mi je kapetan naročito naglasio da moram svaku alatku označiti slovenskim izrazom. I tako sam došao da označim skoro sav alat na slovenačkom jeziku osim jedna kliješta nisam mogao da pravilno prevedem na slovenački. Radilo se o kliještima sa bivšim općepoznatim uobičajenim imenom „Pajs cange“. Dugo sam razmišljao kako da prevedem to ime na slovensko. Konačno sam pronašao i napisao (imali smo tri komada tih kliješta) ovako „tri komada kliješta za gristi“. Kad je kapetan pročitao taj originalan prijevod upozorio me je i rekao: „Zar nisi mogao naći drugi izraz za ta kliješta?“ Ja sam mu odgovorio da sam dugo mislio i nisam mogao naći bolji izraz: „Nego ako vi pronađete bolju riječ, lako se to može ispraviti.“ No on, kapetan je neko vrijeme razmišljao, a naposljetku nije se mogao ni on boljeg dosjetiti i konačno je moj naziv „kliješta za gristi“ bio ispravan.

Sada, nakon 50 godina radimo i izrađujemo sami raznovrsne alatke, pa prema tome umijemo im dati i svrsishodno ime.

Sjećam se i toga da smo početkom maja se već prilično približili mjestu Celovec (Klagenfurt). Bili bi ga i zauzeli odnosno zaposjeli da nam nije put zapriječila Komisija Velike Antante (Amerika – Engleska - Francuska). Tri automobila sa tom komisijom bilo je dovoljno da nas, odnosno našu Armiju vrate natrag na takozvanu Demarkacionu liniju, gdje moramo čekati na „Plebiscit“ ili da tamošnji narod glasanjem se odluči želi li biti za Jugoslaviju ili za susjednu Austriju. Moram napomenuti da se je ondašnja naša domovina nazivala Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (skraćeno o SHS).

Prije no što smo se povukli natrag od Celovca moram napomenuti da sam sa našom Armijom učestvovao u čišćenju – rekognosciranju, jednog povećeg polja, da nije kakav Nijemac zaostao ili se prikrio. Napredovali smo frontalno u razmaku pet do 10 metara od jedan do drugog. Tako napredujući po velikoj travi i pšeničnim njivama opazim ja velikog dugoušnika - zeca, otprilike jedno 200 metara daleko od nas. Dao sam upozorenje desno i lijevo da se skoncentrišemo na tog zeca, naime on je bio vidljiv u travi radi toga jer se je postavio na svoje zadnje noge i uslijedio je ugovoreni atak na zeca, tako da ćemo na moju komandu pucati na zeca tri kuglice iz naših pušaka. Tačno smo mogli sva trojica vidjeti kako zec stoji u travi uspravno. Odlučni moj povik „Tri“ i ništa. Čini mi se da imaju svi zecovi jednako polja ispod repa, jer i ovaj naš sretnik se je samo uplašio, okrenuo se i nama pokazao ono bijelo ispod repa i velikim skokovima pobjegao. Tom prilikom moram napomenuti da sam prvi put u toku tri i pol godina ratovanja upotrijebio pušku i to bezazleno, a kasnije, kod Klopinskog jezera pucao sam na „divlju patku“, ali i ta je ostala živa i zdrava.

Kod istog jezera upoznao sam se sa sinom moje sestre Pr. za kojeg uopće nisam imao pojma da postoji. Od onda pa do danas zove me „stricom“. On isti sakupio je u Ljubljani (oženivši se) tri sina i jednu kćer, koji su svi dobro situirani.

Kod tog jezera priredila je naša vojna komanda veliku pučku zabavu ili veselicu. Trebalo je da dobijemo simpatije od tamošnjih stanovnika za nastupajući „Plebiscit“ koji naposljetku ipak nije uspio u našu korist. Za taj neuspjeh mogu kroz vlastita opažanja tvrditi da smo djelomično sami krivi odnosno naša vojska.

Vojnici nisu umjeli (a to su bili većinom južni Srbi) steći - osvojiti simpatije tamošnjeg Koruškog življa. Naime te njihove ophodnje ili patrole (onda su rekli da su Arnauti-Albanezi) prolazeći kroz te krajeve pravili su nepotrebne zulume koji su neugodno odjeknuli prilikom glasanja istog stanovništva. Sam sam vidio jedan drastičan akt nasilja. Bili smo stacionirani u jednom selu u blizini Velikovaca. Naišli su ti Arnauti „Albanezi“ i zaustavili se na drugom kraju sela. Ja i moj kaplar trgovac stajali smo u dvorištu jedne gazdinske zgrade, hlev ili štala

sa govedima unutra. Stigavši četiri Arnauta - vojnika upitaše nas dvojicu: „Ima li krava u toj štali?“ Ja rekoah da ne znam. Jedan od njih otvori vrata od štale i ugleda više krava. Bez ikakvog upita (gospodara nije bilo kod kuće) dvojica Arnauta uniđu u štalu. Jedan pristupi kravi i hoće da ju pomuze, no krava ga je nogom odbacila u stranu, to je ali vojnika toliko razjarilo da je kravu na mjestu ubio. Kravu su odnijeli bez ikakve naknade.

Radi takvih i sličnih ekcesa, taj gospodar, pa i ostali nama su napomenuli i govorili: „Mi Korušci, mi bi glasali za pripadnost državi SHS da niste doveli među nas one cigane (misleći na Arnaute-Albaneze) Za njih mi sigurno glasati nećemo!“ Tako je i bilo Plebiscit ili glasanje nije bilo nimalo ugodno za Jugoslaviju. Mnogi slovenski krajevi pripali su Austriji. I tako je naša borba za sjeverne granice bila bezuspješna!

U junu 1919. godine bio sam opet u rodnoj kući kod brata gdje sam ostao do kraja oktobra 1919. godine. U međuvremenu opravio i napravio sam prilično starih pa i novih kola kako za brata na domu, tako i za druge.

Prije nego pripovijedam dalje, moram napomenuti jedan slučaj ili događaj što mi se je dogodio u septembru 1919. godine. Naime to je bilo ovako: četiri kilometara udaljeno od našeg sela postoji oveće selo sa župskom crkvom. Taj župnik (mlađih godina) pozvao me je jednom prilikom da mu dođem u posjetu u njegov župski dom, što sam i učinio. Došavši njemu u prostrane župske prostorije koje su bile uz lijepu crkvu, pozdravivši se „Hvaljen Bog“ sjeo sam za masivni hras-tovi stol (slovenski miza). Odmah nakon toga zovne župnik svoju domaćicu (neki vele kuharicu) osrednjih godina, vrlo ljubazna osoba. Bilo je oko 10 sati prije podne. Donešen je hladni narezak od domaće „šunkice“ sa dobrom domaćom rakijom - žganje i to „brinjevec“ ili „smrečaka“. Uz ovako ugodnu zakusku upita me župnik da li bi mu ja mogao napraviti drveninu za zaprežna kola i koliko bi to koštalo. Pogodili smo se tako da ostanem kod župnika tako dugo na stanovanju i hrani dok ne završim kola, jer od mog sela do župnikovog bilo je, kako sam već rekao četiri km razdaljine, i što je bilo neugodno, dva km puta kroz gustu šumu. U tom selu imao sam blizu župnikovog doma isto tamo nastanjenog rođaka Jan. B. koji je imao poljodjelstvo a i brojnu družinu tri kćeri i pet sinova.

No u tim danima moga rada i bivanja kod župnika, on župnik, pripovijedao mi je interesantnu priču o jednom njegovom župljanu Janezu K. i njegovoj ženi Miciki. Naime, prije šest godina obavio je njihovo vjenčanje u istoj crkvi i tri godine je prošlo od vjenčanja, a ništa od populacije, nikakvog naraštaja. „Jednom prilikom u tamošnjoj gostionici sastao sam se sa Janezom,“ priča župnik, “kako si Janez, kako domaćinstvo, kako živiš, jesi li zdrav i tvoja žena Micika, mislite li kaj na djecu. Ako se ne varam tri godine je prošlo, a kod vas nema ništa novo. Janez reci mi otvoreno kakav je to uzrok?“ Janez se malo zamisli i započeo je

svoju ispovijest: “Znate g. župnik veliko dela (posla) imamo u kući, oko kuće, napolju, u šumi, nas troje ja, žena i stari otac, pa zaista sam sebe pitam šta će biti kad ostarimo, ko će nam pomoći i kome da ostavim naslijeđstvo. A dragi Bog ne da nam djece. Tri pune godine već čekamo i prosimo Boga da nam bar jednoga sina ili kćerkicu dade. Ali do sada uzalud. Prečasni oče, recite mi vi šta da radim?” „Ispovijest Janeza bila mi je vrlo zagonetna“, reče mi župnik. No ne misleći puno upitah Janeza: “Spavate li zajedno u jednoj postelji?” Na to će Janez kategorično: „Ne, ne, ja za sebe, ona u svojoj postelji“. „Dobro Janez, a jeli se ikad dogovarate, odnosno ljubite zajedno?“ “Vrlo rijetko, jer uvijek smo mnogo umorni od posla, pa čovjek ne misli ni na što“ odgovorio je Janez. Na to mu župnik kaže: “Dragi moj Janez, ako se budeš i dalje tako ponašao i živio sa svojom Micikom vas dvoje nikad nećete dočekati milost od Boga pa da dobijete ijedno dijete. Jer znaj da riječ Božja veli pomози si sam i ja ću ti pomoći. Janez budi kuražan i još danas idi ravno kući svojoj Miciki u njenu postelju i nemoj da si umoran na poslu sa Micikom.“ „Htio je Janez još da popijemo ali je bio toliko ohrabren sa mojim savjetom da je odmah otišao kući na svrsishodan posao.“ Prije no je župnik dovršio priču o Janezu objasnio mi je posljedice Janezovog preobražaja nasljednih tri godine. Naime uz Božji blagoslov prve godine dobili su dvojke, a u nasljednje dvije po jedno, tako da imaju svega ukupno tri sina i jednu kćer.

U međuvremenu završio sam i kola za župnika. Sjećam se bila je subota, do kasne sate uvečer sjedio sam sa župnikom i bila su još dva susjeda, gospodara sa nama pri završnoj gozbi. Bilo je oko 11-te ure kad sam se poračunao sa župnikom za rad oko novih kola. Imao sam veliku putnu torbu u koju sam spremio i nosio alat (hoblíće, svrdlove, sjekiru itd.). Župnik je bio vrlo zadovoljan sa izradom kola pa mi je osim novaca darivao još i nešto domaćeg suhog mesa i slanine i sve mi spremio u torbu. Zahvalivši se za sve uputih se prema selu, domu svom. Župnik me je ispratio prilično daleko prema šumi. Bila je vrlo slaba mjesečeva svjetlost i župnik mi je savjetovao da se vratim nazad, jer čula se je podmukla grmljavina, navještanje nepogoda i nevremena. Ja sam ostao uporan te sam se upustio na dva km dug put kroz šumu.

Tom prilikom, moram naglasiti, doživio sam „drugu dimenziju“ straha. Prvu dimenziju opisao sam već kad sam bio na ledu rijeke koji je pucao pod nogama. Naime, nisam stigao ni pola puta kroz šumu već su gromovi i sijevanje bili u šumi. Karakteristično je to da je pred olujom vladala zlokobna mirnoća, tišina, mrak, gromovi. U mojim grudima također velika tjeskoba.

Došla mi je na um majčina poruka dok sam bio još malen, nama djeci pričala bi, kadgod se čovjek nađe sam u noći bilo gdje, a osobito u šumi, nikad ne smiješ da šutiš već pjevaj ili moli putem (no moja majka sigurno nije onda kad je to nama poručivala, mislila na olujne, gromovima prateće noći). I tako sam i ja počeo pjevati dok je bila ona mirnoća, no vrlo brzo prestao sam da pjevam jer

nisam bio u stanju sam sebe čuti, jer zahuktao je strahoviti vjetar lomeći granje, stabla. Htio sam da molim, ali sijevanje, gromovi i vjetar zadali su mi toliki strah i nemoć da je bilo beznažno.

U tom grču od straha došao sam iz guste šume do, mislim da je bilo na pola puta pređenih, kad na proplanku odjednom se pojavi „prizor“ koji me je u prvom momentu grozno uplašio, a onda blago utješio. Naime, kako je sijevnulo i to tako da ni po danu nema toliko svjetlosti preda mnom je stajao razapet Krist na križu, tačno kao što su rekli tamošnji žitelji - na pola puta kroz šumu. To je bio masivan, hrastov, tri metra visok, križ. Kako rekoh u prvi momenat učinilo mi se je da je to neka šumska prikaza. No, sjevnulo je i drugi put, pa i treći pa sam mogao ustanoviti da je to naš svemogućí Bog Krist koji se je žrtvovao za naše spasenje. Odmah je nestalo moga straha, a malo kasnije i oluje. Tako sam završio turneju i poslovanje do kože mokar oko župnika i njegovih kola.

Ponovo Sarajevo 1919. godine

Došavši kući našao sam pismo iz Sarajeva, gdje me majstor Pst. M. svesrdno zove odmah da dođem natrag na moje staro radno mjesto i poslao mi je i novac za putni trošak. Tako uz put nisam zaboravio posjetiti bogatu tetku Johancu u Ljubljani koja me je ohrabivala kod rastanka riječima: “Zbogom Mrtinček. Budi dobar i želim ti mnogo sreće!” Ovog puta sam se grdno prevario, jer sam mislio da će mi tetka nešto dati za put, no to nešto je izostalo, jer sam bio neoprezno iskren i to zato jer sam prilikom posjete tetki izjavio da mi je majstor Past. iz Sarajeva poslao novac za put. Prema tome, tetka nije trebala brinuti za moj put u Sarajevo.

Novebra 11. iste godine bio sam opet u Sarajevu na proslavi imendana moga majstora Past. I njegovog najstarijeg sina Martina. Bili smo trojica Martina zajedno i slavili cijeli dan i noć.

Interesantno je to da sam za vrijeme petogodišnjeg odsustva iz Sarajeva ponovo našao bivši uži krug ljudi i položaje. Sretne okolnosti dovele su me opet u moju bivšu staru sobicu kod gđe. M. Ši. Radovali smo se međusobno svi, jer ratni vihor nas je dosta poštedito, mislim na užu okolinu sa kojom sam se opet sastao. Poslova je bilo napretek, jer je valjalo opraviti i na novo restaurirati što se je opustošilo i pokvarilo za vrijeme četvorogodišnjeg rata.

Proljeće dvadesete godine bilo je burno u znaku političkih previranja. Bili su i opšti izbori za poslanike Narodne skupštine. Tu je radnička stranka osvojila, ako se ne varam 52 poslanika, koji su bili kasnije poništeni, radi navodno komunističkih ideja koje nisu godile kraljevskoj vladi u Beogradu.

U međuvremenu zapao sam u klub „neženja“ (bilo nas je oko 12). Naš statutarni moto bio je: „Ne isplati se ženiti odnosno stupiti u brak, jer po našem uvjerenju vrlo malo ima koja poštena djevojka da bi joj se moglo vjerovati da će i poštena žena biti.“ Ali ipak u životu postoje razne mogućnosti za koje čovjek ne može znati, a ipak može da ih doživi. Prema tome u naš statut unijeli smo jednu klauzulu - obavezu, koja obavezuje svakog člana tog kluba, da ako ipak pronade između poštenih jednu kojoj vjeruje i stupi u brak, taj će se član odužiti ostalima time da priredi odnosno organizuje u jednim hotelskim prostorijama oproštajni (momački) banket za sve preostale neženje tog kluba.

Slučaj je htio da budem ipak tri i pol godine vjeran zavjetu Nevjernih Toma. Prvi od posrnutih sretnika bio sam ja 24-te godine. I banket je bio dosta obilat, a prema ostalih 11 članova neženja dosta i skup. Ali obavezu sam ispunio.

Kako je sve to bilo pričat ću dalje. Naime, opet sam se sastao sa mojim starim prijateljima koje sam ostavio tu još od početka Prvog svjetskog rata. Tu sam se sastao i sa bivšim trgovačkim pomoćnikom Vilijem B., koji je 1921. godine otvorio tehničku radnju zajedno sa Julijem Vob. Isti taj Vili Ba. obećao mi je već ranije (14.-te godine) da će mi biti vjenčani kum ako se budem oženio. U toj godini moj stari prijatelj Edo H. jednom prilikom upoznao me je sa svojom sestrom odnosno njenom majkom koja je imala četiri sina i tri kćeri. Tom prilikom zagledao sam se u jednu od njih tri i to je počelo i dublje upoznavanje do konačne zaručke koja je trajala tri godine.

U međuvremenu desilo se mnogo što-šta za razvoj i osamostaljenje mog daljnjeg života. Prvi oveći poduhvat učinio sam zajedno sa još dvojicom „zemljaka“ Jakobom i Antunom Me. koncem 22.-ge godine. Naime, osnovali smo Stolarsko-kolarsku zadrugu „Balkan“ (po Rafelovim uzoru -sistemu). Tvrtku smo protokolisali sa šestoro članova zadruge - četiri stolara i dva kolara. No zadruga nije

bila dugog vijeka, jer nakon sedmomjesečnog svog djelovanja se je raspala. Uzrok? Pomanjkanje zadružne svijesti i četvoro nas je radilo, a dva su sabotirala. Udio od rada htjeli su imati podjednako sa ostalima. No, ipak kod osnivanja zadruge osnovna dionica iznosila je 25.000 po članu, a kod likvidacije bilo mi je isplaćeno 30.000 dinara, a to je bilo za tadašnje prilike prilično dobro.

Ali kako rekoh na početku, frekvencija, razvitak, reparacije poslova je bilo u punom zamahu, tako sam se i ja osamostalio, te otvorio u aprilu 23.-će godine nedaleko od bivše naše zadruge „Balkan“ svoju kolarsku radnju pokraj kovačke radnje E. Š. Moram napomenuti da sam za to vrijeme činio razne poduhvate trgovačkog karaktera. Jedan takav slučaj gotovo da me je izbezumio.

Kako rekoh, otvorio sam samostalno kolarsku radnju. Cijeli inventar koštao me je 5.000 dinara, imao sam još gotovine 25.000. Isto toliko imao je i moj bivši zadružni član Anton M. sa kojim sam poduzeo trgovinu drvetom i to po nagovoru jednog stolarskog majstora Ed. Zu. K. On nas je obavijestio da znade za veliku količinu trešnjevih i kruškovih balvana i to blizu velike pilane Feltrinelli u Sjetlini, šumarski revir velikih dimenzija. Poslovođa te firme odnosno pilane bio je tada Antun S. koji je posredstvom Ed.Z. R. nama dvojici ponudio masu od nekih 82 kubika trešnjevih i kruškovih balvana. Tom prilikom sačinili smo međusobnu nagodbu koja je bila i pismeno potvrđena i to po prilici koliko se još sjećam ovako: On, Antun S. prodaje nama dvojici 82 kubičnih metara okrugle drvene građe s time, da mu mi dvojica isplatimo na mjestu pogodbe 50.000 dinara odmah i da on transportuje tu masu u Sarajevo na pilanu Buttazzoni i Venturini, gdje će se sve to izrezati u daske. Troškove oko rezanja tih balvana snosimo mi dvojica, kad ali bude ta građa izrezana i uskladištena odnosno prodana, on poslovođa Antun S., participira na trećinu sume novaca konačne likvidacije tog poduhvata. Po tadašnjim uslovima i prilikama kalkulacija izgledala nam je vrlo povoljna, naime računali smo ovako: od 82 kubika balvana nakon rezanja otpada 20%, po svim stručnim nalazima nama će ostati čiste dobre daske oko 60 m³. Pošto je poznato da je tvrda građa, a posebno trešnjevo i kruškovo drvo bila je specijalnost, kotirala je onda cijena po kubnom metru tri do 3 i pol hiljada. Stoga je bilo vidljivo, da je postojala opravdana računaska kalkulacija, koja je predskazivala nama dvojici, odnosno, trojici priličnu dobit.

Računali smo dakle ovako: u momentu kad smo ja i Antun M. isplatili za balvane Antonu S. u Sjetlini 50.000 dinara, isplatili smo i naš posljednji imetak u novcu. Naša utjeha i nada da smo na dobrom putu „obogaćenja“ bila je najviše zasnovana na spoznaji da smo kupili „zdravo“ trešnjevo i kruškovo drvo. Tom prilikom moram napomenuti da je nauka o poznavanju drveta veoma delikatna i malo ima stručnjaka koji bi mogao sigurno utvrditi sve osobine poznavanja drveta. Dakle naša kalkulacija je bila optimistička. Prije nego što su stigli balvani u Sarajevo na pilani Buttazzoni i Venturini, išao sam da se informišem o cijeni

Sarajevo, Saborna crkva

rezanja tih balvana. Gosp. Buttazzoni nije mi rekao pouzdanu cijenu jer ne zna kvalitet odnosno oblik 82 m³ balvana, ali ipak je rekao približnu cijenu cca 15 do 25.000 i to da se izrezana masa neposredno odmah odveze sa pilane. Tom prilikom informisao sam se kod veletrgovca drvetom S. Addler u Sarajevu da li bi kupio (po našoj kalkulaciji) 60 m³ drvene mase i koliko bi platio za jedan kubni metar. G. Addler nam je rekao povoljnu cijenu od 3.000 din.

Dakle naša kolotečina poslovanja je počela, trajala je, ali skoro dva mjeseca do konačne likvidnosti. Utovaranje tih 82 m³ balvana u stanici željezničkoj Sjetlini nije bio baš tako lagan posao, ali to utovaranje preuzeo i platio prodavaoc Antun S. Razumljivo je da smo mi dvojica Ant. M. i ja sa velikim interesovanjem pratili tok transporta drvene mase do Sarajeva na pilanu B. V., osobito ja imao sam priliku da motrim iz moje radnje svaki teretni voz koji se kretao prema Sarajevu, da li je utovaren sa balvanima. Tom prilikom naš prodavaoc Ant. S. nije se pokazao od riječi i ekspeditivnosti, već su se nazirale njegove špekulacije, naime on je čekao za njega zgodnu priliku da transportuje naše drvo na teret i račun drugog. Na desnoj strani obale rijeke Miljacke bila mi je radiona, kako sam već pomenuo. Uzalud sam motrio dvadeset dana na teretne vozove kada će proći naši balvani i konačno, nakon osobne intervencije balvani su stigli u pilanu But. i Vent. I rezanje je počelo. Nakon osam dana išao sam do Buttazzonija da vidim koliko, ili da li je možda već izrezao te balvane. Pozdravim se sa: „Dobar dan“ i

Sarajevo, zgrada Vlade

uniđem u kancelariju. Na upit kako napreduje rezanje g. Buttazzoni namršti lice i reče: „Da počeli smo rezati i prestali, jer vi niste nama dali rezati zdravo drvo, već mnogi balvani radi šupljine začepljeni su zemljanom ilovačom radi koje nam se tupe pile i to nam stvara poteškoće. Ali, ako hoćete da dalje režemo, moraćete platiti.“ Bio sam veoma zapanjen, začuđen, jer zaista osvjedočio sam se na licu mjesta rezanja da smo zaista ja i Ant. M. kupili ne zdrave, već trule balvane i većinom su bili kruškovi balvani, trešnjevi su bili bolji. Tom prilikom obuzela me je neka mržnja prema Ant. S. koji nam je prodao drvo trulo za 50.000 din. A hoće da participira za treći dio eventualne dobiti.

No, to je tek početak naše tragične trgovine. Nakon nekoliko dana dobijem obavjest, a i račun od Buttazzonija koji je iznosio, ne prvobitnih 20-25.000 već 40.000 s tim, da se izrezana masa odmah digne i odveze, jer ako bude drvo odnosno daske uskladištene, za svaki dan kirija iznosi din. 500. Budući nismo imali novaca da isplatimo rezanje balvana račun g. Buttazzoniju, to sam zamolio g. Adlera da on plati rezanje, a i prevoz na njegovo mjesto.

Svu dasku dakle trebalo je prekubicirati i klasificirati na I, II i III klasu. Za vrijeme kubiranja otišao je gazda Adler na službeni put u Mađarsku. Njega je zamjenio njegov stalni manipulant neki Jn. K. Židov - Rusin negdje iz Galicije (ruski emigrant). Moj saučesnik, Antun dao mi je puno povjerenje da ga zastupam. Prilikom tog kubiranja, prebrojavanja i klasificiranja uvukao se u moje živce osjećaj „strah treće vrste i dimenzije“. Obuzeo me je naime strah da ću ja kao i moj Antun ostati kod te kupoprodajne akcije goli, bez gaća i košulje. Moram konstatovati da je koštao prevoz i rezanje robe 50.000. Dakle, nas dvojica bili smo unaprijed

zaduženi tu svotu g. Adleru. No, kod kubiciranja manipulant Jan. K. uz moju prisutnost rigorozno, ali bez skrupula (osjećajnosti) pronašao je od predviđenih 60 m³ samo 19 m³. Kako sam već rekao kod tog kubiciranja bio sam i ja prisutan i ja sam svaku dasku mjerio i bilježio za sebe i našao 50 kubičnih metara, dakle od predviđenih 60 m³ samo 50 m³ i to zato jer 10 m³ bilo je ilovače i truleži (šuplji balvani). Logično tome svemu, ja sam najenergičnije protestovao, ali uzalud, taj Adlerov zastupnik manipulant Jan jednostavno je tražio: „Isplatite nam 50.000 dinara koje ste dužni i vozite dasku kud hoćete.“ Kod te situacije ja i Antun M. bili smo očajni, obezumljeni, jer pri pomisli da 19 m³ pronađenih od Adlerovog zastupnika nije dovoljno ni za troškove rezanja i prevoza.

Prema tome, naše iluzije o obogaćenju pretvorile su se u krajnost siromaštva. Tješio sam se još jedino time, da naš gazda Adler kada se vrati iz Mađarske biće ipak pravedniji od svog zastupnika Jana K. Za vrijeme čekanja na gazdu Adlera jednog dana moj sunesretnik Antun uplašio me je prijetnjom da će ubiti iz revolvera tog nesavjesnog zastupnika Jana. Ima u narodu poslovice koja veli da pomози si sam, najbolje kraj toga i Bog će da pomogne. U dvorištu Adlerovog skladišta bile su zasebno složene i naše daske, trešnjeve za sebe, tako i kruškove. Bilo je dosta noći bez spavanja, jer stalno mi je u mislima bilo 19 m³ daske.

Konačno, došla mi je spasonosna ideja (namjera) u glavu. U Sarajevu je tada postojala renomirana Stolarska zadruga. Išao sam predsjedniku te zadruge i obrazložio mu moju situaciju sa molbom da, ako je ikako moguće, nas dvoje spasi od propasti. Naime, sporazumjeli smo se tako da on, predsjednik, ide u Adlerovu kancelariju upitati tog famoznog Jana da li je na prodaju trešnjeva i kruškova daska što ju je g. Adler otkupio od nas dvoje i koliko ima svega toga, a svakako i pošto je cijena po jednom kubnom metru.

Neposredno nakon našeg dogovora otišao je g. predsjednik u kancelariju informisati se o svemu. Slijedeći dan došao sam predsjedniku koji me je izvjestio o slijedećem: prvo pitanje koje sam postavio zastupniku bilo je da li prodaje drvo odnosno daske. „Da, da,“ reče zastupnik, „prodajemo.“ Predsjednik upita dalje koliko ima kubika i pošto po jednom kubiku. Zastupnik veli na to: „Imamo 40 m³ „dobre“ daske i to po cijeni od 4.000 dinara po kubnom metru. Ima još 10 kubika, a to će biti jeftinije, moći ćete dobiti i po 3.000 po kubnom metru.“ O svemu tome obavjestio sam i mog saučesnika Antuna. Na to sve upitah predsjednika: „Budite dobar i na to sve čvrsti svjedok kao kupac u mojoj prisutnosti sutra u kancelariji g. Adlera.“

Bilo je oko 10 sati prije podne kad smo unišli g. predsjednik i ja u kancelariju. „Dobar dan!“ odzdravivši sa, „dobar dan“ zastupnik namrštena lica upita mene „Šta tražite vi ovdje?“ „Došao sam zajedno sa predsjednikom da otkupimo daske od g. Adlera i da konačno pošteno obračunamo za svu drvenu masu.“ Na to će

zastupnik: “Ne prodaje se daska dok ne stigne šef g. Adler.” “Dobro”, reče na to predsjednik, „ja sam prvi reflektant i kupac za svih 50 kubnih metara daske koje ste meni ponudili.“ Prije no što smo izašli iz kancelarije rekao sam zastupniku kako je mogao ponuditi 40 kubika „dobre“ daske g. predsjedniku, a meni ih je našao samo 19 m³. G. Jan vi ste, ako se ne varam, emigrant ruski i tu ste se uposlili u Jugoslaviji sa takvim načinom poslovanja odnosno „varanjem“ vi ćete sam sebe onemogućiti, jer možete biti i protjeran iz Jugoslavije kao varalica. Raskrinkani zastupnik ostao je nijem, a meni i Antunu sjevnuo je tračak nade i spasenje poduhvata trgovine drvetom.

Prošlo je šest nedjelja od početka naše tragične trgovine i našao sam se oči u oči sa šefom g. Adlerom u njegovoj kancelariji (bio je sa mnom i g. Josip predsjednik ondašnje stolarske zadruge). Zastupnik Jan. nije bio prisutan. G. Adler me upita šta će g. J. predsjednik zadruge sa mnom. Predsjednik J. mu na to odgovori da reflektira da kupi tu drvenu masu otkako se sporazumio sa njegovim zastupnikom Janom. „Prethodno moram da svidim račun sa Martinom B. i Ant. Med., tek onda možemo o tome da razgovaramo i trgovini.“ Rekavši to g. Adler mi još pri izlasku kaže da navratim sutra u 10 sati da konačno obračunamo cijelu stvar. Tu noć čekanja na konačan epilog završnog obračuna našeg trgovačkog poduhvata nisam prospavao, već sam sa zebnjom i strahom unišao zajedno sa Antunom M. u Adlerovu kancelariju. Bilo je tačno 10 sati g. Adler nam je odmah rekao da je pripravan nam priznati 40m³ dasaka s time, da nam isplati po jednom kubnom metru 3.000 dinara, ukupno 120.000 dinara.

U taj čas je unišao u kancelariju omalen čovjek, predstavio se g. Adleru kao advokat dr. Rot Kf. Odmah na to upita dr. Rot Adlera: “Obavješten sam i ovlašten da intervenišem za slučaj kupoprodaje izvjesne mase drvene građe od cca 50m³ trešnjevih i kruškovih dasaka koje su uskladištene u vašem stovarištu i to po na-logu mog klijenta firme Feltrinelli iz Sjetline.” Advokat upita na to mene, odnosno i Antuna M.: “Vas dvojica kupili ste od Ant. S. iz Sjetline ukradeno drvo pod uvjetom da i Ant. S. dobije treći dio konačne prodajne cijene. Vi ali g. Adleru ne možete i ne smijete isplatiti njima trojici dok se ne raščisti afera oko tog drveta. Kad bude drvo vlasništvo g. Adlera tek onda možete vas dvojica“, tj. ja i Antun M. biti isplaćeni od g. Adlera, „ali bez da išta ima kod toga prodavaoca Ant. S. iz Sjetline potraživati odnosno dijeliti.“ Advokat je na to izašao, a g. Adler reče nama dvojici: “Vidite li u šta smo zapali kako vas dvojica tako i ja. Ovdje u ovom slučaju ima samo jedan izlaz, a to je da neizostavno odmah donesete potvrdnu izjavu od prodavaoca Ant. S. iz Sjetline koji ovjerava sa vlastoručnim potpisom da za prodatu drvenu masu trešnjevih i kruškovih balvana Martinu B. i Antunu M. nema više nikakve novčane potražnje. Kad budete donijeli takvu potvrdu odnosno uvjerenje naši završni računi biće sigurno likvidirani“, i g. Adler mi uruči odmah na pisačkoj mašini štampani formular u kojem je sve bilo navedeno

u smislu gore označene izjave, odnosno potvrde za koje je trebao samo još potpis Ant. S.

Drugi dan, odmah putovao sam sa formularom u džepu u Sjetlinu gospodinu varalici Ant. S. da potpiše svojom rukom „griješ nepoštenja“. Putovao sam vlakom koji polazi iz Sarajeva u 15 sati a vraća se iz Sjetline prema Sarajevu u 20 sati istog dana. Bilo je već kasno, sjećam se, kad sam se suočio sa Ant. S. u kantini fabrike odnosno pilane. Sa osmjehom pružio mi je desnu ruku uz pozdrav: „Dobro došao Martine.“, naručivši litar vina sjeli smo za aстал. Popio sam nekoliko čaša vina, a srce mi je počelo brže kucati. Stajao sam pred alternativom biti - ne biti. Anto. S. me upita jeli g. Adler već isplatio račun za naše drvo? Nisam imao više vremena da mu dam odgovor, jer morao sam žuriti na vlak, 19. ura je već prošla, a put od kantine do željezničke stanice je skoro tri km dug i to većinom kroz šumu. Dakle Anto, ako hoćeš prati me na putu, ispričat ću ti sve i obračunati. Šuteći stigli smo na pola puta u šumi je bio mrak, na malom proplanku stali smo obojica za časak - dva. Imao sam džepnu bateriju. Iz džepa izvadio sam formular sa potvrdom - izjavom koju sam dao Antunu S. na potpis. Pri svjetlu baterije mogao je Antun sve da pročitа. U toku čitanja tog dokumenta vidljivo je Antun S. mijenjao boju lica i izrazito uplašen promrmlja: “Zašto da se odrekнем trećeg dijela?” Ja mu na to kratko rečem: „Prvo, zašto i kako si mogao trule, šuplje balvane začepljene ilovačom i pijeskom nama prodati? Drugo, prilikom isplate po zaključenju našeg ugovora sa g. Adlerom došao je sudski ovlašten advokat dr. Rot koji je htio da zaplijeni čitavo drvo, jer je navodno Ant. S. iz Sjetline prodao Martinu B. i Ant. M. ukradeno drvo.“ Oštro rekao sam: „Potpiši!“ dodavši mu nalive pero. Blijedog lica i drhtavom rukom Antun S. potpisao je dokument. Srce mi je lakše kucalo. Antun S. nije me dalje pratio, jer nije mi bilo više potrebno njegovo perfidno prisustvo. Na vrijeme sam stigao na vlak i u Sarajevu također.

Odmah drugi dan uručio sam g. Adleru zajedno sa Ant. M. potvrdnu izjavu od Ant. S. potpisanom. Odmah iza toga g. Adler isplatio je nama dvojici konačnu obračunsku svotu za 40 m³ daske 60.000 dinara - svaki po 30.000.

Naša dvomjesečna odisejada straha, strepnji i iščekivanja završila je tako da sam materijalno odnosno finansijski ostao isti, osim što sam izgubio na tjelesnoj težini šest kilograma.

Među tim dogodovštinama prošle su i tri godine zaruka te došao konačan čas i zadnja sreća vjenčanja koje se je obavilo 26. oktobra 1925. godine u Katedrali Sarajeva.

Prije toga ne smijem zaboraviti kavaljersko držanje mog nezaboravnog vjenčanog kuma Vilija B. Naime, kako sam već ranije rekao, Vili B. i drug posljednik jedne tada moderne tehničke trgovačke radnje, tom prilikom došao sam da mu saopštim moju odluku vjenčanja ili ženidbe. “Dobar dan Vili.” “Zdravo

Sarajevo, Katedrala

Martine!“ (budući da je Vili znao za moje zaruke već od ranije) upita me, „gdje ćeš stanovati, pošto moram znati da ti pošaljem kao tvoj kum vjenčani dar u novi stan.“ Rado sam mu označio ulicu i broj kuće. Slijedeći dan primio sam, odnosno dovezao je sa njegovim teretnim kamionom kompletan kuhinjski namještaj i ostali pribor.

Osam dana prije vjenčanja i svatova dogodilo se je i ovo. Idući na posao unišao sam u jednu radnju za papir da uzmem jedan primjerak slovenskog časopisa “Slovenec“. Uzevši časopis u ruke, opazih na zadnjoj strani lista smrtonosni oglas kojim se javlja da je dana..... umrla velika dobrotvorka Johanca božja zasebnica u Ljubljani. Oglas je objavila Franjevačka župa u Ljubljani. Tom prilikom kosnula me je riječ u oglasu “velika dobrotvorka“ misleći na njenu veliku ostavštinu. Kome? Kako? Koliko? O svemu tom izvjestio me je moj brat Jakob koji mi je u pismu obrazložio sljedeće: Umrla nam je teta Johanca. Bio sam na njenoj sahrani zajedno sa ostalim rođacima - značajno je bilo to da je bilo prisutno mnogo svećenstva Franjevačkog reda. Logično, poslije sahrane naše veliko zanimanje bilo je testament. Ostavština gđe. Johance na sudu od notara nam je pročitana tekst testamenta. Sjećam se još nekih najvažnijih odluka. Prvo, dvije kuće u

Mladi bračni par Gabrijela i Martin

ulici.....ostavljam braći Franjevcima; Hodočasnoj zavjetnoj crkvi Sv. Majke Božije na Brezju, jednu kuću u ulici..... broj ; Misijskoj organizaciji za pokrš-tavanje u Africi 120.000 dinara. Drugo, Jakobu Bozja (mom bratu) 8.000 dinara time da se isplati njemu godinu dana poslije smrti iste, isto toliko dobila je još i moja sestra Franica. Za ostale ne znam, meni je ostavila bodre riječi prilikom zadnjeg viđenja s njome kada mi je rekla: „Zavrni rukave i budi sretan.“

Martin (drugi zdesna) u porodici svoje žene

Ženidbeni svatovi, slovenski „ohcet“ bila je dosta pompozna i to sve po prospektu mog dobrog kuma Vilija B. Fijakeri odnosno kočije (neke od njih bile su moje rukotvorine) u blještavom ruhu promicale su ulicama iz Katedrale, izašavši cijelim putem do roditeljske kuće moje supruge. Kum Vili, bacao je i prosi-pao novac sitniš preko svoje glave vozeći se među množicom djece i drugih koji su se cijelim putem otimali ko će više uloviti od bogatog vjenčanog kuma i tako smo dospjeli u kuću svatova i veselja.

Kod ulaza u dvorište dočekala nas je skupina momaka, onih preostalih klubskih članova „neženja“ od kojih sam ja prvi postao oženjen i ujedno prijatno počašćen od špalirski postrojenih momaka pjevača sa instrumentima koji su nam pravili veselje i zabavu cijeli dan i noć.

Dakle, moja momačka dob je usahnula....!

Muževna i završna doba i II svjetski rat

Pet punih godina imao sam samostalnu kolarsku radnju pokraj kovačke radnje Ešen. Konjunktura poslova i narudžbi bila je veoma velika. Osobito moram napomenuti važno je bilo to da sam postao u to vrijeme prvi pionir u Sarajevu i okolini za izradu sportskih skija – smučki. Ukratko da opišem taj moj uspon u produkciji i izradi prvih skija. Budući sam stalno imao narudžbe od mog kuma Viliya B. V. i njegove tehničke radnje. Jednom prilikom kod naplate računa upozori me Vili na jedan par skija koje su stajale u njegovom izlogu kao reklama za prodaju istih: “Martine, vidiš li te skije? One su iz Švajcarske, pogledaj dobro kakve su, a onda mi reci da li bi mogao ti nešto slično da napraviš?” Skije su mi bile donešene iz izloga na prodajni pult, stol u dućanu. Skije su bile označene zlatnim slovima tvornice ili fabrike i to Staub u.Comp. Zurick – Schweiz, dakle uvozne.

Razgledao i promatrao sam ih dobro i na to rekao Viliju: “Ako ne budu bolje od ovih ne trebaš mi ni naručiti da ih pravim.” “U redu Martine. Pravi i napravi, dobar izrađeni posao mora biti i nagrađen, pokušaj!” Odmah nakon toga naručio sam mome dobavljaču kolarske robe – glave, palce, gobelje, razna držala i drugu Jakovu Mo...č. ispod planine Treskavice da potraži i usjeće jasenovo mlado, dva i pol metra dugo i 20 cm debelo stablo drvo neka traži na visoravni i sunčanoj strani i prirodno ukrivljenog rasta. Jakov dobavljač donio mi je tačno takvo drvo kao što sam mu ga i opisao.

Radionica nije bila velika – bez ikakvih strojeva – sve na ručni pogon i jednog naučnika sam imao. Tako sam sa velikom voljom i poletom izradio od tog jasena prvi par skija. Bilo je vrlo interesantno kod primopredaje tih skija u Trgovačko - tehničkoj radnji B. G. i V. Cijeli personal sa šefom Vilijem bio je prisutan. Treba ocijeniti oblik, kvalitet, izdržljivost, jer skija odnosno ta daska mora da izdrži u raznim vidovima vožnje težinu od 80 do 150 kg opterećenja i prema tome isprobavali su taj moj prvi uzorak na taj način da je položio jednu skiju na dvije stolice u razmaku jedan i pol metara i onda sjeo na sredinu daske. Svakako, daska je bila opterećena sa 85 kg težine (sjeo je sam šef Vili na dasku).

Svi prisutni očekivali su da daska neće moći izdržati tu težinu već mora da pukne. No to se nije desilo, već se je daska uvinula samo i izdržala teret odnosno tu probu ili kušnju. Na isti način pokušali su i drugu dasku. Nakon tog isprobavanja da mogu sigurno dokazati da je kvalitet mojih skija bolji od onih uvoznih zahtijevao sam da donesu one iste uvozne skije iz izloga i da isprobavaju kvalitet izdržljivosti na isti način kao što su i moje. No kod prvog pokušaja uvozna daska nije izdržala istu težinu već je prelomila se u dva komada.

Tek iza te procedure dobio sam opću pohvalu i priznanje da sam bolji od Švajcaraca. Od tada moj kum Vili B. više nije dobavljao skije iz Švajcarske, već sam ja bio njegov dobavljač sve do Drugog svjetskog rata.

Neposredno iza toga, prilikom jedne šetnje sa ženom od Ilidže prema Vrelu Bosne osjetio sam tegobu oko srca – neuredno kucanje. Morao sam jedno 10 minuta mirovati dok se nije srce normalno popravilo. Drugi dan bio sam zabrinut, a i žena mi savjetuje da idem liječniku na pregled pa da liječnik ustanovi radi čega i kako da sam imao taj srčani slučaj. Bilo je to u junu 1926. godine kada sam unišao u čekaonicu doma M. Z. u želji da me detaljno pregleda (sa doktorom bio sam intimus). Njemu i supruzi sam prethodnih dana napravio skije. Dakle, bio sam uvjeren da će mi doktor Z. sve savjesno pregledati i ustanoviti i dati mi direktive za taj slučaj mog srca.

Kurioziteta radi bilježim taj pregled zato pošto sam poslije pregleda ustanovio (govorim za sebe) da liječnici ala dr. M. R. ne znaju zacijelo ama ništa što se tiče unutarnjih oboljenja pojedinaca, a napose mene. “Dobar dan! Zdravo Martine. Šta je s tobom?” upita me dr. M. Ispričah detalje i jučerašnji slučaj moje šetnje na Ilidži. „Svuci se do pojasa pa da vidimo šta je uzrok tvog slučaja sa srcem?” i počeo me je dobri moj doktor zaista temeljito pregledavati, a usput me je ispitivao odnosno dao dijagnozu i perspektivu za očuvanje mog ozdravljenja. Prvo

nakon pregleda bilo je pitanje: "Da li Martine piješ crnu kavu?" Rekao sam: „Da“. „Koliko svaki dan?" "Po tri puta", odgovorim. "Piješ li alkoholna pića?" Rekoh: „Sve, osim kolomasti.“ Na to se ja opet obučem, a dr. M. počeo je da mi daje dijagnozu i upute: "Martine ti imaš vrlo slabo srce, radi toga ne smiješ više da piješ crnu kavu. Na alkohol ne smiješ ni pomisliti, ne smiješ brzo hodati. Duvana ni pogledati, ne smiješ se uzrujavati." Još koješta mi je doktor napričao sa napomenom, da ako želim još koju godinu živjeti moram se strogo držati njegovih uputa i navodila. No ja sam ga na to upitao: "Doktore, rekao si mi sigurno sve po svojoj stručnoj savjesti, je li i dao si mi recept za kapljice da ozdravim srce. Ali na nešto si zaboravio, naime ja bih trebao da dobivam jedan „mali“ mjesečni honorar od cca 4.000 dinara, pa da bi mogao se striktno pridržavati tvojih uputa i navoda." Doktor se na to nasmijao i logično uz recept i navodila nije mi dao traženi honorar, već došavši kući sam sam donio odluku te sam prekinuo piti crnu kafu.

Od tog famoznog pregleda prošlo je tačno 20 godina kad sam se susreo sa doktorom M. S. (neposredno poslije Drugog svjetskog rata). On, doktor, dajući mi desnicu na pozdrav reče mi sa uzbuđenjem: „Martine zar si živ?" "Da", rekoh, "živ i zdrav bez da sam se držao tvojih poraznih navoda i savjeta." Stišćući mi moju desnicu rekao mi je: „Martine, kad bi mi liječnici znali, pomogli bi naprije sebi. Sve u svemu svaki čovjek je sebi najbolji liječnik."

U to doba mog poslovanja umro je kovački majstor R. Eš. od koga sam kupio kolarsku radnju i inventar iste. Naslijedio ga je njegov sin P. nimalo sličan ocu, naime bio je odan alkoholu koji ga je materijalno i zdravstveno upropastio, a usput bio sam i ja toliko pogođen da sam radi toga morao napustiti samostalnu radnju 28.-me godine.

U međuvremenu bilo je raznih poslovnih događaja za koje nisam ni sanjao da se može bez pune trgovačke mašte ipak trgovati. Taj slučaj dogodio se sa mojim kumom odnosno tehničko - gvoždarskom radnjom B. V. F. Naime prilikom posjete njegovoj radnji upita me Vili i njegov drug V. da li bi mogao njima izraditi i dostaviti 300 komada civara (samokolica) ili jednokolica, svakako i pošto je cijena od komada. Bio sam nemalo zaprepašten ali i oprezan. Deprimirao me je prvo veliki broj od 300 komada, drugo rok isporuke, treće cijena, a svakako kvalitet robe napose. Dali su mi na ogled jednu civaru koja je njima poslata iz kaznenog zavoda Zenica i rečeno mi je da nisu baš zadovoljni sa kvalitetom i oblikom i da će meni rado više platiti po komadu, jer poznavajući mene kao dobrog stručnog majstora (stekao sam ugled i reputaciju već kod izrade skija i drugih stvari).

Cijena tih kažnjeničkih civara, rekli su mi da su platili franko Sarajevo 80 dinara po komadu. Prije no bi se odlučio i nagodio za tu količinu civara treba da

izradim jedan primjerak za uzorak, tek onda zaključićemo cijenu i rok isporuke. Da li ću se odlučiti za taj, onda ogromni posao, donijet ću odluku u roku od dva dana. Ne malo optimistički obuzet izašao sam na ulicu. Tu na ulici susreo sam se sa građevinskim poduzetnikom Ivan Pa. koji je bio u gradu poznat kao vrlo čestit i stručno cijenjen majstor. “Zdravo Martine, otkud ti dolaziš?” “Bio sam u ovoj tehničkoj trgovini kod B. i V.” “Da li si dobio kakvu dobru narudžbu?” upita me majstor Ant.P. Ispričao sam mu sve o problemu porudžbine od 300 komada civara sa napomenom da je to skoro nemoguće za mene da izradim toliki broj civara, jer sam sam i naučnik u malom prostoru radnje, i to sve treba ručno izrađivati bez strojeva.

Majstoru Anti bio je cjelokupan moj položaj i situaciju jasno poznat, jer i njemu sam pravio neke poslove. Zajedno smo išli u obližnju kafanu i majstor Ivan počeo mi je davati vrlo korisne upute i savjete. Sjećam se vrlo dobro njegovih riječi: “Martine vidim da si u nezgodnoj situaciji, ali slušaj me što ću ti reći.” “Oštija” majstor Ivan bio je po narodnosti Slovenac iz Goriških brda. „Znam da nemaš kapitala da bi mogao nabaviti materijal za toliku količinu civara, nemaš radne snage niti vremena. Zato pokušaj tu situaciju riješiti na trgovački način. Idi i obrati se na tvornicu namještaja Buttazzoni i Venturini. Oni imaju na skladištu sigurno više od 300 komada gotovo izrađenih civara. Kupi jedan komad i odnesi u trgovačku radnju B. V. F. na ogled, tako pokušaj „oštija“ i ne trebaš si praviti žuljeve na ruke.” “Hvala!” rekavši Ivanu za plodonosni savjet, uputih se drugi dan direktno u tvorničku poslovnicu ili kancelariju vlasniku g. Buttazzoniju. “Dobar dan, što želite” upita me g. B. “Čuo sam da imate na skladištu gotovo izrađenih civara. Da li iste prodajete i pošto je cijena istih?” G. B. odgovorio je kratko „Da, imamo civara oko 400 komada, cijena je ako uzmete jedan komad 110 dinara, ako uzmete njih veći broj onda ću vam prodati po 100 dinara po komadu!” i prije nego što sam se odlučio uzeti 1 komad išao sam u skladište da vidim kvalitet robe, koji je bio izvanredan. Dakle uzeo i platio sam za jedan komad 110 dinara i to na rizik. Naučnik mi je dovezao civile u moju radnju. Budući su civile bile duže vrijeme uskladištene bile su zaprašene, a okov oko njih bio je zarđao. Zato sam kupio od iste trgovine B. i V. crne lak farbe i čitavo gvožđe okov civara obojio (ofarbao). Izgled tih civara bio je izvanredan.

Tek četvrti dan po našem poslovnom dogovoru moj naučnik Avdo dovezao je taj jedan primjerak civara u trgovinu B i V kao uzorak - mustru na ogled i daljnja pogađanja. Na sve prisutne u dvorištu trgovine sa šefom B. na čelu, moje od izparene čiste bukovine izrađene civile ostavile su dobar utisak. Bilo je puno pohvalnih riječi za oblik i kvalitet. Čekalo se jedino na cijenu koju moram dakako ja prvi označiti. Svjestan i osvjedočen da je moj primjerak bio dvostruko bolji od tamošnjeg njegovog primjerka iz kaznenog zavoda Zenice “kuražno” sam naveo cijenu od 150 dinara po komadu. “Oho, oho, Martine zašto nisi rekao cijenu radije

160 dinara. Bilo bi ravno duplo više od Zeničkih civara koje koštaju 80 dinara. Premda su tvoje civare i tvoja izrada, rekao bih istini za ljubav, puno, puno bolja i ljepša, ipak cijena od 150 dinara je neprihvatljiva“. Nakon tih šefovih riječi trajala je mala stanka i kolebanje sa obje strane. Konačno veli šef Vili B.: “Mi smo se odlučili da ti platimo za svaki komad civara 125 dinara i odmah da praviš daljnjih 299 komada.“

Ja sam rado pristao na tu cijenu jer na vidiku mi je čista zarada na razliku od 100 dinara po komadu jer ja uzimam sve. Ovog puta izašao sam iz trgovine pun optimizma i nade u uspjeh neobičnog trgovačkog poduhvata. Rok isporuke mjesec dana, a po mogućnosti i prije.

Prva briga bila mi je gdje dobiti kredit odnosno pozajmicu od 2.000 dinara da mogu izraditi odnosno otkupiti prvi kontigent od 20 civara od firme B. t. Vent. jer ja nisam imao pokretnog kapitala u taj čas. Sjetih se na ženinog strica J. M. bogatog kućevlasnika i obrtnika, bio je vrsni pokrivač krovova pa i crkava. Došavši njemu u radionu u kojoj je izrađivao ograde od žičanog pletiva: „Dobar dan Johane“ odzdravivši upita me zašto sam došao. “Dragi Johane imam jedan oveći posao da obavim ali trebalo bi 2.000 dinara za nabavku materijala.“

“Dragi Martine, tu ti ja ne mogu ništa, jedino moja žena može da ti pomogne, jer ona drži gospodarstvo u svojim rukama. Pitaj nju.“ Bila je u kancelariji. “O, Martine, šta ti ovdje?“ „Oprostite mi, nužda me naterala pa bi vas zamolio za mali zajam od 2.000 dinara.“ “Da, da, rado, ali ne pitaš da li ja imam toliki novac“. No da budem sigurniji za novac od gospođe, rekoh na to da ću rado dati kamate na 2.000 i to 20 %. “Na taj način, Martine ti rado dam“ i tako sa tim novcem išao sam odmah g. Buttazzoniju i otkupio 20 komada civara po 100 dinara = 2.000 dinara.

Tako je počela preprodaja – transakcija civara. Kad sam već bio dostavio 50 komada civara trgovini g. B i V. i iste naplatio bio sam finansijski toliko jak da nisam imao više potrebe biti dužan gospođi H. C. 2.000 dinara. Nakon osam dana od dana pozajmice vratio sam gospođi H. pozajmljenih 2.000 dinara sa primjedbom da se nisam mogao koristiti tim novcem, jer mi se izjalovila kupovina materijala i prema tome, što mi je jako žao, ne mogu platiti zatezne kamate.

Hvala i zbogom. Od tada do danas čuvao sam se bilo kakvih pozajmica sa kamatama.

Moja transakcija bližila se kraju. Nakon šest nedjeljnog mučnog posla bio sam već na samom kraju liferacije civara 280 komada bilo je sa punim zadovoljstvom primljeno i plaćeno. Tom prilikom sreo me je g. Jon., šef gvožđarske radnje zvane „Jonekla“. Budući je vidio kako ja dobavljam i liferujem odlične civare trgovini B. i V. Upitao me je dali bi mogao i njemu dobiti odnosno izraditi makar jedno 150 komada. No ja nisam mogao pristati na 150 komada, jer

skladištu kod firme But. i Vent. nije bilo više civara do li još 100 komada koje sam odmah i dobio g. Jon. uz istu cijenu kao mom kumu Viliju.

Dakle, moj trgovački podvig došao do punog izražaja. Komada 400 kvalitetno dobro izrađenih civara bilo je prevezeno svojoj svrsi od proizvođača do potrošača, a što je glavno sva tri faktora bila su prezadovoljna.

Ne mogu, a da ne spomenem tom prilikom još jednu interesantnu dogovrštinu. Naime kod zaključne liferacije od 20 komada civara sa kojim je bio izmiren broj od 300 komada za B.i V. došlo je sa strane šefa V. Bagi-a, rekao bih do iznenađujućeg otkrića. Budući sam ja 10 dana prije ugovorenog roka isporučio cijeli kvantum od 300 komada, to je bilo za šefa, pa i druge vrlo zagonetno od kuda majstor Martin ima mogućnost tako brzo izrađivati toliki broj civara? I to se je doznalo. Još 20 komada civara bilo je u dvorištu pred mojom radnjom za prevesti u trgovinu, kad najednom zahukta motor - bicikl i stane pred mojom radnjom.

Ko je bio? Niko drugi već moj kum i šef njegove tehničke radnje. “Zdravo Martine“ i motri na hrpu složenih gotovih civara. Na to mi je kum g. Vili Bagi pružio svoju desnicu i reče mi (sjećam se dobro): “Bravo Martine. Ti kao kolarski majstor si nas sviju nadmudrio. Ti si pravi trgovac, a nas si naučio kako treba trgovati. Znam, znam govorio je dalje da si sve te civare otkupio od firme But. i Vent. i nama preprodao. Čestitam ti. Sada sam bio kod Buttazzonija pogledati da li ima još civara na zalihi, no na žalost nema nijedne.“

Bio sam uveliko iznenađen, tim više jer me je zvao nakon završnog obračuna tog posla na prijateljsku večeru u restauraciji kod „Amerikanca“. Na tu večeru nisam zaboravio mog dobrog savjetnika Ivana P., zidarski majstor koji je bio inicijator svega toga. Večera je bila bogata, učesnika cijeli personal Bagijeve

tehničke radnje. Bilo je mnogo opaski i komentara na račun te „jedinstvene“ trgovačke operacije, ali kapitalna ličnost na toj večeri bio je svakako nezaboravni moj nesebični dobri savjetnik Ivan P.

Završavajući ovo mogu samo reći konstataciju: kod svega toga posla niko nije bio ozlojeđen ili uvređen, već svi zadovoljni i dalje ostali jedan drugom prijatelji.

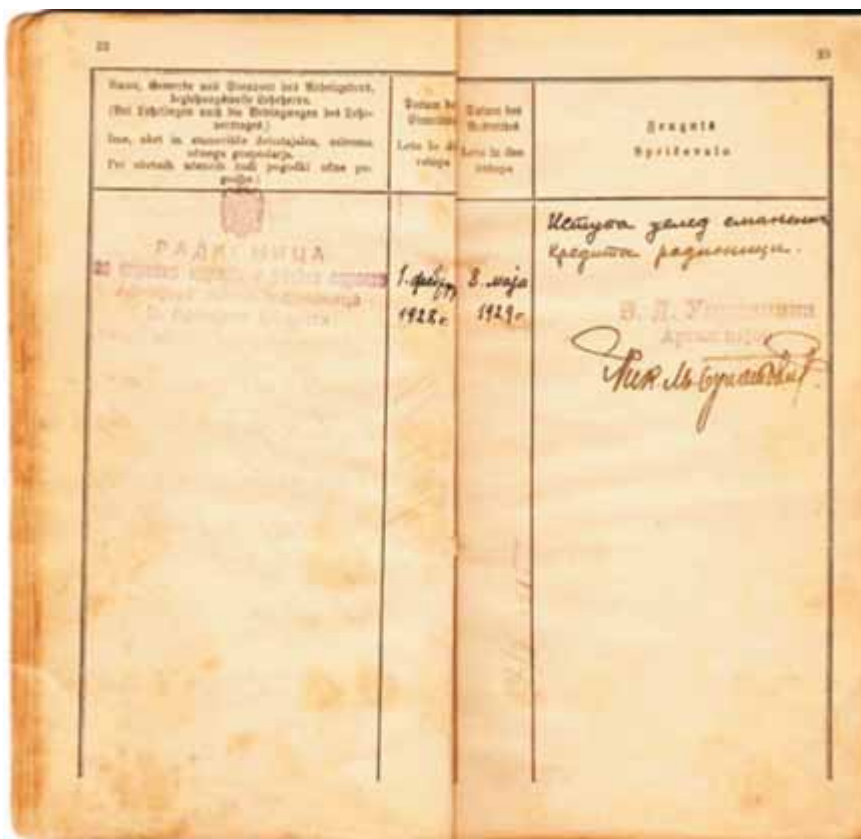
Neposredno iza toga, Davorine, rodio se jedini sin, tvoj tata ili „oče“ Drago. To je bilo 1927. godine 13. avgusta. Kod tog slučaja stekao sam prilikom krštenja sina Drage, dobrog kuma i prijatelja imenom Drago V. K., kapetan u vojsci. On me je često posjećivao kod kuće, tako i u radionici, uvidjevši moj položaj odnosno poslovni odnos sa kovačem Pubom Eš. koji je svoju kovačku obrt dotjerao u fazu totalne propasti i to radi alkohola. Posla i raznih narudžbi bilo je napretek, a koja korist od toga kad sam morao mnoge mušterije odbiti, jer „pijani“ Puba nije mogao raditi, ni kovati. U vidu tih okolnosti, koje nisu bile ni malo perspektivne za dalji rad, moj kum kapetan Dragan V. dao mi je sugestiju i savjet da napustim tu samostalnu obrt i da idem u državnu službu. Naime početkom 1929. godine dobio sam namještenje u vojnom logoru i to odjeljenju za artiljeriju kao kolar, svakako posredstvom mog kapetana. Upravnik tog art. zavoda bio je tada potpukovnik P. Petrović, Srbin - nimalo popularan među radnicima u zavodu (što će se kasnije vidjeti).

U to doba bile su strašno razbuktale stranačke političke struje i partije, osobito između Hrvata i Srba, no, napose moram napomenuti i to da u tim godinama radnici - mislim na onu klasu produktivne profesije - za kraljevsku vladu, tada bili smo im „veliki bauk“ nepouzđani osobito u državnim nadležstvima i ustanovama. Ako nisi bio radikal bio si bez privilegije mnogo puta i bez namještenja i posla.

Eto, u takvim prilikama radio sam u tom Art. zavodu nešto više od godinu dana. U međuvremenu postao sam u zavodu dosta popularan, rekao bih pouzdan u očima upravnika potpukovnika Petrovića i to ponajviše zato jer sam mu na njegov zahtjev napravio odnosno konstruisao fijaker takozvani „kočirvagen“, dvo-prežna kočija.

Zavod je imao u skladištu prvoklasnu slavonski gojeno jasenovo drvo od kojeg sam i napravio tu kočiju, a i dva radnika kovača bila su pohvaljena što su kočiju okovali sa poniklovanim okovom. Sve u svemu počeo sam pomišljati nakon tih uspjeha kako bi si poboljšao povećao svoju nadnicu koja nije bila baš velika (55 dinara dnevno) za tadašnje prilike osrednja. Odlučih se jedne subote posle radnog dana da idem do upravnika potpukovnika Petrovića i da istog izravno zamolim za poboljšanje moje nadnice.

Taj susret, rekao bi audijenciju nikad zaboraviti ne mogu i rado ga saopštavam i to zato neka se znade u kakvim bespravnim prilikama i pod kakvim pritiscima se je nalazilo tada radništvo zaposleno u državnim nadležstvima.

Evo tog dijaloga između mene i g. potpukovnika Petrovića: „Dobar dan i što želiš majstore?“ Stojeći u stavu „mirno“ rekoh: „Gospodine upravniče ja bi vas zamolio ako je moguće da mi povećate moju nadnicu.“ Sjećam se dobro da me je gospodin upravnik nakon upita poslužio stolicom rekavši: „Može bre majstore, može, ali samo uz izvjesne uslove.“ Tom prilikom sjedio sam na ponuđenoj stolici, a g. upravnik se digao i počeo koračati oko svog pisaćeg stola. „Ti si Slovenac, je li, bre?“ „Jesam.“ „Dobro, ti ćeš dobiti dobru povišicu, samo slušaj me pažljivo što imaš da radiš, bre, nije nikakav težak posao. Naime, ti ćeš me, bre obavještavati u odjeljenju u kome radiš, šta sve radnici između sebe prepričavaju i koji su najopasniji komunisti - boljševici. Znam ima njih dosta, ali ne znam koji su najgori koje ću sve da istrijebim iz Zavoda. Ti, bre, kao Slovenac nisi valjda pokvaren, te ćeš me o svemu izvještavati, a odmah iza sljedećeg prvog u mjesecu dobićeš umjesto sadašnjih 55 dinara 70 dinara.“ (Napominjem da je onda bila u Zavodu nadnica od 70 dinara najveća). „Jesi me razumio, je li?“

„Jesam, sve razumio g. upravniče, samo poštenja i časti radi g. upravniče ja nisam u stanju da vršim vaš zahtjev obavještavanja o mojim kolegama u odjeljenju, jer to bi bilo samoubistvo za mene. Oni svi za koje bi vama označio za ko-

muniste ili drugo bili bi sigurno „osvetnici“ prema meni. Zato g. upravnike imam jedan predlog koji će sigurno zadovoljiti sve nas! Naime, vi g. upravnike postavite odnosno imenujte mene za nadzornika odjeljenja za opravku vojnih kola. U takvom stanju u činu nadzornika svi radnici tog odjeljenja imali bi strahopoštovanje prema meni i otpala bi sumnja prepričavanja o Rusima, odnosno komunizmu, a napose meni ne bi trebalo vama g. upravnike biti „doušnik“!“

Tom prilikom g. upravnik je prestao koračati po sobi, stao je kod svog pisaćeg stola „mirno“ a vis-a-vis ustao sam i ja također „mirno“. “Dakle, bre, majstore kako vidim i čujem ti nećeš povišice, a nadzornik već postoji i to pouzdan čovjek, a ti bre, vidim da si isti kao ostali radnici i prema tome do daljnjeg imaš da čekaš na povišicu.“

Neposredno tri mjeseca iza tog događaja, čini mi se u aprilu 1930. godine, po naređenju potpukovnika P. Petrovića bilo je oko 90 nepouzdatih sumnjivih radnika otpušteno, bolje rečeno istjerano iz Vojnog artiljerijskog zavoda u Sarajevu. Među njima bio sam i ja. Prema tome našao sam se i ja sa ostalima „slobodan“ na cesti bez posla.

Nakon nekoliko dana sretna okolnost dovela me je do zaposljenja. Naime na ulici sreća me je gđa. M. K. kućevlasnik i modna krojačica. Na upit šta radiš Martine i kako si, rekao sam da sam besposlenjak protiv svoje volje. “A, pa odmah Martine možeš da radiš i zaradiš prvo kod mene odnosno moje kuće i mojih komšija i to na raznim opravcima poslova unutar kuće i van njih, znači unutarnji i vanjski opravci.“ Odmah drugi dan bio sam na uvidu i pregledu kuće gđe. M. K. u Kovačićima (gradski predio). Bila je to jednokatna kuća starijeg datuma postojanja. Pokazala mi je sve nedostatke i kvarove na kući, svakako da joj podastrem proračun za sve te raznolike opravke. Nehotice i silom prilika postao sam nekvalifikovan građevinski poduzetnik ne za gotove objekte, već za opravke istih. Dakle radi proračuna morao sam imati iscrpne pojedinačne ocjene za raznolike opravke kao: limarija, staklo, stolarija, farbarija, vodoinstalacije itd. Za sve te radove našao sam majstore u gradskom parku - besposlenjaci, otpušteni, sumnjivci iz Art. zavoda koji su se rado odazvali mom pozivu za uvid i procjenu opravki na kući.

Da ne duljim suviše, moram reći da smo nas šest majstora, svakako pod mojim vodstvom, u toku četiri mjeseca, pet kuća opravili i to na zadovoljstvo kako sopstvenika tih kuća tako i nas šestoro poslovnih vegetarijanaca. Iza tog nenormalnog perioda poslovanja sreo me je na cesti Vaso Ob., sopstvenik kovačko-kolarske radionice na Stupu kraj Ilidže. Bilo je to tačno na dan 15. augusta 1930. g. “Zdravo Martine, jesi li još bez posla?“ “Da i ne“ odgovorih. “Da li bi ti htio da dođeš k meni za kolarskog majstora?“ Rado sam pristao. Uz uzajamni sporazum bio sam

pod njegovim imenom prijavljen kao kolarski pomoćnik, a u stvari sam samostalno vodio kolarske poslove.

Tom prilikom sjetio sam se one proročice ciganke iz Celovca, o kojoj sam već pisao, koja mi je 1915. godine proricala da ću biti sretan jer ću se namjeriti na „debelog čovjeka“, a majstor Vaso Ob. bio je zaista po ciganki prognozirani „debeli“.

Preselivši moj kolarski inventar, alat i ostali pribor iz Sarajeva na Stup, pod firmom Vaso Ob - kovačka i kolarska radiona - djelovao sam sve do 1952. godine. Iste godine stekao sam i pokojninu (penziju) tada malenu, a sada prilično zadovoljavajuću, koju još crpim zajedno sa ženom, a današnji datum jeste 8. septembar 1974. godine, dakle dosta racionalan, rekao bih sretan.

Period od godine 1930 - 1952. godine bio je bogat razno - raznim dogodovština i peripetijama koje ću nastojati po mogućnosti sjećanja vjerno prikazati i opisati.

Nije mi bilo teško nastaviti moje kolarsko poslovanje na Stupu sa kovačem Vasom Ob. jer neke mušterije su me već upoznale dok sam bio u Sarajevu kao samostalac sa kovačem P. E. i C. od 1923. do 1928. godine. Te iste mušterije privukle su mi na Stupu mnogobrojne druge klijente. Ponovo sam uspostavio poslovnu vezu sa tehničkom radnjom Vili B. i V. iz Sarajeva i počeo sa izradom skija i sanki za djecu, i to samo po narudžbi. Sa stanom sam ostao u Sarajevu i to na Bjelavama (gradski predio).

Budući da je Stup odnosno Ilidža 10 km udaljen od Sarajeva to sam se morao za stizanje na moje radno mjesto služiti svakodnevno sa lokalnom željezničkom prugom od Marijin Dvora do Ilidže. Vlakovi su vozili ujutro od pet - šest sati do 11 navečer. Imao sam mjesečnu pretplatnu voznu kartu od stanice Stup ili Ilidže imao sam do radionice pješačiti u jednu smjer po 15 minuta, u zimskim danima dosta naporno. No naučio i priučio sam se kroz 20-godišnju svakodnevnu vožnju.

U to vrijeme na političko poprište nastupa doba „Obznane“ i „Diktature“ (Petar Živković). No ja sam disao slobodno, svakako ograničeno sa mojim suobrtnikom Vasom Ob. i oklonim stanovništvom.

Moto - geslo mog rada na Stupu - Ilidža bio je „Uz narod za narod“. Svaki posao nastojao sam i za svakog najsavjesnije vršiti i na taj način stekao sam popularnost i ugled. Ugled kojeg i danas posjedujem bez stremljenja za bogatstvom, ali bogatstvom časnog poštenja jeste za mene više od desetospratne kuće.

Podstrek i volju za moj kolarski obrt i posao imao sam već od samog učevnog doba, a tu na Stupu -Ilidža imao sam široko polje djelatnosti i afirmacije (u kolarskom obrtu).

Martin sjedi u kolima ispred radionice V. Obradovića

Zanimljivo je napomenuti usput da sam tu na Stupu - Ilidža bio suočen sa trima vjeroispovjestima (među ljudima) muslimanima, pravoslavicima i rimokatolicima - bilo je i židova, no ja u mom radu sa svima nisam pravio razlike. Postojale su ali razlike među svim tim mojim potrošačima u smislu ophodjenja i tolerancije izvršenih poslova i nagrađivanja među njima spram meni.

Evo nekih sjećanja između poslovnih odnosa. U periodu od godine 1930 - 1941. to je do Drugog svjetskog rata, moram naglasiti da me je naročito dojmila tradicija muslimanskog življa. Naime ako sam (a bio sam uvijek dosljedan) neki posao dobro i pošteno obavio, bio je i blagoslovljen. Kako? Suljo B. iz sela Kovači napravio sam mu četiri točka za teretna kola. Kod preuzimanja i plaćanja rekao je: „Martine, evo ti dajem pare i neka ti je sa hajrom i beričetli.“ Na mene je to uticalo i bodrilo da još bolje radim za te ljude.... i tako dalje.

Radi opće privredne krize koja je nastupila gotovo u cijelom svijetu od godine 1930. do Drugog svjetskog rata nije mimoišla ni nas u Jugoslaviji, prema tome bile su raznorazne poteškoće, no poštenim i razumnim radom mogao sam živjeti u gradu sa ženom i sinom.

Godine 1933. bilo mi je naročito interesantno slušati vijesti na radijskim aparatima - tada još u povojima. Naime moj prijatelj Ed. H. bio je tada amater za radio

aparate i sam je konstruisao u svojoj radionici takav aparat te me pozvao jedne večeri da dođem k njemu da slušam vijesti iz njegovog aparata koji je imao slušalice. Sjećam se da mi je turio u oba uha slušalice i sa velikom pažnjom čuo sam kako Adolf Hitler u Njemačkoj drži govor. Čini mi se da je to bilo u Nurnbergu. Nisam razumio ništa, samo sam razumio jaki oštri ton govora. Narednih godina poslije toga nije trebalo više slušalica na uho. Sve se je moglo čuti izravno iz aparata.

Godine 1934. bio je, ako se ne varam, atentat na kralja Aleksandra u Marseju, Francuska. Bio sam se malo uplašio radi toga, no vrijeme je teklo dalje. Pojavio se knez Pavle, a privredna kriza trajala je i dalje. Naime privatni živalj je zaista teško se probijao u životu. Državni službenici jedino bili su dobro plaćeni. A ja u to vrijeme postao sam popularan u izrađivanju skija ili smučki, te teretnih kola - fijakera. Ipak uprkos tome i ja sam osjetio posljedice te krize, no poštenim radom stekao sam ipak široki krug potrošača, čak iz okoline Mostara, Kalinovika i Zenice bilo je mušterija.

Beg Meho Š.

U tom periodu mog poslovanja ja moram zabilježiti jedan rijedak slučaj nagodbe jednih novih kola zvanih „pasažera“ ili kola sa lotrenicama na federima i to za jednog zvali su ga beg Meho Ša...gić. Isti je bio i narodni poslanik tada muslimanske stranke M. Spaho, imao je i veliko poljoprivredno dobro sa svim gospodarskim objektima. Bilo je to 1935 - 36.-te godine kad je došao k meni u radnju sluga zvao se je Mensud od bega Mehe. S. sa porukom da navratim njemu to jest gazdi Mehi Š. u Sarajevo u njegov stan radi nagodbe za neki posao.

Pošto sam stanovao isto u Sarajevu išao sam izravno jednog dopodneva, bilo je oko 10 sati na drugi sprat otmjene zgrade g. bega Mehe Š. Trospratna kuća u centru grada, kako rekoh, na drugom spratu imao je svoje otmene odaje. Pozvonivši na zvono od stana otvorila mi je mlada sluškinja koja me je uvela u veliku primaću sobu. Odmah iza toga pojavio se je g. beg Meho Š. „Dobar dan majstor Martin“, a ja ne budi lijen „Sluga pokoran Mehaga.“ „Izvoli amo“ povede me u njegovu dnevnu sobu. Prvi put u životu došao sam u moderno uređeno stanovanje. Kratko rečeno sve je bilo mekano, udobno. Sjeo sam u fotelju u kojoj sam se skoro izgubio radi mekanog tapeciranja i prostranstva. „Jesi li za meku ili ljutu rakiju?“ upita me susretljivi Mehaga. Prije no što sam mu mogao nešto odgovoriti već je bila trpeza bogato servirana mekanom, ljutom i ne znam kojim svakakvim pićem i raznim naresecima (gosp. Meho imao je kućni bife i prema tome nije mu bilo teško tako brzo svašta servirati). Rekavši: „Sa srećom“, ispraznili smo prve dvije čašice ljute i tako još nekoliko čašica, svakako uvijek:

„Sa srećom“ dok nisam ja upitao g. Mehagu: „Je li gazda Meho radi čega si me ti zvao ovamo?“ „Hajde još po jednu da popijemo i molim te zamezi pa ću ti reći zašto“, reče mi gazda Meho. Opreza radi ja nisam htio više da popijem dok mi nije gazda Meho konačno rekao: „Majstor Martine ja bi htio da mi ti napraviš nova, lagana, luksuzna paserska kola na federima i molim te da mi kažeš cijenu i vrijeme kad će biti ista kola kompletno izgrađena?“ Tom prilikom obuzela su me čudna čuvstva i osjećaji. Bio sam u dilemi koju cijenu da reknem gazda Mehi (moram napomenuti neke činjenice radi kojih mi nije bilo lako reći cijenu za kola). Prvo nisam bio sam kolar majstor u Sarajevskom polju, već je njih bilo još troje kovačko -kolarskih radnji; drugo, gazda Meho bio mi je stalna mušterija i potrošač. No ipak prije nego što sam rekao cijenu bilo je kolebanja. Napokon zaključio sam u sebi ovako: pošto je gazda Meho imućniji i bogatiji, uz to još poslanik u Parlamentu – Skupštini, zašto ne bi njemu rekao bar za 400 dinara veću cijenu od prosjeka nego drugima. Tako sam označio i rekao cijenu umjesto popularne cijene od 1.200 dinara rekao sam 1.600 dinara. Gazda Meho nije na tu cijenu odmah odgovorio već me nudio da dalje pijem ljutu, no ipak me je upitao: „Jeli Martine da li je to tvoja zaključna cijena?“ Malo sa strahom rekoh: „Da.“ Gazda Meho reče mi na to: „Dakle 1.600 dinara. Ne, ne Martine, daću ja tebi više 2.000 samo neka budu kola u redu i dobro izrađena, a sad da popijemo svaki još po čašicu i onda ručamo. Bio sam radosno razočaran, na taj više nego ugodan poslovni ugovor. Poslije objeda pita me još gazda Meho da li i koliko da mi dade

predujma ili kapare. Uzeo sam 800 dinara, a ostatak od 1.200 dinara kad budu kola gotova.

Nikad u životu odnosno u mojoj kolarskoj djelatnosti nisam bio toliko ushićen i voljan da radim i izradim jedan posao kao ovaj za gazdu Mehu Š. Poznato je i zna se da svako dobro djelo katkad mora biti nagrađeno, tako je i meni ovaj širokogrudni gest gazde Mehe dao podstrek i volje za uzornu izradu tog posla.

U toku 14 dana završio sam kola „pasažeru“. Izradio sam kola iz najbolje slavonske gojene jasenovine. Moram napomenuti i to da mi je aga ili gazda Meho Š. po svom slugi isplatio cijelu sumu od 1.200 dinara prije nego što je vidio izrađenu „pasažeru“. Radi svega toga bilo mi je neugodno čekati gazdu Mehu da dođe gledati odnosno da odveze svoja nova kola koja su bila isplaćena prije nego ih je vidio.

Konačno sreo sam gazda Mehu Š. u Sarajevu idući na lokalni voz sa Marijin Dvora: „Dobro jutro Mehaga. Kako si?“ „Dobro jutro majstor Martin.“ „Molim te lijepo dragi Meho“, rekoh ja, „kako to da ne dođeš po kola i da njih vidiš i odvezeš. Ti si kola isplatio bez da si ih vidio. Znači kupuješ mačka u vreći.“ „Dobro, dobro“, reče na to Meho te nastavi dalje, „evo mene u nedjelju dopodne i biće sve u redu, a što nisam vidio kola, a ista isplatio za sve to mi je garancija tvoj nos, dragi Martine“.

Eto, došlo je i to nedjeljno dopodne. Došao sam u radnju ranije i čekajući gospodina poslanika gazda Mehu Ša. bio sam u priličnoj strepnji radi kola. Mislio sam u sebi dali će gazda Meho biti zadovoljan sa oblikom i izradom „pasažere“. Jao si ga meni ako nađe kakvu primjedbu. Ne daj Bože. Bilo je već blizu 12 sati kad uniđe u avliju dvorište g. Meho: „Evo me Martine.“ „Dobar dan i dobro mi došao“, odvratim ja i odvedem ga do njegovih novih kola. Gazda Meho bio je u mojim očima vrlo jednostavan, demokratskog ljudskog držanja. Držeći ruke u džepovima nonšalantno obilazio je tri puta polako oko svoje nove „pasažere“ motreći pažljivo cijelu konstrukciju i oblik kola, a meni je srce brže kucalo no obično.

Nakon tog njegovog obilaska zastane i reče: „Majstor Martine, vrlo sam zadovoljan sa izradom kola, još samo da upitam dali sam ja štogod dužan?“ „Kako ćeš biti dužan gazda Meho kad si mi unaprijed sve isplatio?“ rekoh ja. „Ne, ne, još sam ti Martine dužan i evo“, izvukavši novčanik dade mi 200 dinara rekavši, „to ti je za pivo.“

To je bio za mene nezaboravan slučaj poštenog rada i progressa.

U tom vremenu sve do drugog svjetskog rata bio sam sretan usprkos privrednoj krizi stalno zaposlen u izradi skija - smučki i to sve po narudžbi najviše za trgovine a također za privatnike. Zanimljivo je napomenuti kako i gdje sam došao do dobrog materijala odnosno jasenovog drveta. Bio je to omlen ali čvrst seljak

imenom Omer iz okoline Ostrožac kod Jablanice, iz krajeva gdje raste planinsko kameniti jasen.

Budući da sam dobio narudžbu da do jeseni 1937. godine dobavim 400 pari smučki, i to u dvije trgovačke radnje B. V. i „Jadran“ što sam Omeru i obrazložio kakvo drvo, u kojoj dimenziji treba da mi Omer isporuči, svakako utvrdili smo cijenu po paru. Napravili smo i ugovor ja i Omer na ime (sjećam se još tog ugovora). Omer ima da mi dobavi 500 pari jasenovih cijepanih daski od 2,3 metara duge 12 cm široke i tri cm debele. Jasen mora da bude isključivo samo mladikovo i to gdje raste na proplancima kamenitoj sunčanoj strani, bez ikakvih kvrga (granja). Svaki par mora biti cijepljen iz četvrti stabla, dakle srce ili srž stabla je isključen, i tako sam dobio krajem oktobra 1937. godine zaista prvoklasne dobre jasenove daske cijepane. Ugovorna cijena po paru bila je 30 dinara uz napomenu, da ako drvo odnosno daske ne odgovaraju ugovorenoj pogodbi, iste se ne naplaćuju.

No slučaj je bio takav da ja Omeru nisam bio u stanju išta prigovoriti na dobavi tih 500 pari daski, već sam mu u znak mog zadovoljstva dao 100 dinara više od pogodbe.

Omer je bio vidno zadovoljan, ali ipak mi je na rastanku rekao ovako: „Majstor Martine ovo sam vam dobavio 500 pari dasaka za smučke i drago mi je što ste zadovoljni i hvala vam što ste mi priznali 100 dinara više od ugovorene svote, ali moram vam napomenuti da nikad više sa nikim Omer pogodbe i liferacije slične ovoj napraviti neće, jer skoro me je koštalo mog života. Morao sam tražeći ugovorenu kvalitetu drva oboriti skoro 300 m³ raznih stabala, ali eto vi ste mi ipak priznali moj napor i hvala.“

Od tada više Omera nije bilo, a ni jasenovih dasaka Omerovog kvaliteta.

U tom ritmu mog poslovanja na Stupu pokraj velike privredne krize počeo se pojavljivati strah od novog rata. U Italiji su gospodarile Musolinijeve „crne košulje“ za koje ja lično nisam imao tada ni pojma čemu su crne košulje i kamo vode. U Njemačkoj Hitler grmi i cijelom svijetu programira da je samo Njemačka u stanju cijeli svijet imati i vladati. Kod nas u Jugoslaviji počelo se utvrđivati granične sektore. Moram napomenuti da sam se i sam uvjerio na moje oči da je Njemačka u tim godinama do 1941. godine propagirala i ustaljivala takozvane „Pete kolone“ za koje isto nisam znao zašto i kako. Tek se je sve to odrazilo kad je Njemačka okupirala Jugoslaviju (6. juni 1941.)

Političko-okupacijski okvir u Drugom svjetskom ratu

Drugi svjetski rat – „tri republike“

Bilo je 1939. godine. Pred našom radnjom zaustavio se osobni auto sa prikolicom. Iz auta izlaze dva muškarca osrednjih godina i ulaze u našu radionu (bilo je oko 12 sati). Htio sam da nešto pojedem kad eto njih. Pozdravivši loše u hrvastini: „Dobar dan“, ogledavši prostorije i drugo (bili su Nijemci). Budući sam znao donekle njemački jezik još od prvog svjetskog rata, to sam upitao na Njemačkom. „Ja, ja, mi putujemo iz Berlina i imamo namjeru da idemo kroz Jugoslaviju i Bugarsku pa i dalje.“ Pitam ja zašto imaju prikolicu kad su sami njih dvoje. Jedan od njih pozove me uhvativši mi za ruku da idem s njim do njihovog auta i prikolicе. Uveliko sam se začudio opazivši postariju ženu koju predstaviše meni da je njihova majka. Do tada prvi put sam imao priliku vidjeti prikolicu koja je sličila na mali stan. U to je došao i moj gazda kovač Vaso O. L. te se i on sa mnom zajedno interesovao za neobične putnike.

U to vrijeme Nijemci su okupirali Danzing ili Gdinju u Poljskoj, a ja na to upitam šta će biti ako Hitler tako nastupa, da li je to dobro. “Kako da ne, naš firer (vođa) zna šta radi. On će cijelu Evropu preobraziti i uvesti novi poredak. Doći će i u Jugoslaviju, jer kod vas ima dosta Nijemaca koji jedva čekaju na Hitlera.” To izgovori jedan od „sinova“ sjedeći u prikolici zajedno sa „bratom“ i njihovom „majkom“. Majstor Vaso, kovač upita me: „Što je rekao jeli Martine taj švabo?“ U taj čas jedan od njih izlazi iz prikolice i na karakterističan način držanjem desne ruke u pozdrav sjedne za volan i odvezu se „majka sa dva sina“.

Vaso me ponovo upita šta je rekao švabo. “E moj dragi Vaso reći ću ti tako kako sam ga razumio, kaže da će Hitler cijelu Evropu preobraziti i uvesti novi poredak i da će doći također u Jugoslaviju jer ima mnogo Nijemaca koji jedva čekaju da dođe Hitler.” Na to će Vaso: „Pa Martine švabo je dobro rekao. Sve je to lako moguće, jer možda to i ti još ne znaš šta ja znadem.” “Šta to Vaso?” “Taj Hitler,” nastavi Vaso, „bio je austrijski kaplar, služio vojsku u našem Mostaru, pa na taj način nije ni tako loš. Je li šta ti misliš?” U taj čas čuli su se povici: „Vaso, Vaso, hajde ručati“ vikala ga je njegova brižna dobra ženica Mara.

Vaso je otišao na ručak bez da sam mu ja išta odgovorio, ali sam razmišljao i mislio o auto-prikolici, majci sa dva sina, nadiranju Hitlera uzduž i poprijeko, vidnom propagandom. Bio je kaplar to znade Vaso, pa ne znam još koliki drugi sve znaju, a kaže se u narodu o čemu se toliko govori, ili je bilo ili će biti.

Vrtoglavo brzo, Hitler je plovio Evropom. 1941. godine je u proljeće, u aprilu sa svojim „štukama“ avionima napao Beograd i Sarajevo i druge gradove i dok sam mislio Vasi mom poslovnom drugu odgovoriti na njegov upit te godine šta mislim o Hitleru, sad mi opet nije trebalo ništa kazati, jer dogodilo se je sve o čemu se je toliko pisalo i govorilo.

Ni Vaso, ni ja ne znamo ništa, a sve vidimo i opet ništa ne znamo. Bili smo svi „obezumljeni“. Ipak je moj dobri Vaso preduzeo svakojakim eventualijama mjere samozaštite. Čim su njemačke trupe stigle na Ilidžu, on Vaso, je iz svoje kuće odnosno sobe likvidirao sve vidne znakove Srpsko-jugoslovenskog porijekla. Imao je naime slike kralja Petra-Aleksandra i druge narodne patriote. Kao dobar patriota sve je to poskidao i spremio negdje na tavan, a na pročelje radione i kuće izvjesio kukasti krst - barjak i moram priznati da je i meni bilo lakše disati nakon prvog šoka dolaska Nijemaca.

No prije nego nastavim sa mojim sjećanjem i događajima, moram napomenuti kako i gdje je nas (mislim na sebe, ženu i sina i rođake) iznenadilo bombardovanje Sarajeva i okoline uoči dolaska njemačkih trupa.

Stanovao sam u uskoj O. Arnautovića ulici, kako rekoh nas troje. Prvi napad avionima uslijedio je, ako se ne varam, u subotu oko 12-14 sati. Ja lično bio sam tada na Ilidži. Našao sam se u drvoredu kraj ceste koja je vodila ka ilidžanskoj

Štuke

željezničkoj stanici. Odjednom se pojave od smjera Rajlovca u grupi, ne znam koliko ih je bilo, samo znam da je na Ilidži bačeno nekoliko bombi, koje su me toliko uplašile da sam ostao jedno pola sata u jarku kraj ceste ležati, i to tako sa licem prema zemlji da ne vidim ta zračna strašila. Neposredno iza tog napada odvezao sam se sa lokalnim vozom u Sarajevo, gdje sam našao zdrave ali ogromno uplašene ženu i sina, pa i komšije. Imao sam također još i jednog podstanara Br., inače student iz sela Hotonj kraj Sarajeva. Pošto je bilo istog dana i Sarajevo bombardovano na nekoliko mjesta, to smo u kući donijeli zaključak da je najbolje da idemo na selo u Hotonj kod majke mog podstanara Br. Ka. Te iste subote već kasno poslije podne spakovali smo nekoliko jastuka, pokrivača i suhe hrane te išli u to selo u strepnji na nedjelju ujutro. To je bilo uoči Uskrsa. Ne znam da li je iko tu noć prespavao kako treba. Znam za sebe da sam vrlo malo spavao jer strepnja i briga nisu dale da spava itko.

Ujutro rano, bilo je oko pet sati u polju do Sarajeva bila je magla. Žena mi naredi da idem u Sarajevo i da usput ponesem u kantici dva litra mlijeka, i to za njenog brata koji je stanovao blizu mene na Bjelavama. Usput kad predam mlijeko moram ići i u moj stan da uzmem džepni sat „marke Omega“ kojeg sam u žurbi još u subotu zaboravio. Bilo je oko sedam sati, Uskrs 6. april 1941.

Dobro jutro i sretan uskršnji praznik zaželio sam svima u kući predavši dva litra mlijeka. Supruga Zora reče: „Sad Martine sjedni pa da zajedno doručujemo, mi smo ostali u gradu, jer ne znamo kud bi bježali, ali valjda neće biti više bombardovanja. U taj čas, brat Hinko od žene moje, tačno si je obrijao pola brade kad se začuje prodorni glas sirene za uzbunu. Hinko upola obrijan, ja žena mu i mala kćerkica svi poletimo dole u prizemlje u podrum. Servirani doručak ostao je na astalu u sobi. Ja nisam htio da idem u podrum, već sam poletio na ulicu ne bi li stigao do mog stana i sata. No nisam napravio ni 20 koraka, zaustavi me stražar te mi zapovijedi da idem odmah u obližnju kuću u podrum ili sklonište. Unišavši u podrum koji je bio već prilično pun ljudi, žena i djece, nije prošlo pez minuta od sviranja na uzbunu već je jedna bomba bila bačena na jedno 200 metara

Sarajevo, 15. 4. 194., njemačka vojska

od našeg skloništa. Detonacija je bila toliko jaka da su sva stakla na podrumskim prozorima popucala. Nastao je plač djece, a i jadikovanje ostalih. Bio sam blizu izlaza. Napad je trajao oko 20 minuta, a ja ne čekajući sirenu pobjegao sam na ulicu trčeći prema mom stanu. Usput sam susreo rođaka Franca H. koji je bio sav prašnjav od maltera. Na šeširu imao je puno pijeska. "Kuda, ne znam", veli meni, „kuda ti Martine?“ „Idem u stan ne bi li našao sat kojeg sam jučer zaboravio, a onda na selo jer u gradu kako i ti vidiš nisi siguran za život.“ „Z Bogom!“ i svak na svoju stranu.

Došavši pred moj stan u prizemlju, vrata zaključana sa visećim katancem. Iznad vrata razbijen prozor. Otključam vrata i nađem u hodniku jednu žensku tašnu. Čija, otkud je stigla u hodnik? Brzo gledam gdje mi je sat koji je bio nasred postelje, brzo u džep i bježim preko Koševskog brda i dalje do u Hotonj.

Bombardovanja više nije bilo, već smo čekali kad će da dođu Nijemci. To je uslijedilo već u utorak po Uskrsu. (Da ne zaboravim reći i to da je na 10 dana prije dolaska Nijemca bila opća mobilizacija Jugoslovenske vojske, no ja se nisam nikome javio).

Ali bilo je neposredno po dolasku Nijemaca žalosnih prizora. U Hotonj selu pa i drugima vidjelo se kako bježe oficiri i generali - jugoslavenska vojska uopće, ne bi li se nekako uklonili da ih Nijemci ne zarobe.

Naposlijetku, kasnije, morali su se svi javiti njemačkoj mjesnoj komandi.

Za Nijemcima došli su i „ustaše“. To je bila vojska Hrvatske odnosno Pavelića. Rekli su „poglavnik. Ti odredi bili su strah i trepet za srpski živalj. Još sam bio u to vrijeme u selu Hotonj kod porodice odnosno majke mog podstanara Br. K. koji su

Sarajevo, april 1941. spomen ploča Gavrilu Principu

svi bili pravoslavci ili Srbi. Kako rekoh, vrvilo je bjegunaca oficira i vojske jugoslovenske, a vidjeli su se i požari u selima. Kod Vogošće, tu su već dospjeli ustaše.

Videći to stanovnici Srbi sela Hotonj, pa i ja, žena i sin mi pokupismo nešto najnužnije (hrana i odjeća) i bježimo svi u Sarajevo. U razmaku od četiri dana situacija se je brzo mijenjala. Naime, prvo kad je bilo bombardovanje (subota i nedjelja) bježao sam ja, žena i sin na selo, sada opet Srbi bježe radi pogroma ustaša nama u Sarajevo. Kod mene u malom stanu imao sam tri ili četiri dana šestoro Srba bjegunaca na konačištu, dok se nije situacija opet sredila. Nakon prvog naleta i dolaska Nijemaca i ustaša svi ti bjegunci vratili su se natrag na svoja ognjišta.

I sad tog časa nastaje i trajala je „tragedija“ jugoslovenskih naroda, bolje rečeno cijelog svijeta, sve do 9. maja 1945. godine. Kad je „silni“ Hitler i njegovi pajdaši kapitulirao. Ponovo moram da podvučem, prije no nastavim sjećanja na taj tragični period mog života; citiram iste riječi koje su mi rekli susjedi u mom djetinjstvu kad sam pao iz bešike: „Sam Bog me je očuvao da još živim.“ I ta vjera u Boga i poštenje me je spasila od raznoraznih dogodovština i peripetija koje su mi prijetile za biti ili ne biti.

Neposredno iza toga počeo je „novi poredak“, bolje rečeno „ne-re-dak“. Nove lične legitimacije, novi odnosi u trgovini i poslovanju. Budući sam htio da vidim šta ima na Stupu, a još nisam imao legitimaciju, bez koje se ne može nikud, tog dana na željezničkoj stanici reče mi službeni sprovodnik vozova na moj upit da li bi mogao bez legitimacije vozom do Ilidže. „Možeš, ako si zanatlija.“ Rastumačio sam mu da imam kolarsko-kovačku radnju na Stupu. Na to će mi sprovod-

nik: "Metni si u džep bilo kakvu alatku, samo mora da ti vidno viri iz džepa i onda te nijedna patrola neće upitati za legitimaciju." I tako sam se vozio još četiri dana sa dlijetom u džepu dok nisam dobio ličnu legitimaciju i za lokalni voz mjesečnu kartu. Znači da smo bili radnici zanatlije "favorizovani", odabrani u nekom pogledu tih prvih dana okupacije.

No sve se brzo izmijenilo. Postala je Nezavisna Država Hrvatska. Dobili smo i novi novac takozvane kune. U trgovini i kod kupovine trebalo je za male stvari imati vreću tih kuna.

Posebno upadno tragično djelovalo je na mene, pa i na sve ljudski osjećajne ljude, progon i pogrom Židova, a manje i Srba. Prvi Židovi bili su posve obespravljeni, zatočeni i označeni sa žutom trakom na desnoj ruci odnosno rukavu. Drugi Srbi neki su bili u prvom naletu ubijeni, drugi izbjegli u Srbiju, no ne svi. Neki, bilo je slučajeva pa su se preobratali na katoličku vjeru (To je uradio i moj poslovni drug i kovač i majstor Vaso B., o njemu ću pisati kasnije).

Osnovane su razne formacije tog novog poretka, radne bojne, domobranske bojne uz službene ustaše, reklo bi se jezgro Nezavisne Države Hrvatske. U tim i takvim okolnostima bilo mi je vrlo teško se kretati i živjeti a da ne dođeš u kojekakve sumnje, optužbe, nepovjerenja, uostalom opšte životne sigurnosti.

Jer, moram napomenuti jednu interesantnu činjenicu. Naime, već naredne 1942. godine sarajevsko polje dobilo je čudan geografsko - politički oblik. Na osam do 10 kvadratnih kilometara nalazile su se tri republike. Da ne bi tko krivo shvatio moram podvući da je to moje lično gledanje na tadašnju situaciju, da označim sektore pojedinih republika. Prva republika bila je Stup sa okolnim selima do rijeke Bosne. Tu su bili gospodari ustaše i domobrani. Druga republika bila je od rijeke Bosne sa centrom Osijek – Blažuj -Vlakovo. Tu su gospodarili četnici. Treća, rekao bih najveća republika, nalazi se odmah iza leđa Ilidža -Vrelo Bosne do ispod Igmana pa i preko njega. Tu su gospodarili „partizani“, onda, i šta je najvažnije ostali su gospodari sve do današnjeg dana. Uzevši i ostale dvije republike pod svoje okrilje.

Na glavnom drumu Sarajevo – Ilidža - Butmir tu su gospodarili Nijemci sa ustašama. Kako sam već prethodno označio naša kovačko-kolarska radiona nalazila se na glavnoj cesti između Stupa i Ilidže u sredini, dakle pod apsolutnim nadzorom Nijemaca, koji su se i koristili našom radionicom i personalom - nas dvoje majstor Vaso kovač i ja kolar, te još dva naučnika – ukupno četvoro.

Sjećam se dobro onog dana kad su nas posjetila dva njemačka oficira od autokomande sa Ilidže. Ista komanda smještena je bila u zgradi osnovne škole. Ja sam tada bio sam u kolarnici na drvenom strugu, obrađivao sam glavu za jedan točak, kad čujem: „Gutem tag Herr Meister.“ Unišavši u radionu i pregledajući sve što ih je zanimalo (pošto ja ipak znadem prilično Njemački govoriti) mogao

sam razumjeti dijalog i komentar između njih dvoje. Prvi oficir reče drugome: „Gledaj ti ovog majstora,“ misleći na mene, „kad bi mogao odmah bi bacio moju oficirsku službu i išao bi na majstorovo mjesto i to zato jer ima uvijek tako raznoliki zanimljiv posao koji mu nikad ne dodija.“ „Da, da“, reče drugi. Na to me upita da li išta razumijem njemački. Rekoh da malo. „Da li biste išli na moje mjesto a ja na vaše, gospodine?“ „O bravo, vi razumijete!“ Predstavio se jedan i drugi punim imenom. Bili su Austrijanci i nastavi prvi: „Znate majstore ja sam u civilu veterinar, ali moram odmah reći da bi rado zamijenio moj poziv sa vašim toliko mi se sviđa vaša raznolikost u kolarskom obrtu. Eno!“ i pokaže na jedan već gotovi fijakerski točak i na drugi točak od teretnih kola, pa bile su u jednom čošku skije - smučke itd. „A ja sa mojom jednoličnom šablonskom veterinom uvijek turati i vaditi ruku u takva mjesta gdje obično uvijek smrdi, da, da.“ U taj čas došao je i kovač Vaso Ob. „Dakle“, reče prvi oficir, „sada ali službeno. Da li bi mogla biti naša autokomanda uslužena kod vas za naredne poslove: opravka raznih konjoupregnih kola i potkivanje konja?“ uz napomenu da za sve poslove se obračunava dva puta mjesečno. Naš platni oficir majstor „Zollmeister“ doći će uvijek tu k vama i isplaćivati račune.“ „Rado“, a konačno morali smo pristati na te uslužne radove za istu komandu. No bilo je interesantno slušati gazdu i majstora Vasu, koji je htio silom da govori njemački, kako? Naime Vaso je bio u Austro-Ugarskoj kao pitomac u potkivačkoj školi, kao vojnik i ovom prilikom je odmah poletio u kuću i donio vojnu potvrdu ili svjedožbu da je vojnik Vaso B. odlično položio ispit kao potkivač konja u toj Austro-Ugarskoj vojnoj potkivačkoj školi u Temišvaru. Oficiri gledajući Vasinu svjedožbu potapkaše ga po ramenima u znak pohvale i priznanje za potkivačku stručnost. Na to Vaso počne da govori njemački: „Also ich bin kurschmit, also ich gut Meister.“ Time obadvojica smo bili angažovani za poslove autokomade njemačke vojske. Meni i Vasi je to konačno dobro došlo, jer privatnih poslova je bilo vrlo malo, a Nijemci su, moram priznati dobro plaćali sa kunama.

Početkom 1942. godine na ulicama grada nisu se vidjele više njemačke vojne policijske patrole, već hrvatsko redarstvo-ustaše sa kojima sam imao sve do 1942. godine stalno poteškoća na proputovanju iz grada i u grad, jer kako sam već rekao stan sam imao u gradu na Bjelavama a na Stupu sam imao radnju sa V. Ob. U to vrijeme upoznao sam se sa jednim njemačkim narednikom. On je rekao da je Feldwebel kod njemačke poljske žandarmerije, rodom iz Graca (Austrija) Karl R. (poštanski službenik u civilu). Mnogo puta donio mi je kojekakvih prehrambenih artikala, jer oni Nijemci su imali svega dovoljno, mi manje.

Uzevši moju adresu sredinom 1942. godine je otišao iz Sarajeva. Rekavši mi na uho: „Auf Wisdersehen (do vidjenja).“ Sudbina je bila naklonjena nama obojici, jer nakon 15 godina po završetku rata ponovo smo se sastali na istom mjestu,

Sarajevo, april 1941. Vijećnica

NDH Kune

gdje smo se i rastali. Ovog puta došao je i sa suprugom. O svemu tome pričat ću kasnije.

Kako rekoh, poteškoće sam imao radi toga jer su se počele pojavljivati razno-razne diverzije, za koje su bili krivi „partizani“ za koje se nije znalo ko je ko i gdje je. Radi toga bio sam mnogo puta na prolazu kroz grad do lokalnog voza uhvaćen od hrvatskog redarstva, koje mi je jednostavno uzelo legitimaciju i dovelo pred karaulu njihovu gdje nas je bilo mnogo sakupljenih i to da idemo na Trebević i njegovu okolinu kopati odbrambene jarke, jer vlasti su bile zabrinute radi tih „partizana“ koji su postojali i ispred tih jarkova i iza njih. No ja sam se nekako uvijek znao otkupiti, od tog posla kopanja jarkova, tako da je umjesto mene išao drugi, ali sam morao da mu dam 500 kuna u gotovu. Tako sam izbjegavao nekoliko puta te nedaće mog proputovanja. Naposljetku tih peripetija došla mi je u glavu ipak spasonosna ideja kako da mogu nekako sigurno slobodno putovati iz Sarajeva do Ilidže odnosno Stupa? Znajući da su Nijemci gospodari tadašnje situacije, a Hrvatska samo pokorni sluga, to sam odlučio zajedno sa Vasom kovačem da idem ja osobno do komandanta autokomande za koju smo radili (taj slučaj ne mogu dok sam živ zaboraviti) sa molbom komandantu da nama dvojici napravi neku potvrdu - dozvolu sa kojom se mogu, bar donekle slobodno kretati.

Zamišljeno i učinjeno, bilo je ovako: sjećam se dobro bila je subota, na datum se ne sjećam. Sretno izbjegavši hrvatsku patrolu kad sam te subote odlazio iz Sarajeva, došavši na Stup, otišao sam (bilo je oko 11 sati dopodne kad sam

unišao) u zgradu autokomande na drugom katu, malo poteško ali ipak kroz dve straže uspio sam da dođem do komandanta majora.

Sa uzdignutom desnicom uz pozdrav: „Heil Hitler!“ bio sam ispred njegovog pisaćeg stola. Još danas mi je nejasno kako sam mogao izustiti riječ, umjesto njemački: „Bitte!“ rekao sam, „Prosim?“, a uslijedio je majorov odgovor: „Nazdar!“ I pruživši desnicu mi reče: „Ja taki Čeh.“ Bio sam iznenađujuće radostan. „Co hcete?“ (šta želite) upita me major - rođeni Čeh.

Na to mu objasnim da bih rado molio da meni i Vasi kovaču napravi službenu potvrdu o zaposljenju pri njemačkoj vojnoj autokomandi. „Proč ne“ (zašto ne)? „Ja sam mislio da ste i vi Čeh kad ste mi rekli „prosim“ reče mi prijazni major u njemačkoj vojnoj uniformi“, ali Čeh. Sad mu velim da sam Slovenac, na to će g. Major: „Ja budem vam udjelat nešto tako da vam hrvatske patrole neće i ne smiju praviti nikakve smetnje kako u kretanju tako i na poslu.“ I zaista napravio je dva primjerka „Ausweis“ sa dva štambilja (mislim na famozne golube oznake velikog njemačkog Rajha tada).

Dajući mi dva primjerka tih potvrda reče na rastanku ponovo rukujući se: „Nazdar!“ i sretno bez dizanja ruke i riječi „Heil H...“ Izašao sam iz zgrade autokomande pod dojmom da nas Slavena ima uvijek mnogo i svuda.

Došavši u radnju dao sam primjerak „Ausweisa“ (potvrde) majstoru kovaču Vasi koji je bio vidno veseo i zadovoljan zajedno sa mnom. Interesantno je napomenuti to, da me više nisu napastvovala obilazne ulične vojne patrole otkad sam imao u džepu potvrdu od njemačke autokomande. Sada sam se mogao kretati u sve tri „republike“ izvan Sarajeva!

U to vrijeme počeli su Nijemci uveliko da vrbuju prvo sve ovdašnje ljude njemačkog porijekla, pa i njihove simpatizere, da se prijave za useljenje u okupiranu Poljsku, i to na imanja protjeranih poljskih Židova. I zaista priličan broj obitelji i pojedinaca je nasjeo njemačkoj propagandi obećanja, kako će svaki moći u Poljskoj da dobije zemlju, kuću, obrt i trgovinu.

Nije na odmet pa da spomenem i zapišem jedan slučaj tog „vrbovanja“ gdje sam bio osobno prisutan i to u jednom restoranu usred Sarajeva. Naime bio je to jedan brico iz susjedne ulice, inače musliman oženjen ženom njemačkog porijekla. Bilo je u nedjelju prije podne kada sam se susreo sa bricom koji je bio u društvu sa još dvojicom svojih znanaca, a s njima je bio u uniformi njemačkog, rekli su, Feldwebela (vodnik). „Hajde Martine idemo u restoran. Herr Feldwebel nas vodi na vino“, zove me brico. I tako smo se našli nas petoro za gostionskim stolom zajedno sjedeći. Prvo se je Herr Feldwebel meni predstavio da je Janoš (zaboravio sam mu prezime), ali kad je rekao ime Janoš odmah sam zaključio da on nije Nijemac već Mađar (što je kasnije sam priznao). No i ja sam mu se predstavio, a usput je vidio i moj Ausweis, potvrdu njemačke autokomande. Govorili

smo njemački ali ne baš gramatički, jer i on nije baš dobro govorio, ali zato se je jako dobro razgovarao sa bricom mađarskim jezikom kojeg ali ja ne znam ama baš ništa.

Moram napomenuti da Janoš zapravo se zvao službeno „Transport fuhrer“ to je vodič ekipe – skup ljudi koje on vodi u obećanu zemlju. Pijući „Biserku“ (tako se zvalo vino) Herr transport fuhrer počeo je razgovor sa mnom (natucao je i našim jezikom). „Je li“, rekavši meni, „putujete i vi sa našim transportom narednog četvrtka u Poljsku?“. Rekoh čvrsto: „Ne“. Na to će Janoš: „Ah čudim se vama vi kao kolar obrtnik, dobar majstor, vi biste imali u Poljskoj lijepu i dobru budućnost, dobićete tamo kuću i poslovne prostorije. I mogli biste sa vašom porodicom živjeti bezbrižno.“ Na to mu ja lagano odgovorim: „Velite bezbrižno? Molim vas Herr Janoš od koga ću ja i moja žena sa sinom moći u Poljskoj naslijediti kuću i prostorije za obrt? Čija je to ostavština pa da može postati moja svojina? Ko za sve to garantuje?“, „Naš veliki Fuhrer“ veli Janoš. „Zar ne znate da su sva dobra i imanja poljskih Židova na raspoloženju za naseobu istih?“ „Hvala na toj ponudi“, velim dalje ja. Brico i ostala dvojica mi na to prigovoriše da nemam pravo prigovora na tu jedinstvenu životnu priliku egzistencije koja se nama pruža u Poljskoj. „Nas troje sa familijom“, reče brico, „već smo na spisku za naredni transport - ekipu pa nemoj se ti Martine puno razmišljati već daj svoj potpis i pristanak pa da idemo zajedno u novi život!“ Na to me i Herr Janoš upita: „No mogu li i vas da uvedem u spisak iseljenika?“

„Nikako“, rekoh, „žalim sve koji odlaze živjeti na tuđe dobro, jer stara poslovice veli: „Oteto, prokleta.“ „Ja kao poštteni nacional-socijalist i to po fuhrerovom načelu hoću da živim, a i branim sve tekovine na svojoj rodnoj grudi.“ Taj moj odgovor djelovao je na svu četvoricu nelagodno, a napose Janoš mi sa pažnjom značajno reče: „Herr Martin oprostite sve to što ja činim, to je službena dužnost. Vi ne morate ići sa nama u Poljsku.“

„Uostalom“, rekoh, „herr Janoš da vas intimno i bez uvrede konačno upitam vi ste rođeni Mađar je li? Vi ste već više ekipa iseljenika preveli i odveli u Poljsku. Da li mislite i vi konačno da se naselite u Poljskoj? Da li vi šta razmišljate o tome?“ Herr Janoš veli na to (sjećam se dobro): „Potpuno sam saglasan sa vašim držanjem. I ja sam istog mišljenja.“ Pružio mi je desnicu bez da je od ostale trojice ko to vidio.

Taj period vrbovanja i iseljenja nije trajao dugo, sve se je desilo u prvoj polovini 1942. godine. Ali gle paradoksa tog općeg seljenja i protjerivanja. Te iste godine moralo je mnogo mojih zemljaka Slovenaca iz Donje Štajerske, Maribor - Ptuj sve do Save ostaviti svoja ognjišta i tražiti utočišta gdje je ko mogao, a Nijemci su plijenili njihova dobra.

Nisam zaboravio ovaj susret sa jednim profesorom koji je bio protjeran iz Ptuja a dodijeljen jednom Pero Md. Srb. poljodjelac blizu naše kovačko - kolarske radione. Susreli smo se u našoj radnji. Naime, gazda Pero i profesor gimnazije, sada Perin stajni sluga. "Dobar dan" veli Pero (rekao bih jako glomazno velik) budući bio je gazda Pero naša stara mušterija mislio sam da je došao radi neke narudžbe posla, ali ne. "Evo", veli Pero, „ti jednog tvog Slovenca da se porazgovorite.“ „Ja ga mogu dosta razumjeti ali mu ne znam po naše štošta objasniti.“ Profesoru je bilo vrlo drago što je mogao sa mnom da govori maternjim jezikom. Sva trojica otišli smo na gostoljubivi poziv Vase kovača u njegovu kuću, gdje nam je njegova gospođa Mara servirala crnu kavu. Sjećam se interesantnog razgovora što se razvio između mene i g. profesora. Tom prilikom potezalo se prvo pitanje: „G. profesore vi ste bez doma, dokle će trajati ova tragedija i kad mislite da se vratite opet na svoje ognjište?“

Profesor se malo zamisli te reče, za ono vrijeme, jer je već četvrtina 1943. godine značajnu prognozu, prognozu koju je temeljio na tadašnjim rezultatima svjetskog rata. Naime, njemačka sila, odnosno Hitler, počela je popuštati, a saveznici su polako preuzimali inicijativu u svoje ruke. Na temelju svega toga reče profesor: "Moje misli majstor Martine su da je došlo vrijeme koje nije daleko, vrijeme pobjede slavena u Evropi. Ruske armije će nas osloboditi, vjerujete li?" „Vjerujem“, rekao sam, „ali recite mi g. profesore hoće li Jugoslavija biti suvereno neovisna u slučaju da nas Rusi oslobode?“ Još sam pridodao primjedbu: „Mi južni slaveni živimo odnosno nalazimo se u vrlo teškoj situaciji, jer sad vlada nad nama Nijemac kome se kaže isto da je „Prus“, a Njemačka, vjerujem s vama zajedno, će izgubiti rat i tada logično da će zavladati nad južnim slavenima ne više „Prus“ već naš veliki Rus.“ Na sve to reče mi profesor: „Da, da, ali ipak u svakom slučaju volim radije Rusima čistiti cipele (čizme) nego Prusima.“ Dakle, tada bila smo obojica veliki pesimisti da će moći ikad mala Jugoslavija biti „neovisna“ kako od Prusa tako i od Rusa.

Danas kada to pišem i bilježim prošlo je 35 godina. Volio bi se sresti sa onim profesorom (stajnim slugom) pa da se prijateljski rukujem u sada „neovisnoj“ velikoj našoj Jugoslaviji, gdje su nam danas dragi gosti podjednako kako Prus tako i Rus.

Moram napomenuti u to vrijeme glavni informativni centar bila mi je radio stanica „Berominstar“ u Švajcarskoj, koja nije bila u ratu. Ta ista stanica mi je davala i vremensku prognozu kakav će biti pojedini dan, lijepo, oblačno, kiša, snijeg itd. Prognozu koja ali nije bila uvijek pouzdana tačna što se tiče vremena, a za situaciju na frontovima (bojištima) bila mi je ta radio stanica najpouzdanija.

Da zabilježim i ovaj jedinstveni događaj koji se desio 6. maja 1943. g. Naime, to je bio u stvari Đurđev dan ili Sv. Juraj (Đuro) kojeg slave Srbi kao krsnu kućnu

slavu. Dakle na taj dan pošli smo ja i Vaso kovač već dosta rano, bilo je oko 11 sati dopodne, prema selu Osijek (odmah da napomenem da se je selo Osijek tada nalazilo u republici gdje su dominirali takozvani četnici - Srbi) na krsnu slavu koju slavu je slavilo više domaćina tog sela. Da kažem i to da su sva ta sela na lijevoj obali rijeke Bosne i njihovi žitelji (Srbi tada četnici) bili i naši trajni i dobre mušterije - potrošači.

Na putu prema tom selu iznenada nas je presrela hrvatska domobranka patrola koja je stražarila na desnoj obali rijeke Bosne preko koje moramo ja i Vaso da pređemo i da stignemo u selo Osijek. Na poziv: „Stoj!“ stali smo mirno. „Kuda vas dvoje?“ upita nas jedan vojnik iz patrole, „imate li legitimacije?“ Ja i Vaso pokazali smo prvo hrvatske legitimacije, a isto i Ausweis od njemačke autokomande. Gledaše u nas začuđeno. Zna li vas dvoje da su u selu Osijeku četnici gdje možete zlo da prođete.

Mi, odnosno naša patrola ne možemo za vas odgovarati ako se vama štogod dogodi. „Vrlo lijepo od vas“, velim ja, „ali nas dvoje idemo na vlastiti rizik, jer danas je Đurđev dan i slava.“ Naveo sam neka imena domaćina seljaka tog sela i rekao: „Svi ti domaćini su ujedno i naše dobre mušterije i prema tome mi dvojica ćemo dobro proći u selu, biće svega za pojesti i popiti.“

Htjeli smo ići dalje kad se jedan vojnik osovi odnosno zaustavi Vasu kovača i počne ga ispitivati ovako: „Jeli vaša legitimacija kaže da se vi zovete Vaso, ali oprostite vi jer ličite kao da ste četnički vođa V. Derikonja.“ Kovaču Vasi bilo je to malo neugodno, a također i meni. Da razjasnim tu sličnost između Vase kovača i istinskog vođe četnika V. Derikonje. Taj Derikonja je tada operisao i kretao se sjevernom stranom grada Sarajeva ispod Romanije Mokro -Vogošća. Tako se je pričalo u narodu. Ja osobno nikad nisam vidio tog Derikonju i prema tome morao sam slušati to saslušanje sa strane opreznog domobrana. No da se toj sumnji stane u kraj rekoh ja ovako: „Domobranu, imate donekle pravo glede sumnje da je moj kolega Vaso sličan vašem Derikonji, ali samo po imenu, a nikako po osobnosti i to ovako, ovaj Vaso kovač, zanatlija on jeste originalan de-ri-konja i to kad dere potkovu od nogu konju i vidite li tamo na cesti od Stupa prema Ilidži tamo je naša radiona kovačko -kolarska i prema tome vaše sumnje su neosnovane.“

I tako nakon zastoja nas dvoje stigismo do „Sila“ (ćuprije-mosta) na rijeci Bosna. No i taj prelaz preko rijeke nije bio lak, jer ta ćuprija ili most sastojao se od samih brvna drvenih poluga koje su se ugibale prilikom hoda po njima. Vaso kovač je nekako kuražno zakoračio na tu ćupriju a ja sam čučnuo i išao preko vrlo lagano i oprezno da ne padnem u rijeku, jer da se ne bi dogodilo najgore to mi je Vaso pomogao vodeći me i držeći za ruku. Hvala Bogu, stigismo sretno u selo i domaćinu M. K. „Dobar dan i pomoz' Bog!“ „Bog ti pomogo“, otpozdravi domaćin Makso K., „hajde sjednite“. Sjeli smo za stolom ili sofom koja je bila

Bašćaršija 1941.

bogato servirana raznim jelima i pićem. Prisutno je bilo mnogo gostiju iz sela, mogu reći skoro puna kuća. Svima je bilo veliko čudo kako smo mogli nas dvojica doći iz Stupa (ustaške republike) u Osijek (četnička republika). Ispričao sam sve što se je dogodilo na putu. Svi ti ljudi bili su mi poznati, jer većina su bili naše mušterije.

Tom prilikom moram napomenuti i to da Vaso kovač nije posjedovao baš kakav dobar ugled kod tih pa i drugih ljudi iz naše poslovne okoline, jer isti je bio dosta uskogrudan u ophođenju sa ljudima. Mene su više cijenili i poštivali. Čak sam imao čast sjediti kraj jednog od prvaka četničke skupine P. B. Č. koji je osobito naglasio veliku prednost što sam Slovenac. U tom stanju se je nastavilo slavlje Sv. Đurđa. No ja nisam smio piti ispočetka jer sam se bojao da neću moći ići preko rijeke ako budem pripit, a kamo li da budem pijan. Ali svi prisutni su me kasnije uvjeravali neka slobodno pijem jer će me, naime oni gosti, voditi drugim putem natrag na Ilidžu - Stup. Tek sad počeo sam i ja uz dobru domaću pečenicu piti šljivovicu koje sam se prilično nauživao. Bilo je već oko četiri sata poslije podne, izašao sam iz kuće na dvorište, kad pristupi meni Jovo B. K. bivši učenik kovačkog zanata kod Vase Ob. sada kod kuće u istom selu. "Majstor Martine", reče Jovo, „kako to da je došao s vama majstor Vaso?“ „Zašto?“ upitam Jovu. Na to će Jovo: „Njega Vasu kovača ćemo mi danas svući, oduzeti mu sve što ima na sebi i neka ide u donjim gaćama kući, jer on, Vaso nije nikakav čovjek,

jer valja da znate i vi da se je Vaso prekrstio i prema tome nije Srbin više i zato ćemo mi njega kazniti.“ Na to rečem ja: „Jovo, Jovo, pa ti si se učio i izučio kod njega i sad hoćeš da ga svučesh, nemoj to činiti!“ „Dobro“, veli Jovo, „neću ga ja, ali ima drugih koji će to učiniti.“ „I opet vas molim nemojte Vasu dirati dok je sa mnom.“ “Dobro“, reče Jovo, „ali recite Vasi vi da još dok je dan nek iziđe iz kuće i neka izlazi iz Osijeka.“

Ja sam o tome izvjestio Vasu šta se sprema protiv njega i rekao mu da je najbolje da se odmah udalji iz kuće Maksima, preko brvna - ćuprije. Ostao sam sam i poslije su mi rekli da nije bilo mene, Vaso bi sigurno nagraisao, znači da bi ga svukli. Vaso mi se je drugi dan za taj slučaj zahvalio.

U ugodnom raspoloženju sjedio sam do sedam sati uvečer. Tada sam rekao domaćinu i drugima, da je vrijeme da i ja idem kući, no prije odlaska su mi napunili moj ruksak sa suhim mesom, slanine, pečenice, brašna i rakije. “Ti Martine ne budeš i ne smiješ oskudjevati, kadgod možeš doći k nama i dobićeš.“ U pratnji domaćina Makse i njegovog komšije išli smo glavnim putem iz sela prema Ilidži ali trebalo je preći stari rimski most na rijeci Bosni. Tom prilikom bio sam dobro raspoložen. Putem morao sam po koji put da popijem iz njihovih čutura. Bio je već dobar sumrak kad mi reče Makso: „Do ovog mjesta Martine je naša republika i dopratili smo te, a odavle i dalje neka te Bog čuva. U zdravlje i laku noć“.

Tek sad sam osjetio koliko mi je bila potrebna njihova pratnja, jer kad sam se penjao iz livade na cestu odnosno ma most malo sam teturao i ruksak mi je bio težak. Sjećam se dobro da sam prešao most i nastavio sa nesigurnim koracima prema Ilidži, kad odjednom jedna pojava – silueta - persona. Vidio sam da ide prema meni, neminovno ću se morati susresti. Ko je? Naoružan čovjek, da li? I opet sam zapao u strašnu ekstazu straha. Nesigurne noge počele su klecati tako da sam jednostavno zastao na mjestu. U ušima je još bila prisutna Maksimova riječ: “Od ovdje i nadalje Martine nek te Bog čuva!“ (tom prilikom moram napomenuti što sam već i prethodno opisao razne dimenzije straha. Tako mi je ovaj slučaj ostao u sjećanju).

Kako rekoh na slavi se jelo i pilo, ja u taj čas na mostu što sam bio ne mogu i smatram da niko ne može da utvrdi kod neumjerenog uživanja alkohola koliko i kako može alkohol djelovati na čovjekove organe, osobito probavne. Naime da ne duljim više, ja sam osjetio u taj momenat tog neugodnog susreta kao da nisam pijan i mjesec je virio i svijetlio i bio jedini svjedok mog jadnog stanja. Skoro još malo i ja bi imao pune gaće da nije u taj čas naoružani čovjek mene pozdravio sa riječima: “Dobra večer majstor Martine“, imao je i bradu. Odmah da napomenem da se je u taj čas i kriza probavnih organa stišala. Osjećao sam se ogromno velikim i sigurnim, toliko da sam imao snage upitati nepoznatog naoružanog: „Ko si? Sto ti gromova!“ to mi je jedina uzrečica u mom životnom

rezonovanju umjesto neumjesnih raznih psovki. „Neka ti nije briga ko sam“, reče mi nepoznati (ponavljam ipak čovjek), „hajde z Bogom i nestao je u noć.“

Značajno je napomenuti da sam postao kod te prilike potpuno trijezan kao da nisam bio na slavi. Idući tako prema Ilidži ovladale su me razne pretpostavke i mimoišle slučajnosti. Prvo, zar me taj nepoznati nije mogao gurnuti u jarak, u rijeku i uzeti moj ruksak koji je bio vredniji od mene. Jer ratno je stanje. Ne, nije se desilo najgore, jer on nepoznati poznavao je mene valjda kao čovjeka i zato me je uljudno imenom pozdravio i čitavog ostavio zajedno sa ruksakom. Došavši na Ilidžu unišao sam u gostionu kraj mosta rijeke željeznice sa namjerom da popijem pola litre crnjaka za sretno prebrođenu odisejadu Đurđevdanske slave 6. maja 1943. godine. Sjeo sam za astal gdje je bilo raznih, rekao bih državljana, a u stvari meni dobrih susjeda i mušterija: “O, o, zdravo, dobar večer majstor Martine, otkud ti u ovo doba ovdje?” rekoše troje domobrana. Jedan je bio „Zugsfuhrer“ vodnik sa tri zvijezde na okovratniku. Druga dvojica su bili kaplari sa dvije zvijezde. Inače čisti Srbi u civilu. Momentalno su bili pripadnici takozvane Hrvatske domobranske radne bojne. Ispričao sam njima sve što mi se je desilo kao i majstoru Vasi na slavi i poslije nje. Kod tog razgovora su mi razjasnili ko je bio taj što me je sreo na ćupriji čas prije. Bio je to Makso Mg. ne-legalac tadašnjeg stanja koji tebe Martine poštuje kao i mi svi koji te poznajemo. Umjesto pola litre popili smo nas četvorica tri litre vina. Svakako smo u nazdravljanju bili svi istog mišljenja, da nam Bog dodijeli skori mir i slobodu! Interesantno je bilo u ta doba drugog svjetskog rata to, da su imali ti domobrani uniformu od bivše Austro-Ugarske monarhije koja je 1918. godine propala.

Sa punim ruksakom i u dobrom raspoloženju došao sam sretno živ i zdrav sa lokalnim vozom opet svojoj obitelji u Sarajevo.

Da zabilježim još i to, da je bila godina 1943. vrlo, vrlo bogato rodna i plodna. Rekli su i prepričavali stari ljudi da je te godine krompir rodio u kamenu, što nije nikad prije, a valjda ni poslije.

Posla sa autokomandom imali smo uvijek kroz cijelu godinu i kako sam već rekao, redovito nam je komanda isplaćivala račune svakog prvog u mjesecu, osim da spomenem jedan zastoj koji je nastao pred kraj godine 1943. Naime, bilo je u oktobru mjesecu kad smo imali u dvorištu radione troje kola opravljena i popravljena i došli su vojnici sa konjima da ista odvedu. Bilo je s njima također „Feldwebel“ ili vodnik. Obično smo mu kod primopredaje tih opravljenih kola dali bi ja ili Vaso račun kojeg je taj vodnik prvoga u mjesecu podmirio i isplatio nama. No ovog puta su vojnici upregli kola, vodnik sjeo na jedna, mahnuo rukom i otišli, ovog puta bez računa. Meni pa i Vasi bilo je to začuđujuće. Vaso reče meni kod te prilike: „E, e, Martine ova sva troja kola su odvežena, a račun ostao. Nikad, Martine, para - novaca nećemo vidjeti“ Na to sam mu ja rekao: „Pa zašto nisi

rekao vodniku još prije nego je sjeo u kola za račun odnosno spisak poslova opravaka tih kola?“ „Pa, pa, nisam se usudio, ako hoće daćemo mu drugi mjesec kod novih opravki „(moram naglasiti da je Vaso volio natucati sa istim vodnikom njemačkim jezikom) i zato sam ga ponovo upitao: „Vaso, zašto ga nisi pitao, vodnika, kako može kola odvući bez da se obračuna.“ I opet mi Vaso odgovori: „Pa, pa nisam se usudio, a i Njemački ne znam ovog puta nikako.“ Istine radi moram reći da je do ovog slučaja autokomanda uvijek tačno ispravno nama podmirivala račune, no ovog puta nije nikakvo čudo da Vaso nije znao Njemački jer i ja se nisam usudio pitati vodnika iako sam bolje znao od Vase Njemački.

Prošlo je dva mjeseca od tada, od autokomande nije stiglo ništa za opravljjanje. U međuvremenu obilazili su nas i neki funkcioneri Hrvati iz obližnje okoline. Također su bili neki od njih naše bivše mušterije. No sada su neki od tih zauzeli upravne položaje, kao tabornik, rojnik i drugo. Isti su tražili da im pravimo odnosno popravljamo njihove sopstvene kućne stvari, ali ne po načinu međusobne nagodbe, već koliko je on bio voljan platiti. No tu sam se ja, a tako i Vaso znao vješto braniti da ne radimo baš tako kako gospodin tabornik želi i traži. Jednostavno sam svakome pokazao famozni „Ausweis“ potvrdu njemačke autokomande i dao na znanje, da prvo moram raditi za autokomandu koji plaćaju pošteno onoliko koliko se nagodimo i na taj način radili smo samo onom funkcioneru koji je platio po nagodbi. Ja i Vaso bili smo uveliko zabrinuti što nema od njemačke autokomande nikakva posla, a glavna briga je ostala radi nepodmirenog računa iste komande. Bilo je već kasno u jesen kad se je zaustavio pred našom radnjom vojni motor sa prikolicom (ja i Vaso bili smo u dvorištu). Izašao je iz prikolice jedan njemački podoficir i gledajući natpis na radnji (firma) V. Ob. Kovačko - kolarska radnja upita nas dvoje: „Ist hier V.Ob.richtige Schmied-meister?“ (Je li ovdje V.Ob. pravi kovački majstor?“ „Ja, ja!“ vičem ja i podoficir uniđe meni u kolariju sa torbom u ruci. Pošto u radnji nisam imao nikakvih stolica za sjesti, to je morao Herr podoficir sjesti na jedan čutuk (hrastovi odrezak stabla) kojih sam imao uvijek u pripremi za razne poslove i tu je sjeo kraj panja na kojem sam tesao razne stvari. Na to reče Njemački: „Naša autokomanda odvezla je prije skoro tri mjeseca troje opravljenih kola jeli?“ „Da“, rećem ja, no podoficir govori dalje (lijep dečko, učitiv). „Mi smo ista kola odvezli bez da smo išta platili za opravku. Sada ali molim vas napravite račun kojeg ću odmah isplatiti.“ Vaso me začuđeno upita: „Šta je rekao gospodin oficir, je li Martine? Znaš da znam dosta Njemački ali ipak nisam sve razumio.“ „To je čovjek oficir od autokomande hoće da odmah plati račun za ona troja kola, to sada odmah da mu kažemo što smo sve radili odnosno opravili na kolima i cijene.“

Moram naglasiti da u životu mom pa i u Vasinom, koji je već pokojni, umro je 1952. godine, nisam pravio i naplatio računa sličnog ovom kojeg nam je pravio, ne nas dvoje (mislim ja i Vaso) već on oficir od autokomande. Iz torbe izvukao

je (sjećam se dobro) formular računa, položio ga na istu torbu i počeo ispitivati da mu kažemo sve dijelove opravke i to po redu prva, druga i treća kola, svakako odmah označiti i cijene. Sada je ali nastala mala dilema. Ja pa i Vaso već smo mnogo zaboravili šta smo sve radili i opravili, a najgore je bilo za cijene, šta i koliko? Da nas neće još kazniti ako previše zacijenimo? Oficir, ili bolje rečeno blagajnik je već napisao na računu stavke opravaka samo još cijene treba utvrditi i račun bi bio gotov. No on primjećuje da se ne usudimo izreći cijene, pa nama reče: „Prvo da vam rastumačim da nemojte strahovati koliko ćete računati za sve te poslove, jer mi, odnosno naš veliki Fuhrer, on pazi na radnike i zanatlije. Oni svi moraju biti za sve poslove dobro nagrađeni i prema tome“, upita nas blagajnik dalje, “koliko mislite vas dvoje računati za poslove na prvim kolima?” Vaso gleda mena, ja njega. Svakako da sam usput Vasi sve rastumačio, a i on Vaso, je sve više razumio blagajnika kad se je govorilo o slobodnim cijenama. Blagajnik nije ništa razumio kad je Vaso meni rekao: „Martine reci za prva kola cijenu opravka 80.000“ (tadašnjih hrvatskih kuna). “Dakle, koliko?” upita ponovo blagajnik ili kasir, za prva kola.“ „Ako ne bude previše pišite 80.000.“ “Ne, ne to je malo“, reče gospodin blagajnik. „Mi ćemo zapisati 160.000 razumijete! I ne bojte se, nije ništa previše.“ Sve u svemu štagod smo nas dvojica, Vaso i ja, označili naše cijene, blagajnik je nama naše cijene u računu udvostručio i isplatio sa napomenom (sjećam se i toga): “Šta vi mislite, može biti da nemamo novca, hm, je li? Naša komanda vozi uvijek sa sobom novčanu štampariju i štampano pravimo kuna koliko hoćemo.“ Tom prilikom ja i Vaso smo odlučili da damo 100.000 blagajniku za protivuslugu. No on je to odlučno odbio, već nas je zamolio da li bi mogao neko da donese sa obližnje Ilidže pet boca pive pa da ga popijemo na ovom originalnom hrastovom panju.

Prijatno iznenađeni ja kao i Vaso popili smo pivo zajedno sa galantnim oficir. Time je bila i završena veza i poslovanje sa autokomandom. Nestao je i naš major dobri rođeni Čeh koji nam je dao potvrde „Ausweise“. Bila je ostala u školi na Ilidži njemačka komanda, ali kako reko, bez našeg majora, pa i poslova. Tom prilikom moram napomenuti da je Vaso opet znao puno Njemački razgovarati sa blagajnikom (što nije bio slučaj kad su nama prije tri mjeseca odvukli kola bez pitanja).

Bio je već pao snijeg u drugoj polovini novembra kad sam se uputio, svakako po pozivu moje dobre mušterije S. Tun. koji je ali gravitirao, rekao bih, u republiku partizana ispod Igmana u selu Kovači. Napravio sam mu jedno kolo novo, za koje mi je rekao da će mi dati umjesto novaca krompire i tako sam bio već na pola puta od Ilidže do njegove kuće kad odjednom opazim muškarca ispred usamljene kuće kako maše rukom dozivajući me neka dođem njemu. Momentalno nisam znao ko je taj, no čim sam došao blizu pozdravi me i uhvativši me za ruku povede me u kuću. Bio je to Mi-u S. Č. zemljoradnik iz obližnje okoline Igmana.

“Kuda Martine?” upita prije što sam unišao u kuću. “Pošao sam u Kovače S. T.-u, isti me je zvao da dođem njemu i to da ti odmah kažem idem da mi dade krompira. Pravio sam mu jedan točak.” „Hajde samo, kod nas imamo isto krompira“, veli Milan S. Unišavši u kuću uveliko me je iznenadio pozdrav od ne znam tačno, 10 do 12 muškaraca, okrenuti svi prema meni sa uzdignutom pesnicom iznad desnog oka rekoše svi u jedan mah: „Zdravo Martine!“ Odmah me upita Milan: „Martine ti stanuješ u gradu, sigurno imaš radio pa imaš priliku da slušaš Ameriku, Rusiju, Englesku. Je li ima li išta dobrog, šta se čuje, hoće li skoro otići švabo?“ Moram odmah reći da sam mogao sviju mnogo utješiti sa vijestima koje sam čuo od iste stanice kako su Nijemci poraženi kod Staljingrada. Na ostalim frontovima se ruši Hitlerova sila, kako Rusi napreduju, sve sam donekle i na papiru označio gdje i kako stojimo.

Usput, sjećam se, da sam ih opominjao neka su složni, neka se ne osvećuju, neka čuvaju narodno dobro, jer još malo i sve će morati švabo ostaviti i tada će nama sve dobro doći što smo mogli sačuvati. Dobio sam pun ruksak krompira i slanine i naručili mi da se navraćam povremeno njima sa novostima. To mi je bio prvi, rekao bih, zvanični kontakt sa „partizanima“ i to sa njemačkim „Ausweisom“ koji mi je uveliko koristio u to doba.

Da zabilježim još jedan tragikomičan slučaj korištenja tog famoznog njemačkog „Ausweisa“ sa kojim sam jednom prilikom uzurpirao hrvatsko redarstveno osoblje. Bilo je ovako: tog dana pošavši ujutro na posao sa Bjelava sastao sam se na polaznoj stanici Marijin Dvor, odakle vozi lokalni voz na Ilidžu sa Božom R. zemljoradnikom sa Ilidže, sada u uniformi Zugsfuhrera ili vodnika hrvatskog domobranstva. “Dobar dan“ i „Zdravo“, otpozdravimo jedan drugome (inače je bio Božo dobra naša mušterija). Prije no što smo unišli u lokalni voz ili vlak rekao sam Boži ovo: „Danas, da znadeš Božo, ja neću da pokažem nikakvu legitimaciju (osobnu ispravu) kontrolnom organu koji legitimira svakog putnika u vozu.“ „Kako možeš što takovo reći - neću“, veli Božo, „nego morat ćeš pokazati isprave, jer to mora svaki putnik!“

Da bude sve jasnije moram ukazati na činjenice reda u vozu, naime u tom lokalnom vozu svaki dan je službovalo redarstveno vojno lice (ustaški redar) i tražilo od svakog putnika osobne i putne isprave. Ako netko nije imao ili izgubio bio je lišen slobode: „Prema tome“, veli Božo, „nemoj Martine da se šališ, već pokaži ti svoje isprave kao što ću morati i ja.“ „Hvala ti Božo na savjetu, ti ne znaš da ja osim hrvatske legitimacije imam od njemačke autokomande potvrdu ili „Ausweis“ gdje piše da mi hrvatske vlasti ne smiju nigdje smetati u mom kretanju.“ To sve pokazao sam Boži koji se je skeptično smijao. Sjeli smo u kupe voza tako da smo bili oba vis-a-vis kod prozora. Moram prethodno napomenuti da nisam ni prije ni kasnije uzurpirao te iste hrvatske redarstvene vlasti - organe kao što sam uradio ovog puta u prisustvu vodnika Bože domobrana srpske naro-

Ustaško-redarstvena kontrola

dnosti. Sjećam se da sam Boži još napomenuo neka dobro sluša kako ću ja da pozdravim tog ustaškog redara. Vozili smo se već prema Čengić Vili kad stupi u kupe dosta velik redar - stražar. Pozdravivši sve dizanjem desne ruke uz poklik „spremni“ i putne isprave molim, počeo je obilaziti putnike.

Prije no je došao do nas dvojice reče Božo: „Martine svaki dan se voziš, jesi jučer pokazao isprave?“ „Jesam i prekjuče također i sutra ću opet, ali ne njemački „Ausweis“ već imam hrvatsku ispravu, a sada ću pokušati kao da sam pravi Nijemac pa ćeš Božo vidjeti šta to vrijedi znati Njemački.“ U to dođe službeni organ po činu rojnik (tako su govorili). „Molim isprave“ reče Boži, koji mu ih pokaže.

Okrene se onda meni: „Molim“, (čini mi se i tvrdim da sam u taj čas podigao glavu i izraz lica iznad normale, rekao bih bahato) umjesto da sam pokazao isprave ja sam mu kratko i oštro reka: „Gehe in Orch du Kerl du“, odmah na tu riječ rojnik stane u stav „mirno“, digne ruku pozdravivši mene, okrene se kao što se priliči pravom vojniku i udalji se po svojoj službenoj dužnosti dalje. Božo i još dvojica drugih prisutnih upitaše mene: „Šta si mu rekao Martine, što se je rojnik uplašio i tako brzo pozdravio i otišao? Reci nam“ „Eh šta ja vama mogu kad ne znate Njemački, velim ja.“ „Dobro“, reče Božo, „mi smo čuli isto i rojnik, ali ja i ovi nismo razumjeli šta si mu rekao ti?“ „Ako niste vi razumjeli, vidjeli ste da je rojnik dobro razumjeo i otišao bez da je tražio moje putne isprave. Da vama svima bude jasno, moram rastumačiti onu pozdravnu riječ kojom se je rojnik razumno uplašio, jer sam mu njemačkim jezikom rekao: Hajde u rit, ti klipane!“ „I tako vidiš Božo, on rojnik, isto ne zna Njemački ali se je uplašio mene misleći da sam valjda jedan od službenih Nijemaca. Ustvari, kako vidiš Božo, dobro je kad čovjek znade Njemački“, osobito ja ovog puta sa njemačkim „Ausweisom“

Savezničko bombardiranje 1945. „Američke tvrđave“

u džepu kojeg mi je dao dobri major komandant njemačke auto jedinice rođeni Čeh.

U taj čas i u to vrijeme mogu sam uzurpirati hrvatske vlasti svuda, jer oni su bili podređeni, manje vrijedni od Nijemaca, iako i premda se je hrvatska država zvala „nezavisna“.

Nastupajuća 1944. godina donijela je ne samo meni i mojoj užoj okolini, već cijelom svijetu uopće, poremećaj živaca i lom istih što radi situacije očajavanja za biti ili ne biti, kako ostati živ. U to vrijeme pa sve do kraja 1945. godine nisu mi pomogle nikakve legitimacije pa ni „Ausweisa“ više za opstanak, izdržati, ostati živ.

U to vrijeme ostao mi je jedini dobri kormilar i spasioac Bog i nitko drugi.

Opisao sam neke dogodovštine iz I svjetskog rata, ali napisati događaje i peripetije iz II svjetskog rata, mislim da nije u stanju niko, pa ni ja. Zato ću samo napisati neke epizode straha, sakrivanja, bježanja i raznih drugih nedaća.

Odmah da naglasim da sam posjedovao jednu od vitalnih vrlina u odnosu bježanja ispred avionskih napada i uzbuna, i to na „brzinu“. Jednostavno su svi oni koji su prilikom bježanja zaostali iza mene, tvrdili da sam ja bio brži od aviona. Sve u svemu imao sam sreće a ne „brzinu“.

Kako sam već u početku rekao da sam slušao inostranu radio stanicu u Švajcarskoj tkz. „Beromunster“ koja je slušaoce obavještavala osim vijesti sa raznih ratišta Evrope i svijeta, također i o vremenskim prilikama, kakvo će naime biti za nasljednje dane. No da odmah kažem da su me ti vremenski prognozeri mnogo

puta neugodno razočarali, odnosno nasjeo sam njihovim netačnim informacijama o vremenu sutra, a da ne govorim o prekосу.

U to doba počele su mnogo puta zavijati svoj sonorni glas mnoge sirene u gradu nagoveštavajući čuj - "neprijateljske" avione koji dolaze iz prijateljskih pobuda da nas još malo živih poubijaju.

No uz spoznaju da se u ratu ratuje bezobzirno u biranju sredstava i načina, bio sam primoran sa ostalim bijednicima po raznim podrumima i skloništima, jarkovima, šumama iz dana u dan jadikovati: „O Bože dokle, kada, zašto toliko patnje. Spasi nas o Bože! Daj nam mir, pa samo jednom na dan koru hljeba mi ćemo biti zadovoljni.“

Prošlo je od tada 30 godina, kruha ima bijelog i crnog, a zadovoljstva vrlo malo. No čovjek nije nikada zadovoljan.

Budući sam jednom prilikom, kad je bilo prvi put bombardovanje, Alipašinog Mosta pretrpio ogroman strah na Stupu kraj moje radione, uvukao sam se u cestovni propust koji je građen iz betona, misleći da sam siguran, no sreća je bila, avioni su bombardovali samo Alipašin Most željezničku stanicu i okolinu. Ja sam se nalazio tri kilometra dalje i skoro sam ostao gluh od jeke protivavionskih topova i eksplozija bombi. U tom propustu koji je bio u promjeru 80 cm šupalj i jako akustičan, no ipak 20 minuta je trajalo bombardovanje, izašao sam napola gluh iz propusta i vidio dimnu zavjesu oko Alipašinog Mosta koja se nije dugo rasplinula, no sad se je pojavila druga nedaća. Naime lokalni voz sa Ilidže nije mogao da vozi jer je bio srušen most preko Miljacke pa isprekidane tračnice i ja sam morao pješice da idem u Sarajevo. Usput nosio sam vreću drva, jer sve je dobro došlo gdje god sam mogao što korisnog za življenje naći. Došavši na Alipašin Most imao sam šta da vidim. Razoreno sve naokolo. Impresionirao me je srušeni most, odnosno jedna njegova traverza nosiljka tog mosta koju je bomba bacila jedno 10 metara daleko svu smotanu kao da je bila iz lima ili debelog kartona. Obuzela me je stravična pomisao šta bi bilo sa mnom, ne daj Bože, da sam bio u blizini te traverze. Brzim koracima žurio sam da čim prije izađem iz te opasne zone.

Za cijeli taj slučaj bila je kriva radio stanica Beromunster, koja je dan prije prognozirala da će biti na jugu Jadrana i okolo oblačno sa kišom. Ja sam tome povjerovao i nastradao, od tada pa nadalje, do 1945. godine sam vrlo rijetko išao na Stup - Ilidžu, već sam hodao i bježao u okolna sela Hotonj ili Grahovište, svega četiri do šest kilometara udaljeno od grada, te sam tamošnjim seljanima radio i spravljaao razna oruđa za kuću i van nje. Sva ta sela računao sam da su puno sigurnija od zračnih napada nego Stup - Ilidža koji leže uz željezničku prugu. Ponekad bi ostao u selu po nekoliko dana, jer se nije isplatilo svakodnevno hodati 12 km puta obostrano. I tako se je moglo radeći nešto i zaraditi brašna,

sira, jaja, pa i nešto kuna, a jednom prilikom sam ostao kod jednog seljaka pet dana i nosio kući pun ruksak razne hrane, vreću drva, a da ne zaboravim donio sam i uši osim buha. Žena mi i sin bili su radosni što sam donio svačega, samo žena je imala nelagan posao očistiti me od gamadi.

No kaže se u narodu da živa glava podnese mnogo.

Da ispričam još jedan detalj uzmicanja ispred zračnih „pošasti“ i opet se je to desilo na Stupu. Kako sam rekao ranije da sam rijetko išao na Stup - Ilidžu. Ovog puta sam bio opet razočaran radi prognoze švajcarske radio stanice premda, ovog puta, dosta objektivna, jer tog dana bilo je zaista oblačno sve do 11 sati. U taj sat došao sam i ja iz Sarajeva. Oblaci su se počeli razilaziti. Došavši do naše radnje nisam mogao unići jer su sve prostorije zauzeli Nijemci, vojnici i Vaso mi reče da su prije dva dana uselili. U razgovoru sa jednim od vojnika rečeno mi je da neću ja dugo ostati u radnji i neka se ne bojim da će mi kakvu štetu napraviti. Pokazao sam i moj „Ausweis“, no uzalud, bio sam na cesti zajedno sa Vasom kad su počele sirene zavijati. Uzbuna, opasnost: „Kuda ćeš ti Vaso?“ „Ja idem u svoju kuću pa neka bude šta god hoće.“ A ja nisam smio s njime jer sam pomislio prvo tu su vojnici, drugo 10 metara od radione je pruga, to sve su mete za avione. Dakle ja bježim preko pruge u selo Otes. Tek sam prekoračio prugu već su stigle zračne nemani Američke tvrđave. Na stupu je počeo pucati jedan top protivavionski. Ja sam dojurio u selo gdje je bilo voćnjaka i stogovi sa sijenom. Okrenuvši se samo malo prema nebu kako ne lete svi u grupi već pojedinačno i počeli su krstariti iznad Alipašina Mosta i puštati bombe uz strašne detonacije. Pošto je bio Alipašin Most tri do četiri km udaljen od mog položaja to mi se je učinilo da svi avioni kruže iznad moje glave. Nigdje žive glave u selu, sve mirno. Kuda?

Sjećam se da sam uradio nešto slično što isto rade u slučaju opasnosti afrikanke ptice zvane noj ili Straus koje također zarone svoje glave u pijesak i to zato da ne vide opasnost.

Slično nešto sam ovog puta uradio i ja, samo s tom razlikom što sam ja svoju glavu turio ili domaće rečeno uturio ne u pijesak već u obližnji stog sijena toliko duboko da nisam zbilja ništa vidio. Uprkos tome osjetio sam veliki strah, ne toliko za glavu, već za ostali dio tijela.

Zanimljivo kod svih tih bježanja i sakrivanja je bilo to, da ako sam imao prilike pa i vremena prije no sam se snašao u bilo kakvom skloništu, popiti makar pola litre vina, tada nisam osjećao onaj strah što sam ga osjećao ako sam trijezan morao bježati. Dakle vino mi je dalo više kuraže, više pribranosti, a i izdržljivosti i tako u tim ratnim tegobama morao sam biti ponekad i pomalo neka vrst posrednika između onih blizu šume i onih koji žive u gradu, jer ja sam radio baš u sredini između njih i svi su me dobro poznavali a i poštovali.

Sarajevo 1945. - Obješeni antifašisti

Ponekad, bilo je slučajeva vrlo delikatnih, mogu reći opasnih za ono vrijeme, no neću da navodim sve te pojedinosti i slučajeve, već samo jedan koji me je već pri kraju rata ne znam tačno je li to bilo u martu ili aprilu 1945. skoro životno upropastilo. Naime tada je u zadnjem grču postojanja hrvatskih i okupatorskih vlasti „harangirao“ ne znam je li bio pukovnik ili general hrvatske vojske, bolje rečeno krvnik, zvali su ga Luburić. Ja lično nisam ga vidio, ali u ovom slučaju bio sam mu se približio jako blizu. Kako? Ujutro, toga dana prije no sam popio kavu, imao sam na stolu hrvatske novine i to od prethodnog dana. Počeo sam piti kavu misleći poslije putovati na Ilidžu - Stup i to ne vozom već slučajno sa jednim privatnikom njegovim kolima. U taj čas reče mi žena: „Jesi li pročitao koliko je opet strijeljano ljudi?“ Uzeo sam novine i pročitao sva imena na smrt osuđenih. Bilo je njih više od broja 15 (ne mogu se tačno sjetiti) samo znam da je u šolji ostalo još pola kave jer strašno me je kosnulo jedno ime između tih osuđenih. Naime ime M. K. Č. koji me je češće posjećivao i neke poruke meni isporučivao koje sam usput nekima u gradu dostavljao, ne misleći ništa zlo.

Obuzela me je kobna slutnja da nije neko vidio da je isti dolazio do mene, da ga nisu vlasti primorale da kaže o svemu i svačemu. Ustao sam od astala, uzeo ruksak i nešto alata i otišao, ne kao što sam mislio na Ilidžu, već na suprotnu stranu u sela oko Vogošće. Rekao sam ženi ako ko upita za mene neka kaže da ne zna tačno, ali i to da sam ja rekao, da neću dugo ostati na selu, skoro ću doći. Otišao sam, žena mi je rekla da sam sav problijedio i nastojala da malo pričekam, da se primirim, no ja i kobne pretpostavke su me tjerale van iz opasnog gradskog

6. april 1945. „U grad su unišli partizani, bolje rečeno udruženi Jugosloveni“

virtloga, gdje niko nije u ništa siguran. Uselio sam se kod seljaka sela Grahovišta, tu sam morao obavljati neke izvjesne zaštitne mjere. Ovog puta da napomenem i to da sam u tim selima bio jako poznat još od prije rata. Bilo je već pri kraju marta, kad me jednom prilikom zamole više njih da im dam savjete odnosno uređim praktičan način kako se spasiti od Nijemaca, a više od ustaša, u slučaju da oni prilikom bijega iz Sarajeva naiđu slučajno u naše selo. „Znamo da nam je najsigurnija naša šuma, ali znaj“, govore dalje seljani, „ako nas zateknu na spavanju u kućama šta onda, gdje ćemo onda sa našim tikvama Martine?“ „Dok, dragi moji, imamo tikve na vratu imamo i nade i načina da se spašavamo pa kako bilo.“

Moram napomenuti da smo bili toliko sigurni u konačni slom „novog poretka“, samo nismo baš mogli utanačiti tačan datum, koji eto se je baš sada približio.

Sjećam se, da sam jednom seljaku, i to u spavaćoj sobi, gdje je imao takozvani hambar za žito ili brašno, ispod njega izrezao testerom pod. Ispod njega prizemno bila je štala i tako je bio seljak (bar tako si je zamišljao) siguran da može u slučaju nužde pobjeći kroz taj otvor ispod hambara. Još jednom sam se navratio u Sarajevo prije sloma, donio sam drva, nešto brašna. Moram napomenuti usput još i ovo, naime kadgod bi bila kuća odnosno naš stan prazan, jer smo bježali na selo svi, tada nam je uvijek ponestalo i drva, jer komšije su iskoristili naše bježanje i osigurali sebe sa našim drvima.

Prvo što sam upitao ženu da li je iko pitao za mene. Žena veli da nije, ali sam doznao za strašnu vijest, naime taj isti krvavi Luburić povješao je na kestene od Marijin Dvora do stanice, ne znam koliko žrtava nevinih ljudi i opet sam se rastao sa ženom i sinom te pobjegao natrag u isto selo.

Bilo je početkom aprila 1945. godine kad su se čule topovske paljbe i druge eksplozije i nadlijetanja aviona. Nijemci i ustaše bježe iz Sarajeva, usput ruše neke objekte, sjećam se kad su minirali tvrđavu Hum. Bila je strašna eksplozija, na mnogim kućama popucala su stakla na prozorima i konačno u strepnji i iščekivanju došao je 5. i 6. april – Dan oslobođenja.

U Grad su unišili partizani, bolje rečeno udruženi jugosloveni, pod vodstvom maršala Josipa Broza Tita.

Bio je mladić od 15 godina Mito - Sikiraš, kojeg ne mogu a da ga ne opišem kao dobrog i nadarenog rodoljuba. Tom prilikom i toga dana (7. april) stajao je sa mnom u tom istom selu na proplanku i gledali smo kolonu partizana kako idu preko Kobilje glave sa crvenim barjakom. Isti Mito imao je još brata Mišu i sestru St. Još ranije sam u njegovom domu -kući napravio neke kućne stvari klupe, ljestve, a njemu napravio male smučke, pa i mlađem bratu. Ne mogu zaboraviti kako se je Mito zalagao za majstora Martina prigodom raznih svetkovina Uskrs - Božić. Naime Mito je znao na originalan način podsjetiti sve ljude u selu da za majstora Martina sakupi raznu vrst hrane. Mito bi jednostavno uzeo (što je

on sam napravio) tablicu na štupu sa natpisom: "Darujte kako ko može - jaja, krompira, sira, mlijeka za našeg majstora Martina i unaprijed hvala." Na taj način mi je Mito mnogo pomogao. I tako pomicala se je kolona sa crvenim barjakom cestom prema Vogošći. Bilo je oko 14 sati kad se odjednom uzvrpolji moj Mito i reče meni: „Majstore vidite li naše vojske? Joj, joj, idem ja dole u Vogošću da ih vidim, da ih pozdravim. Idem!“ Na to ću ja: „Mito, dragi, nemoj danas da ideš, imaš sutra vremena.“ Nije me poslušao već se okrene i bez pozdrava ode za Vogošću.

Nehotice, u mojim očima bilo je mnogo suza. Otišao sam u kuću i sve javio ocu, materi, bratu i sestri. "Pa šta mari, neka je otišao gledati kad ga toliko svrbi, valjda će večeras da se vrati kad ih se dobro nagleda." reče otac Mićo.

Ne, ne, sudbina od Mite imala je svoj put. Mito se nije vratio, već je otišao zauvijek. Kasnije se je doznalo da je poginuo kao rodoljub u zadnjem okršaju kod Karlovca. Isti dan uveče sa dva litra mlijeka i nešto brašna stigao sam sretno u „slobodno“ Sarajevo i našao uplašenu ženu i sina. Osjećao sam se jako umoran. Ipak sam dobro prespavao tu noć 6. aprila 1945. godine.

Bilo je već oko devet sati 7. aprila i sjedio sam kraj prozora u kuhinji kad se pojavi kod prozora koji je bio otvoren, glava vojnika sa petokrakom zvijezdom na kapi. "Zdravo ljudi", reče vojnik, „da li stanuje ovdje specijalista majstor Martin?“ Rekoh mu: „Ja glavom i bradom,“ i upitah dalje vojnika „otkuda si saznao da ja ovdje stanujem i zašto me tražiš?“ "Ti majstore imaš kolarsku i kovačku radnju na Stupu kraj Ilidže, je li?" govori dalje vojnik. „naša brigada“, bila je to prva crnogorska proleterska, „odnosno naš komesar, trebamo te nužno moraš da nam opraviš i urediš jedno kolo od topa i to odmah da ideš sa mnom.“ Taj vojnik došao je sa biciklom i rečem mu ja: "Kako ću ja da idem s tobom kad ja nemam bicikla pa da putujem s tobom?" "Ne brini majstore, sad ću ja da pronađem bicikl za tebe, pričekaj malo", i odleti po ulici. Nije trajalo 15 minuta i odvažni Crnogorac mi doveze jedan bicikl za mene i odmah smo se sjurili niz Bjelave prema Ilidži. Došavši na Stup odnosno u radnju bio je tamo i Vaso kovač, a također pokvareni točak koji sam odmah počeo opravlјati. Tom prilikom me je komesar zamolio da ako je ikako moguće, neka bude točak opravlјen i osposoblјen za vožnju sutra u osam sati: „Jer naša brigada ide dalje da tjera Nijemce i ustaše iz Bosne.“ Tako sam bio prinuđen cijelu noć da radim oko točka. Zanimljivo je bilo to što nisam imao nikakvog osvjetlјenja u radnji, već mi je komesar postavio šest vojnika sa šest svijeća koji su mi svijetlјili u noći radeći na opravci točka. Sjećam se da su me i hranili sa bijelim kruhom koji je bio ali neslan, ali dobar. Ujutro nije bilo još sedam sati točak je bio opravlјen i sposoban da vozi top dalje. Komesar mi je pohvalno dao priznanje i pošto sam mu kod odlaska rekao neka žure da čim prije oslobode moju Ljublјanu, komesar mi reče: „Da ste malo mlađi išli bi s nama.“

Sarajevo, april 1945. VI krajiška na sarajevskoj željezničkoj stanici

Ostao sam sa Vasom radeći razne poslove sve po doznakama novoosnovanih opštinskih narodnih odbora, i to sve do nove 1946. godine.

U tom međuvremenu, sjećam se jednog zanimljivog slučaja što se je odigrao sa kovačem Vasom. Naime, odmah po osnivanju tih narodnih odbora uslijedilo je i njihovo djelovanje. U svim pravcima izvršavanja vlasti naroda trebalo je sanirati prehranu stanovništva i armije. Radi toga narodni odbor u Ilidži pa i drugi odbori išli su u potragu za viškovima hrane, ponajviše za žitom (pšenica, ječam, raž itd). Kontrolni organi narodnih vlasti obilazili bi sva pojedina imanja kućanstva i oduzimali ako je bilo viška žita, jer trebalo je nahraniti i onog koji nije imao ništa. I na taj način jednog dana izbila, došla je četveročlana istražna komisija također i Vasi kovaču u posjetu.

“Zdravo“ i „Dobar dan Martine“ osloviše mene. Bio sam u kolariji, a Vaso je bio u kući sa ženom Marom. “Šta vi tražite?“ upitam prvog od ostalih. Sva četvorica su bili meni kao i Vasi stari poznanici i naše mušterije, a živjeli su više u partizanskoj republici. “Čuli smo, odnosno saznali da Vaso kovač ima 12 vreća čiste pšenice. Je li Martine znaš i ti za to?“ “Znam“, odgovorih ja, „da ima na svom tavanu mnogo čega, ali da ima 12 vreća to ne znam. Uostalom sve to vi sami provjerite.“ U taj čas došao je i Vaso iz kuće i srdačno se pozdravio sa svima iz komisije: “O zdravo drugovi, kako ste, šta vas dobrog vodi do mene? Znam, „ veli Vaso, „da ste došli da vidite da li Vaso kovač ima žita, je li, premda znate da

nisam zemljoradnik. Dobro, dobro, izvolite sva četvorica k meni u kuhinju malo na meze - zakusku“ (bilo je oko devet sati prijepodne). Svi odoše u kuhinju, osim mene, ostao sam u kolariji. Nakon te zakuske koja je trajala oko pola sata vratiše se sva četvorica rekvizitera meni u kolariju crvenih lica i svi nasmijani. Upitah: „No, jeste šta našli?“ „O Martine,“ reče Risto J., „da je Vaso špekulant - sebičnjak“ (ne sjećam se više šta su sve rekli na adresu Vasinog poštenja), „znamo ga otkad postoji među nama, a da ja u tolikoj mjeri sebičnjak i nečovjek to nismo znali i vjerovali. Slušaj Martine kad smo sjeli sva četvorica za kuhinjski stol njegova žena Mara, (svakako u sporazumu sa Vasom) prekrstivši ruke na grudima, uzviknula je: „Hvala Bogu dragom da ste došli i nas spasili tih „katila!“ mislim da ta riječ znači kao razbojnici, mislila je valjda na ustaše i Nijemce. „Izvolite popiti i pojesti koliko možete bujrum.“ „Martine, tu se je našla ne znam koliko godina stara šljivovica, suha slanina, šunka, napose i vina. Samo se poslužite“, tjerao nas je Vaso, priča dalje Risto, „no pošto smo po našoj službenoj dužnosti upozorili Vasu da moramo ići pregledati njegov tavan, tada odjednom uzvikne žena mu Mara: Jao, valjda nećete nama dvoma da oduzmete našu krvavo stečenu pšenicu?“ „Nećemo, jok, već samo ono što imate viška, ne bojte se gospođo Maro.“ Na to će Vaso: „Sjedite još i jedite i pijte neka znate ko je Vaso mene pustite u miru i hajdete tamo u selo seljacima, oni imaju žita, a ne jadni kovač.“ No, priča dalje Risto: „Hvala vama oboje na gostoprimstvu, ali dužnost je dužnost. Hajde Vaso idemo zajedno na tavan pa da vidimo!“ i vidjeli smo tačno 12 punih vreća pšenice. Ne znam da li su bile vreće od po 80 ili od 100 kg. Na 11 vreća dali smo oznake za narodni odbor Ilidža, jednu vreću smo ostavili Vasi i Mari da ne umru od gladi. Sišli smo sa tavana opet u kuhinju, ali astal je bio očišćen od jela i pića, jer Mara je za to vrijeme što smo rekvirirali pšenicu sve brižno pospremila. Tom prilikom smo Vasu i gospođu Maru upozorili da neka paze na 11 vreća dok ne stignu kola koja će odvesti sve na Ilidžu za narodni opštinski odbor.“

“Zdravo i do vidjenja“, reče Risto te odoše sva četvorica. Tek što su otišli dođoše meni u stolariju Vaso i gđa Mara.“ O jado Martine (uzrečica gđe Mare) šta bi ti rekao na sve ovo? Najprije su se najeli i napili ti „katili“ jado ja ćemerna, pa valjda neće sve da odnesu? Priljepili su nake cedulje i rekli neka čuvamo dok ne dođu, jao ja jado! Šta veliš ti Martine na to sve?“

“Ne znam šta bi vama rekao na sve to, jedno je sigurno da se nikad u životu ne zna da li je dobro imati ili ne, samo znam za sebe da mi ne mogu ništa uzeti jer ništa nemam!“

Prošlo je, ako se ne varam, jedno četiri ili pet dana, a kola još nisu stigla. Vaso i gđa Mara bili su sretni jer uvijek bi mi govorili: „Možda ipak neće biti bezobrazni i doći sa kolima po pšenicu?“ Ali na nesreću Vase i gđe Mare ista četvorica došli su sa kolima da odnesu 11 vreća čiste pšenice od gazde Vase. Unišavši prvo

meni u kolariju reče mi Risto: „Martine zdravo. Mi smo došli po žito ali nismo sigurni da kad budemo nosili vreće sa tavana da se ne „svisne“ od muke gđa. Mara ili Vaso!“ No nije se desilo najgore, već su ostali Vaso i Mara sa jednom vrećom pšenice, duboko uvrijeđena, suznih očiju punim mržnje prema novim „katilima“.

Objašnjenja radi moram podvući da u čitavoj sarajevskoj okolini po pričanju prikupljača hrane nisu našli kod nijednog seljaka domaćina 12 vreća pšenice, jedino je bio Vaso kovač i žena mu Mara toliko bogati.

Nova vremena

Iznenadujuće brzo počela se je nova Jugoslavija sređivati u svim pravcima poretka i života. Bilo je mnogo samoprijedora i poteškoća, ali postojala je ukupna volja za boljim....i tako je i naša kovačko - kolarska radnja prešla u uslužno preduzeće „Usluga“ pri narodnom opštinskom odboru Ilidža.

Vaso kovač je bio promovisan za poslovođu, a ja njegov zamjenik. Moram napomenuti da se je Vaso i njegova gđa. Mara, pa i ja, brzo prilagodili novom životu jednakopravnosti, jer svi smo imali prehrambene blokove takozvane „+R karte“ prvenstveno za teške radnike i otpala je time briga šta sutra kuhati. Vasi pa i Mari njegovoj ženi, otpala je briga i mogućnost stvarati bilo kakve prehrambene rezerve.

U tom vremenu do 1948. godine brinula me je prisutnost ruske vojske u Sarajevu, naime ja ne znam da li su bili po cijeloj Jugoslaviji, već sam samo vidio poneke oficire koji su se kretali po Sarajevu, pa sam se bojao da neće ostati definitivno (to sam lično sam pomišljao) onda, gdje je naša nezavisnost? U susjedstvu bili su dva brata, oba borca, ali se podijeliše i jedan drugog ne razumije, odnosno sve to je pobrkao tada moćni Staljin, Rus. No četrdesetih godina sve te nesuglasice i hajke presjekao je naš „Veliki Tito“ sa riječima: „Da smo mi Jugoslaveni izabrali svoj vlastiti put u socijalizam i nikakve tuđe pomoći ne trebamo.“ Tom prilikom moram naglasiti, osjećao sam se istinski slobodan „svoj na svome“. Prisustvo ruskih oficira je nestalo, otišli su kući u Rusiju ili Sovjetski Savez, odakle nam ostaju dobri susjedi i prijatelji ali ne kontrolori.

U tim godinama se je i novac izmijenio. Za 1.000 kuna dobilo se (ako se ne varam) sedam dinara. Mnogi su kukali koji su imali milione. Preko noći imali su vrlo malo, ja na primjer nisam mogao ništa izgubiti jer nisam imao ništa za izmjenu.

Još nešto vrlo važno doživio sam tada, ne samo ja, već čitava radnička klasa. Naime, za godišnje odmore dobili smo popust na željeznicama. Čini mi se da je

Martin jednom i bez šešira

bilo 75%. Ta uredba, odnosno beneficija mi je omogućila da sam mogao 1952. godine putovati zajedno sa ženom nakon 32 godine odsustva opet svojoj rodnoj kući u Ljubljani, jer za bivše prve Jugoslavije meni nije bilo moguće putovati na dulje relacije, jer za radnika je bilo to jako skupo.

Kasnije su se uredbe za vožnju radnika i građana preinačile na popust od 25% s time da važi to cijelu godinu. Takozvane „K“ karte, kada ovo pišem, imamo svi penzioneri Jugoslavije 50% popusta za sve pravce na željeznici, i to već dvije godine, od 1973. do 1975. godine.

Dakle, nije mi ružno i nije loše, čim dulje biti zdrav u penziji.

Kako rekoh sretno sam stigao sa ženom i njenom kumom nenajavljen kući. Moram naglasiti da sam sa velikom zebnjom i radoznalošću za vrijeme putovanja pomišljao da li su u rodnoj mi kući svi na broju, zdravi, živi, jer izgubio se je svaki kontakt između nas od ljeta 1940. do 1952. godine.

Došavši nas troje u kućno dvorište opazim i pozdravim ženu od brata mi Jakoba koja je sama bila na dvorištu. "Jao meni, jesi to ti, Martine?"

„A ko ti je to?“ pokazujući na ženu mi i kumu. Pitanja i čuđenja bilo je napretek. U to stigne iz polja sa kosom na ramenu brat mi Jakob i tri sina i dvije kćeri. Unišli smo svi u kuću. Tek nakon večere gledajući u sve ukućane opazih da nema četiri sina prisutnih. Gdje su oni upitam brata Jakoba (znao sam da je bilo njih sedmoro sinova i dvije kćeri do 1940. godine, jer sam se dotle sa bratom dopisivao).

“Moj dragi Martine“, reče na to brat Jakob, „za trojicu sinova uopće ne znamo gdje su poginuli, jedan četvrti, Alojz taj je strijeljan od Talijana i još mnogo drugih. Evo tu na trgu ispred školske zgrade stoji spomenik.“ Drugi dan išao sam da vidim taj spomenik žrtava, među njima upisan na kamenoj ploči je i Alojz Bozja, sin mog brata Jakoba. Ostala trojica su izgubljeni bez traga.

Tom prilikom obuzelo me je čuvstvo revolta i gnjeva nad čovjekom zvanim „Hitler“ koji je čak Boga zlorabio (naime njegovi vojnici nosili su na šnali kopči opasača parolu „Gott mit uns“, što znači „Bog je s nama“ za svoje agresivne zlokožne namjere vladati svijetom, uzročnik bratoubilačkih ratova i posljedica istih. Ali ipak postoji jedna činjenica da svako zlo ima i dobru stranu. Naime, čovječanstvo je došlo ipak do spoznaje da samo u miru može se zadovoljno živjeti.

Budući sam iskoristio tu povlasticu putovanja na željeznici uputio sam se zajedno sa ženom u Postojnu razgledavši tu glasovitu jamu, koja je bila u ratu upotrijebljena sa strane Nijemaca za skladište oružja i municije. Kod ulaza opazih crno opaljeno pročelje. Prije no smo grupno unišili, sprovednik nam je objasnio da su partizani podmetnuli mine koje su prouzročile strašnu eksploziju i uništile sve što je bilo u jami. Vozeći se jamskom željeznicom došli smo i stali u dubinu jame, možda jedno 12 km daleko. Na jednom, rekao bih platou, na sve strane prirodna čudovišta, kapnici od sedre u raznim oblicima, podzemna riječica sa zlatnim ribicama. Temperatura je tu stalno 8 stepeni Celzija, dosta hladno. Tu smo stali na brežuljku, u sredini naš sprovednik i tumač koji nam je donekle rastumačio istoriju te jame i to ovako: Prvo nas je sve u grupi pitao za narodnost. Bilo nas je više Hrvatsko - Srpske narodnosti, manje Slovenaca, drugih nije bilo.

Znam i sjećam se da nam je obrazložio kako prvobitno ta jama nije bila tako velika kao sada, jer ne znam koje godine, su geolozi otkrili svu sadašnju veličinu, ali što je nama na kraju tumačenja objasnio to je toliko impresivno djelovalo na mene, pa sigurno i na druge. Naime, naš sprovednik i tumač pokazivao je na okolne, od sedre postojeće kapnike u raznim veličinama i naličju rekavši da su učenjaci - geolozi ustanovili da se ti kapnici vrlo polako formiraju, jer kapajuća sedra treba 30 godina pa da nakapa 1cm visine svog oblikovanja i prema tom

nalazu ustanovili su da je Postojinska jama stara oko 80 miliona godina. Tom prilikom sam se osjetio vrlo, vrlo malen prema toj veličanstvenoj prirodi.

Čekajući na vlak otišli smo u obližnju gostionicu. Tu me je iznenadilo jedno društvanje samih muškaraca koji su pjevali talijanske pjesme, a među sobom govorili slovenačkim jezikom, pa sam upitao gazdaricu gostione: „Je li gospođo, kako to da ti ljudi pjevaju talijanske pjesme. Čovjek bi mislio da su to talijanaši a ne Slovenci?“

“E, gospodine“, odgovara gostioničarka, “nemojte zaboraviti da je bila Postojna 25 godina pod Italijom i mi Slovenci nismo smjeli, niti smo imali svoje škole sa slovenačkom nastavom i govorom. Inače bili smo kako - tako zadovoljni pod Italijom, ali kad nam nisu dali slobode škole i govora, svakako je sada, hvala Bogu, dobro. A to društvo što pjevaju nisu talijanaši već dobri naši Slovenci koji nisu zaboravili svog maternjeg jezika, a sada otkad nas je Tito oslobodio, smijemo pjevati i govoriti kako ko umije i znade!“ reče nam gostioničarka.

Nakon sedmodnevnog boravka u novoj drugoj i većoj Sloveniji, vratili smo se zdravi u naše Sarajevo, svakako u nadi da ću prvom prilikom opet u Sloveniju, mojoj rodnoj grudi.

Značajna godina 1952.

Moram napomenuti da je godina 1952. bila vrlo značajna u mom životu. Naime te godine oženio se je jedini moj sin Drago sa apsolventkinjom više pedagoške škole Ant. F. iz Lipika.

Iste godine sam i penzionisan sa priznatih 35 godina radnog staža i 60 godina starosti. Kaže se, da kada čovjek ide u penziju da prestane i raditi, što ali kod mene nije bio slučaj pošto ja radim još i danas u 83.-oj godini. Ne toliko koliko prije, već samo da čuvam ravnotežu - kondiciju tijela (svakako sve to prepuštam volji Božjoj).

U 1954. godini, čini mi se da je bilo u maju, dobio sam od brata Franca iz Amerike vijest da se vraća u domovinu (otišao je 1912. godine u Ameriku). U julu iste godine ponovo putujem u Ljubljanu kući da posjetim brata povratnika. No prije toga svega, kako sam već gore pomenuo, kad sam bio penzionisan, 52. godine, iste godine umre moj poslovni drug Vaso Ob. sa kojim sam radio toliko godina, a dvije godine kasnije i njegova žena Mara.

Ostao sam u radnji sam, osim još dva kovača i moj bivši naučnik sada kvalifikovani Ramiz M. do 1956. godine. Tada sam napustio tu radnju na Stupu i otišao u Sarajevo gdje i sada još živim.

Međutim moram napomenuti još jedan zanimljiv susret sa mojim bivšim begom – agom - gazdom (ne znam kako sve su ga titulirali) Mehom Š. iz godine 1935. što sam ga već opisao kao dobrog potrošača - mušteriju koji je tada kod mene naručio da mu napravim nova kola „pasažeru“. Ta ista kola platio i preplatio je preko nagodbe. Sjećam se da je bio sunčan, topao junski dan 1954. godine kad je unišao u naše dvorište povisok, već malo prosjed moj dobri gazda Meho S. Č.

“Dobar dan, zdravo Martine“ pruživši mi desnicu, a ujedno sa suzama u očima se poljubismo.“Da, da, ja sam Martine živ, ne baš dobrog zdravlja, a gazdom me nemoj više zvati jer ja dolazim iz zatvora i to ranije jer sam pomilovan, da, da, Martine. Imanje moje je skoro čitavo nacionalizovano, oduzeto. Evo dolazim tebi“, nastavi Meho dalje „ako možeš da mi napraviš jedna kolica (ovog puta ne pasažeru) već jedne civare (samokolica) Martine.“ “Dragi moj Meho“, rekoh ja, „sutra dođi i biće sve u redu.“ I došao je drugi dan Meho po civare.“Koliko da ti platim?“ upita Meho. „Ništa, dragi Meho. Prije 18 godina si ti ove civare platio.“ Očito ganut prihvatio je Meho civare i sam ih odvezao na svoje malo imanje. Kasnije sam čuo da je Meho bio rehabilitovan i dobio je namještenje kao inženjer kod „Hidrogradnje“. Ako se ne varam umro je 1970. ili 1971. godine bez potomaka.

No, sada idem u susret bratu povratniku Francu, i to je bilo također vrlo interesantno. Došavši u rodnu kuću nisam ga našao, samo mi je brat Jakob, nasljednik očevog imanja, pokazao oveći dobro okovani kovčeg (kofer) ličio je na malu škrinju i rekao da je brat Franc – amerikanac, ostao na stanu u Ljubljani kod nekog J. R. Rekao mi je ulicu i kućni broj. Nije mi bilo teško drugi dan otići u Ljubljano i sastati se sa bratom nakon 44 godine odsutnosti jedan od drugog. Odmah da naglasim da je to bilo u kući prijatelja Francovog, koji se je ranije vratio također iz Amerike gdje su zajedno radili (Klivilend). Taj isti imao je postariju sestru, udovicu bez djece. Bilo je tada bratu 73 godine, nikad se ženio nije, dakle momak, nepovjerljive čudi, nikome nije ništa vjerovao, pa ni sebi. Ostao sam dva dana kod njega.

Za ta dva dana boravka kod brata, po nagovoru njegovog prijatelja, a i njegove sestre bio sam postao posrednik, ne bi li brata Franca nekako nagovorio da se oženi sa sestrom od J. R. Bila je tri godine mlađa od njega i kuća je bila njena. Sobu je imao krasno namještenu sa da kreveta i dva ormara i drugo. Hranu i stan imao je za vrlo malu svotu, samo radi toga ne bi li uzeo gospođu Rezu za ženu. No već nakon mog prvog upita da li bi se ženio: “Imaš Franc lijepu priliku da konačno dođeš do nekog reda i života.” Franc je bio penzioner, svaki mjesec stigao mu je iz Amerike ček na 90 dolara. Nakon pet godina poslije, dobivao je 103 dolara no on je sve kategorički odbio: “Kad se nisam do sada ženio neću ni sada jer sam svjestan da me žene love samo radi moje penzije.” I tako je Franc, moj brat i umro 1966. godine kao momak ili osobenjak i od te godine ostao sam sam. Od sedmoro braće bio sam najmlađi, a sada najstariji. Došao sam mu na sprovod. Pokopan je u Šmarju, pokraj ostale braće. Bilo je i par miliona starih dinara ostavštine bez testamenta i radi toga došlo je među rođacima do sudskog procesa gdje je novac? Bio sam i ja angažovan. Nakon tri mjeseca sudskog postupka, na koje rasprave sam četiri puta dolazio iz Sarajeva u Ljubljano, konačno sam naslijedio i ja kao jedini još živući brat 100.000 starih dinara i njegov džepni sat. Sve ostalo dobio je sin Franc J. od moje već pokojne sestre jednu štednu knjižicu od milion i po dinara, a drugo gazdarica kod koje je brat stanovao. Time što sam ja dobio, nisam mogao pokriti troškove što sam ih imao hodajući i vozeći se oko njegove ostavštine, ali ipak dao mu Bog vječni mir na kojeg čekam i ja, jer ja ostavštine nemam i prema tome neće biti ni prepirke.

Od godine 1954. stalno posjećujem rodnu kuću svake godine. Nekada idemo skupa sa ženom te ostajemo po mjesec dana pa i više. Imam još tri nećaka - sinovi mog pokojnog brata Jakoba. Svi su dobro situirani i poštuju mene i ostale.

Judenburg ponovno

No sada, ali moram da opišem nezaboravni susret sa bivšim Felwebelom njemačke vojske iz godine 1942. Karlom R. iz Graca (Austrija) što sam već o njemu pisao, gdje sam ga upoznao i on jeste kod odlaska iz Sarajeva uzeo odnosno dao sam mu moju adresu.

No od tada je prošlo 15 godina i u junu 1957. godine dobijem od njega pismo gdje me je upitao da ako sam živ ja i žena, neka mu odgovorim odmah, jer on i njegova supruga Truda (inače Jugoslovenka rođena) misle posjetiti Jugoslaviju, odnosno, Sarajevo i Lopud kod Dubrovnika. Svakako u sporazumu sa mojom ženom sa velikim veseljem odgovorio sam mu neka samo dođe čim prije. Na sve to dobijem poruku i obavjest da dolazi avionom. Bilo je početkom jula kad sam čekao na dolazak Karla i supruge koji dolaze autobusom od aerodroma do u grad i putničkog turist-biroa. Tom prilikom bila mi je najveća briga hoću li ga ja moći prepoznati, odnosno on mene, jer 15 godina ne vidjeti se znači mnogo! Znao sam da 1942. nije imao nikakvih brkova, a što mi je bilo najvažnije, bilo je to da je Karl R. mnogo ličio na jednog bivšeg filmskog glumca, tridesetih godina imenom „Hans Albert“. No uz te misli pojavio se i autobus. Bio je pun putnika. No kako sam bio isturen kod izlaznih vrata, mogao sam odmah prepoznati mog Feldwebela u civilu. Opet bez brkova. „Monseur Guten Tag“, rekavši zagrlji me, „Hier ist meine Frau“ ovdje je moja žena. Odmah smo prosljedili mojoj kući. Znao je Karlo dobro put, nije zaboravio. Došavši kući, radosti ponovnog sastanka između nas četvoro odnosno sedmoro trajala je duboko u noć.

Da objasnim slučaj „nas sedmoro“. Naime 1942. godine Karlo je upoznao nas troje: ja, žena i sin. Godine 1952. sin se oženi i dobije sina Davorina. Dakle Karlo R. Je našao 1957. godine umjesto troje, petoro. Drugi dan iza toga Karlo i supruga mu Truda, otputuju na Jadran na Lopud gdje su ostali tri nedelje.

Od te godine pa nadalje, Karlo i žena mu dolaze svake godine na odmor, sve do danas kada to bilježim (august 1975. godine).

Svakako ali moram da opišem moja sjećanja koja sam doživio uz svestranu susretljivost mog „pobratima“ Karla S. bivšeg Feldwebela 1942. godine, sada viši poštanski kontrolor u Gracu (susjednoj Republici Austriji). Pobratimljenje je uslijedilo godine 1968. u augustu i to u Karlovom domu u Gracu. Naime, iste godine Karlo i supruga mu, došli su po običaju na ljetovanje na svoje tradicionalno njesto Lopud. Prilikom povratka kroz, Sarajevo obligatno posjetili bi i moju porodicu - družinu. Prije odlaska, sjećam se, Karlovog poziva neka odmah sjednemo ja i moja žena Gabriela (Rela) u njegov maksu, tako je Karlo nazvao svoj Volkswagen - auto i da s njime zajedno idemo, putujemo k njima u Grac.

Uzevši dva kovčega sa nekoliko odjevnog pribora sjeli smo ja i žena u njegov maksu, ostavljajući kod kuće sina Dragu, ženu Tonku, te njihovog sina Davorina (uspit napominjem da živim u zajednici sa mladima već 23 godine), što smatram za sretnu okolnost jer među nama nema takozvanih obiteljskih potresa, osim fizičkih (mislim na zemaljske potrese) koji mi do sada nisu nanijeli nikakve materijalne štete osim malo „straha“. Bio je već sumrak, augusta kad smo stigli u dom Karla i Trude Res. u Ulici Kepler. Stan je na trećem spratu, tijesno nama dvoma nije bilo, jer stan je prostran sa više soba - ugodno.

Bilo je jedne večeri u prisnom raspoloženju i razgovoru doznao sam da i Karlu kao i meni nema više ni brata ni sestre u rodbini. Ostali smo osamljeni.

Tom prilikom uzme Karlo čašu sa vinom, također i ja, te uz prisustvo ostalih gostiju zaključimo naše „pobratimljenje“ popivši do dna ne samo jedne čaše, već je njih bilo više.

Moj i ženin boravak kod Karla i Trudi nije bio terminiziran, već do mile volje. Moram naglasiti da su Karlo i supruga mu aktivno zaposlena svaki po svom zvanju. Odmah po dolasku nas dvoje sporazumno smo proglasili moju ženu Relu za pravomoćnu zajedničku domaćicu. U takvom stanju bili smo već osam dana gosti u domu Karla. Za vrijeme kada su išli svaki za se Karlo i Truda na posao, ja bi hodao uzduž i poprijeke gradom, razgledavao i osvježivao uspomene na protekla vremena, jer tu u Gracu unazad 50 godina, bio sam kao bolestan, austrijski vojnik na pregledu u jednoj od tadašnjih bolnica poslat iz mog Judenburga, gdje je bio moj stalni pričuvni kadar (sve to opisao sam već ranije).

Budući sam jedne večeri mom (sada već pobratimu) Karlu obrazložio sve peripetije što sam ih preživio u doba I svjetskog rata, a napose dogodovštine u periodu 1915-1918. godine, tu u Gornjoj Štajerskoj, u mjestima Judenburg, Leoben, Grac, Selztal, Grumming i Bischofshofen, kod tog mog objašnjavanja me Karlo prekine te mi reče: „Dragi brate Martine, da li imaš volju pa da još jednom obiđeš i posjetiš sva ta mjesta u kojima si bio kao vojnik prije 50 godina?“ „Sigurno da imam želju, dragi Karlo.“ I tako smo sjeli jedne subote ujutro rano Karlo, ja i moja žena u Karlov maksu i odvezli se put Judenburga. Isti dan oko 12 sati evo nas na glavnom trgu kraj katedrale i njenog 95 metara visokog tornja.

Prvo što sam uradio došavši nakon 50 godina u to mjesto bilo je da smo išli svo troje u crkvu. Tu sam se zahvalio Bogu što me je sačuvao zdravog i da mogu još jednom pogledati i osvježiti uspomene na protekla davna vremena.

Izišavši iz crkve prvo mi je bilo da obiđem našu bivšu bataljonsku radionicu - podrum (o kojem sam toliko pisao). Zgrada je kao što je i bila, samo podrum je nestao. Sada idem tražiti Herrngasse - gospodsku ulicu. Tamo je bila za mene pa i moje bivše vojne kolege (Nace, Franc) značajna tvrtka firma Peter Weiller špeceraj i parna pekara (napominjem da sam tom prilikom išao sam istraživati

stare postojbine). Karlo i moja žena otpali su kod crkve uz dogovor da se ja vratim u roku od dva sata natrag.

I zaista pronašao sam isti natpis, ista stara građevina ali modernizovano pročelje pa i prostorije. Unišao sam u špeceraj i slastičarnu: „Guten Tag“ (dobar dan). Iza pulta stajala je mlađa gospođa odzdravivši također upita me šta želim kupiti. „Ne, ne gospođo ja sam samo radoznao da li još iko živ i zdrav kao: Peter gazda, njegova žena Kati, te ako se ne varam imao je Peter odnosno Kati dvije kćeri i dva sina?“ „Ko ste vi da to raspitujete gospodine?“ Tek sada sam objasnio gospođi, da sam Martin B. bivši austrijski vojnik kolar iz I svjetskog rata 1915 - 1918., „A vi gospođo? Da niste Petrova kćerka?“ „Ne, ja sam žena Josipa Weillera i ja vas gospodine ne poznam“, odgovori mi na moj upit. Na to ću ja: „Gdje je vaš suprug Josip. On će me sigurno prepoznati.“ Na to će mlada gospođa Lidija, „Lidija!“ zovući svoju 12-godišnju kćer „odvedi ovog gospodina svom tati u restoran“ i nedaleko od glavne trgovine i pekare, možda 500 metara dalje, uvede me u lijepe prostorije restorana „Lidija“. Josipa i ja nisam mogao prepoznati jer onda je bio šest godina star 1918. godine. „Iste 1915. godine upoznao sam se sa vašim ocem Petrom i suprugom Kati. Bio sam im poznat pod imenom Wagnermeister Martin!“ „Ja, ja, richting“, pravo reče mladi gazda Josip Weiller. Pokojni moj otac nam je često pričao i pripovijedao o vama i vašim kolegama kovač Franc i stolar Ignatz - Nace, jeli tako?“ „Tačno“, rekoh ja. Na to će Josip meni: „Izvolite sjesti i jeste li za objed. Ostajete dulje vrijeme tu i odakle dolazite, jeste li sami itd.“ Pitanja je bilo napretek. Objasnio sam da nisam sam, već da me čekaju kod Katedrale žena i moj prijatelj Karlo iz Graca i da nemam puno vremena se zadržavati. Sad me upita gazda Josip: „Možete barem objedovati s nama“ „Hvala“, rekoh, „već bi volio da mi objasnite kada je umro vaš otac Petar? Pa dobra vaša mama Kati?“ Gazda Josip potištenog izraza lica rekao mi je datum i godinu njihove smrti negdje između 1930. i 1935. godine. U toku tog razgovora mi je servirao hladni narezak sa čašom vina. Kod tog kratkog razgovora Josip napiše na jedan listić poruku svojoj ženi koju dade svojoj kćeri Lidiji riječima: „Vodi gospodina natrag u slastičarnu -pekaru i pokaži odnosno vodi gospodina na kat u kući u sobu gdje je umrla baka tvoja, moja mama.Tamo stoji njena bista, poprsje iz gipsa.“ Toplo i srdačno smo se rastali, a Josip mi još reče: „Ovaj naš sastanak nakon 50 godina, što je iznimna rijetkost, objelodanit ću u ovdašnjim novinama.“

Došavši sa Lidijom natrag u dućan i kuću, povede me Lidija na prvi kat u sobu gdje je živjela i umrla meni nezaboravna dobrotvorka Kati Weiller. Stupajući za Lidijom po drvenim stepenicama koja se nisu izmijenila u toku 50 godina obuzela su me začudo radoznala čuvstva i dojmovi, jer ta gospodinja Kati davala odnosno darivala je skoro svaki drugi dan kroz tri godine meni i drugima po štrucu kruha, a mnogo puta bio je i ručak, ponekad i večera.

Istini za volju radio sam, pa i drugi za razne potrebe Weillerovog gazdinstva, ali ipak sjećam se da je vaga naših protivusluga ipak sigurno bila na strani gospođe Kati mnogo teža, a za nas spasonosna od gladi. Pod tim dojmom i sjećanju stigoh u sobu i zagledah bistu od gipsa gospođe Katie. Neizbježno navrle su mi gorke suze, suze zahvalnice za sve dobro što je nama onda prije 50 godina pružila nezaboravna gospođa Kati Weiller. Došavši u pekaru i slastičarnu mlada gospođa Lidija uručila mi je poveliki paket slatkiša i kolača. Zahvalivši na svemu uz pozdrav i stisak ruke otišao sam put katedrale.

Oba saputnika, Karlo i moja žena bili su već u brizi za mene, jer utrošio sam više vremena od ugovorenih dva sata. No odmah smo sjeli u naš, odnosno, Karlov maksu i krenuli drugim putem prema Gracu natrag. Oko četiri sata poslije podne bili smo u Leobnu, tu smo stali tek toliko da sam mogao pokazati gdje sam bio na pregledu i liječenju srca i pluća prije 52 godine (po navodima mog bivšeg komandanta i zaštitnika Willi Propera). Bila je to velika zgrada visoka rudarska škola. Tu smo popili znamenito pivo Gösser jako dobro. Isti dan oko sedam sati navečer bili smo opet u kući mog pobratima Karla u Gracu.

Prilikom našeg boravka kod Karla u Gracu moram napomenuti da je moja žena stekla veliku popularnost u kuhanju i dobila je nadimak „Strudelfrau“ ili gospa od pita. Pošto je Karlo bio veliki ljubitelj fotografije, te smo u večernjim satima gledali njegova djela „diapozitiv“. Imao je i magnetofon. Kako smo jedne večeri u dobrom raspoloženju kod čaše burgenlandskog vina počeli i pjevati. Dogodilo se da me je Karlo ovjekovječio na magnetofonskoj traci, i to sa pjesmom - zdravicom „En starček je živel“. Pjevao sam sam solo bez da sam znao da me Karlo snima. Tek treće veče nakon snimanja otvorio je Karlo magnetofon tu sam uz nemalo uzbuđenja čuo sam sebe kako pjevam i pričam. Sve to ja i žena doživjeli smo u godini 1957. To je bila prva posjeta nakon 15 godina odsustva. Vlakom vratili smo se opet puni lijepih uspomena i doživljaja u naše Sarajevo.

Druga posjeta Karlu i supruzi Trudi (ako se ne varam) uslijedio je također nakon Karlovog povratka sa ljetovanja u Lopudu 1959. godine.

Te godine ova posjeta bila je osobito interesantna, jer Karlo nije žalio angažovanja sebe i svog auta za našu rasonodu i tako smo pošli jedne subote rano ujutro iz Graca prema istoku, prema Burgenlandu. Tamo i mjesto Gradište sa Hrvatima kojih podosta naseljenih. Karlo nas je vozio oko 35 km uz granicu Austro - Mađarske. Nisam ni opazio granice dok me nije Karlo upozorio i počeo tumačiti dimenzije i značaj te granice. Naime u prvi mah izgledalo mi je kao da još traje ratno stanje, jer tu je, kaže Karlo, a i sam sam ponegdje vidio, jarak dubok i širok sa žičanom ogradom sa posmatrajućim stanicama. Začuden upitam Karla: „Zr nije već skoro 15 godina otkad vlada mir, a čega se boje Mađari pa održavaju te

Mariazell

nakazne jarke na granici?“ “E, moj dragi Martine, skupa je sloboda“, reče Karlo, „a izgleda da Mađari tu slobodu nemaju za izvoz pa ju ljubomorno čuvaju zajedno sa Rusima.“ Kod tog komentarisanja Karlo je skrenuo svog maksija iz glavnog drumu u prijatan zaselak - oveće selo. Tamo smo se odmorili i ručali u domaćoj gostioni jednog tamošnjeg Hrvata, austrijske državnosti.

Sa velikim zadovoljstvom nas četvoro, Karlo, žena mu, ja i moja žena smo ručali kod vrlo gostoljubivog gradišćanskog Hrvata, no moram naglasiti da je bio ručak, objed vrlo ukusan i dobar, osobito domaće vino (Burgenland obiluje sa vinogradima).

Isti dan pred večer, stigli smo u Grac u dom mog pobratima Karla. Kroz taj obilazak Burgenlanda (koji je bio samo djelomičan) stekao sam utisak zadovoljstva što sam Jugosloven, jer mi nemamo „zagrađenu slobodu“ žicom i jarkovima. Nedjelja je. Da ne bi nama bilo prevruće voziti se u autu, to smo uranili i već u pola pet ujutro otputovali sjeverno od Graca prema Beču (Wien). Ustvari pravac nam je bio veliko, u cijeloj Evropi poznato zavjetno hodočašće Maria - Zell. Vrlo prijatno alpsko mjesto. Odmah ispod nje prostire se i lijepo jezero. No najprivlačnije jeste trostolpna katedrala Majke Božije, pomoćnice bolesnih (kako tamo kažu). Ima jedno interesantno posjećivanje te crkve, naime čini mi se da ima crkva šest ulaza (dakako i izlaza) ali ta crkva je otvorena kako po danu tako i noću stalno i uvijek ima hodočasnika iz raznih krajeva svijeta. U toj crkvi i na taj način, na toj crkvi vrata nisu potrebna. Unutrašnjost crkve je

Martin je volio Čaršiju

posebnost svoje vrste, naime crkva ima tri lađe ispod tri tornja. Desna i rekao bih najvažnija i najljepša lađa (strana) ima u sredini oltar sav od suhog zlata sa ugrađenom slikom majke pomoćnice. Činilo mi se kao da je ta slika obtočena sa briljantima i drugim dragocjenostima, jer sve se samo blještalo od bogatog sjaja. Sjećam se još i toga da sam vidio mnogo zahvalnica svih onih koji su ozdravili pomoću „vjere“ u Bogorodicu te zavjetne crkve.

Pred crkvom bilo je mnogo stalnih prodavnica suvenira sa bogatim izborom. Razgledajući te šarolike prodavnice opazih kod jedne od njih reklamni naslov

„Čudotvorni i pouzdani lijek za bolesnike koji pate na stomaku ili želucu“. Prodavač mi uruči jednu bocu pakovanu u kutiji i otvori mi i dade na ogled. To je bočica od jednog decilitra sa natpisom: „Maria-Zell Tropfen“ ili „Marija Celjske kapljice“. Tu sam se sjetio svog djetinjstva gdje je moja mati imala taj lijek, a i „Hofmanove kapljice“. Sa tim lijekom sjećam se odgojila je sedmoro sinova i dvije kćeri, i to je važilo za sve bolesti.

Odmah sam uzeo dvije bočice da ih ponesem sa sobom u Sarajevo, no moram napomenuti da ih ja nisam potrošio, već dao sam poznatima koji su bili bolesni i to tokom tri godine. Za moj stomak valjda je bila dovoljna preventiva to što sam posjedovao „Maria-Zell kapljice“ i želudac je valjda ostao zdrav iz poštovanja prema tom lijeku. Još pet dana sam zajedno sa ženom iskorištavao Karlov maksu. Vozili smo kraće relacije izvan Graca u svim pravcima. Pošto je njihova zaposlenost trajala osam sati dnevno, to smo pravili izlete poslije podne od četiri sata, ali se sjećam da nikada nismo išli, odnosno vozili dalje od 50 km. Za tih pet dana mogao sam da prokrstarim i ogledam sve znamenitosti Graca. Predzadnji dan, sjećam se, bili smo zajedno na Schlossbergu. To je usred grada brdo sa, mislim srednjovekovnim, viteškom građevinom. Gore smo se popeli za minimalni novac žičarom. Ima oveći restoran sa dosta prodavnica suvenira i druge galanterije. Jako lijepo izletišta kako za tamošnje građane tako i za strane turiste. Tom prilikom nisam zaboravio da povedem svo troje izlazeći pješice sa Schlossberga na u Gracu vrlo poznatom trgu, oni kažu Platz. To je bio Karmeliter Platz. Na tom mjestu stoji vojna bolnica u kojoj sam bio kao vojnik prije 50 godina pod sumnjom da sam „gluh“. No o tome, taj sam slučaj već opisao ranije. Tom prilikom završio sam svoju i ženu posjetu Karlu, Gracu i gotovo cijeloj Gornjoj Štajerskoj, svakako zahvaljujući bratskoj susretljivosti mog pobratima Karla, koji mi je pomogao da osvježim svoje uspomene i događaje iz proteklog I svjetskog rata!

Evo nas opet zajedno zdravi i zadovoljan što se opet nalazim u krugu moje porodice.

Uz opšti napredak i razvitak Socijalističke Jugoslavije mogao sam i mogu također i sada da koristim sve blagodati tog razvitka, a to su: turizam, godišnji odmori i razne povlastice za rekreaciju i tako već niz godina posjećujem sajmove u Ljubljani, a to su svake godine u jesen od septembra do 5 – 6. oktobra. Službeni naziv sajma - izložbe je sajam vina i drugih alkoholnih i bezalkoholnih pića. To se nalazi u Titovoj cesti ili „Rastavišče“. Moram napomenuti da dok sam posjećivao te sajmove, sjećam se, da sam uvijek znao kako i gdje sam unišao na taj sajam vina, ali se ne sjećam kada i gdje sam izašao. Jer, nije šala biti na sajmu i pokušavati degustirati 35 pa i više sorti vina, a ostati trijezan.

No, svemu ima početak, a i kraj, tako i sa mnom ima već šest godina da ne posjećujem te sajmove, već idem na morske obale i užu okolinu Sarajeva gdje nema previše takozvanog smoga koji mi mnogo smeta staračkom mom bronhitisu. No ja, Bogu hvala, živim dalje ali moram naglasiti nekoliko, rekao bih samo zataje ili regulisanja općeg življenja i reda. Naime u mom dosadašnjem bitisanju sam pušio odnosno trošio nikotin ravno 35 godina. No ove godine 1975. prošlo je 25 godina da više ne pušim niti trošim nikotin.

Napominjem i to, da sam od moje 18 godine i do moje 80. godine trošio, sa malim prekidima, sva alkoholna i bezalkoholna pića, dakle sve osim „kolomasti“, ali sve to sa izvjesnom umjerenošću. Prošlo je već tri godine da ne pijem, jer došao sam do spoznaje da alkohol i nikotin više škodi nego koristi čovječijem zdravlju.

Neki dan mi je jedan poznanik spomenuo da nisam možda malo zakasnio sa prestankom uživanja pića. Ali ja sam mu rekao da čovjek ne može nikad u ničem zakasnuti ako misli sebi i drugima dobro.

Davorine, moje pripovijedanje i zapisi bliže se kraju. Moram još napomenuti u zaključku to, da mi je bilo vrlo drago što sam mogao da proslavim 51 godinu braka (ili nošenja slatkog jarma) 26. oktobra 1975. Tvoj otac i moj sin, Drago, vozio nas je petoro članova porodice: tvoju mamu Tonku, baku Relu i mene – dedu u obližnje izletišta Hadžića sa svojim autom. Odsjeli i večerali smo u ribljem restoranu. Natrag u Sarajevo vozio si nas ti Davorine. Ipak rijedak doživljaj kojeg smatram srećom.

Tri dana još imam da živim (danas je 8. novembar) i da proslavim 83. rođendan i imendan. Kako će proći taj dan, ako ga doživim, zapisaću sve u srijedu 12. novembra.

I eto, Davorine, sa punim zadovoljstvom dočekao i proslavio sam 83 godine uz pratnju dobro uvježbane tvoje gitare kojim si i uveličao zvukom i pjesmom taj srećni dan – 11. novembar 1975. Za sve to u Božjoj providnosti hvala!

*U Sarajevu, 12. novembra 1975. Dana gospodnjeg
Tvoj deda Martin.*

SADRŽAJ

Prof. dr. Besim Spahić	
Bosanski Slovenac slovenskom Bosancu	
Povodom rukopisa knjige Sjećanja malog čovjeka“, Martina Bozje,	5
Bosanski Slovenec slovenskemu Bosancu	7
Inž. Petar Skert	
Životna priča	
Uvodni tekst za knjigo „Spomini malega človeka“	9
Življenska zgodba	
Uvodna beseda za knjigo Spomini malega človeka	10
Dejan Bogičević, dramaturg	
Martin, stići i uteći	11
Martin, prispeti in zbežati	13
Dogodovštine i zapisi mog života	15
Uvod	15
Djetinjstvo	16
Momačko doba	19
Pula – Rijeka – Zagreb 1912.	31
Bosna i Hercegovina 1912. – „Kalifornija“	44
Kazimir - savršeni boem	51
Preokret – I svjetski rat 1914 – 1918. godine	56
Šampanjac za sve!	60
Podgorica, 1915. godina kuća bez muškaraca	65
Judenburg 1914. godina	67
Proročanstvo u Celovcu	70
Willi Propper – dao mu Bog zdravlje i dug život!	74
Dogodovštine i peripetije	84
Čovjek računa, a Bog sračuna	86
Tolmezzo 1918. godina	96

Trbiž 1. novembar 1918. godine.....	102
Ponovo Sarajevo 1919. godine	112
Muževna i završna doba i II svjetski rat.....	123
Beg Meho Š.	134
II Svjetski rat – „tri republike“	138
Nova vremena	167
Značajna godina 1952.	170
Judenburg ponovno	173
SADRŽAJ	181

Skofija Ljubljanska.
Dioecesis Labacensis.

Stev. 94.
Num.

Roistni in krstni list. — Testimonium nativitatis et baptismi.

iz rojstne in krstne knjige župnije (~~delavstva~~)
Extractus e libro natorum et baptizatorum parodiine

Marise

Zvezek	<u>V</u>	stran	<u>41</u>	štev.	<u>86</u>
Tomus		pagina		numerus	

Leto, mesec in dan Annus, mensis, dies	rojstva nativitatis	1892, november enajsti 11. 11. 1892
	krsta baptismi	1892, november 11.
Kraj rojstva (ulice) h. št. Locus natiuitatis		Podgorica 8
Ime otrokovo Nomen infantis		Martin,
Zakonski, nezakonski, sin, hči legitimus, illegitimus, filius, filia		zakonski sin
Krsto in rodbinsko ime, stan in vera	očeln patris	Jakov Bojja, slovenska, r. a.
Nomen, cognomen, conditio, religio	matere matris	Marija Okoran, rim.-kat.
Krsto in rodbinsko ime, stan bolrov		Jany Gorici, 12 zemljan,
Patrini		Jera Jagodic, 12 zemljan Zena
Krstitelj Baptizans		Jan. Lisika, korp. - l. v. vzmenen 26. 8. 1924. v Ljubljani 16. 10. 1924.

V dokaz resničnosti letnoročni podpis in uradni pečat.
In quorum fidem subscriptio manu propria et sigillum officii.

Župni urad

Imarije pri Lublani 7. aprila 1923.

Pokrajina: Slovenija.

Štev. 116

Politični okraj: Ljubljana okolica

Domovinski list

s katerim občina Grosuplje potrjuje, da ima

Ime Martin Borja

Značaj, kaj je ali s čim se peča Kolarški mojster

Starost 31 let

Stan (samski ali zakonski) samski

v tej občini domovno pravico.

Grosuplje, dne 9. aprila 1923

Svojeročni podpis stranke:

Martin Borja

Za občino:
Zupan:

Jožef Kadunc

Domovinski list 1923.

Arbeitsbuch – Delavska bukvice – Radna knjižica

Dieses Buch besteht aus 40 paraphierten Urabblättern.
Ta kajžica obstoji iz 40 parafiranih listov v osmerki.

Seite 1 und 2 enthalten die Kunstfertigkeit über die persönlichen Verhältnisse des Pflanzers.

Stran 1. in 2. vsebuje podatke o osebnih razmerah poslo-
nega delavca.

Seite 3 bis 9 sind bestimmt für ständige Eintragungen von Beile-
gezeugen und anderen.

Stran 3. do 9. so določene za to, da se na nje vpišejo in-
teresi poslovalca in potni izdatki.

Seite 10 bis 73 sind bestimmt für die Eintragung der Arbeits-
beziehungswerte und anderen.

Stran 10. do 73. so določene za vpisovanje delovnega, osebnega
in drugega razmerja.

Seite 74 bis 80 enthalten die Vorschriften in Bezug der
Arbeitsblätter.

Stran 74. do 80. vsebujejo predpise o delovnih listih ali
kajžicah.

597

(Deutsch-slovenisch) 1/1906.

Radna knjižica: sadržaj i zadnja strana

4
(Raum für die von der kompetenten politischen, beziehungsweise
landesfürstlichen Polizeibehörde einzureichenden Reiselegitimations-
Kaufseile.)

(Prostor, kamor pristojno politično, oziroma cesarsko policijsko
oblastvo vpiše pristavke o putni iskaznici.)

5
(Raum für die von der kompetenten politischen, beziehungsweise
landesfürstlichen Polizeibehörde einzureichenden Reiselegitimations-
Kaufseile.)

(Prostor, kamor pristojno politično, oziroma cesarsko policijsko
oblastvo vpiše pristavke o putni iskaznici.)

Radna knjižica: prostor za upis putnih dokumenata

Ime, Gewerbe und Standort des Arbeitgebers,
 beziehungsweise Lehrlings.
 (Bei Lehrlingen auch die Bedingungen des Lehr-
 vertrages.)
 Ime, obert in stanovitbe delodajale, odzroma
 odnaga gospodarja.
 Pri obratni obsesti tudi pogodbi sline po-
 godbe.)

Datum des
 Eintrites
 Leta in dan
 vnosa

Bozja Martinč stopi
 pri meni v učenje
 in sicer za tri leta
 in plača za njegovo študi-
 ovanje varuh za bolniš-
 klaganje in kar hode prodja
 gospodarske in druge 500
 kron ker sto kron in sicer
 50 kron takej 50 kron
 pa ko bodo prestat
 počinco svoje dolbe ako
 pobi učence huer vrška
 prost domovjani in sicer
 zapusti učence se plača
 za njegovo za vse 50 min
 na dan za varaj.

Franz Anžič
 kolarski mojster
 v Galjani
 Martin Bozja.

leta 1904 8 januarja

Datum des
 Austritts
 Leta in den
 Austrags

Gezucht
 Sprüchling

Podpisani potrdim
 da se je Martinč
 Bozja pri meni učil
 kolarskega ku je bil
 pri den in 500 ten za
 kolarsko obrat pa poskmo
 nadarjen in je bil
 odpršen od dela zaradi
 gnuštive obstaran je
 bi kadar izpuščen.

J. Galjani 11/II 1908
 Franz Anžič

8 Februar 1908

Ime, priimek in Stanovit des Stetingschort, drischungswille Ketschert. (Bei Befestigung auch die Befestigungen des Ketsch- vertrages.) Ime, abet in stanočiče delodajalec, wiroma ušnega gospodarja. Pri obratih utemelj tudi pogostki ošne po- gušbe.)	Naziv des Glanines Leto in dan veta	Naziv des Kaktines Leto in dan istoja	Bezugs Hirtswald.
 IVAN ŠIŠKA Majster -- Karpenter Ljubljana -- Lalbach	7. 12. 1908.	21. 5. 1910.	Martin Borja je pri meni deloval učeno delo z dne 7. januarja 1910. in je bil do danes pri men. Kot Kletar, skri posrednik kras + pri den in delaven. Danes kapačiča no svoj zahtev mi je delo mis- Ljubljana, 21. 5. 10. Ivan Šiška

Radna knjižica: majstor Ivan Šiška

Ime, Gemeinſchaft und Standort des Arbeitgebers, hochachtungsvoll Herrschaften. (Bei Befehlen auch die Befehlsgeber des Befehls- tragenden.) Imu, ob in ständige Beschäftigung, alsdann abwärtig, sonstiger. (Vgl. obige Anweisung über die Befehls- geber.)	Datum des Befehls Letztes in der Reihe	Datum des Befehls Letztes in der Reihe	Befehl Sprache
	23/5 1910	23/4 1910	Martin Božja je bil pri meni poles namena ias kakor kolariki Domenik Pro pripravi im prišel adro po zapuščeno službo! Dle im 23/4. 1910. Fran Petkovšek Dle

Radna knjižica: majstor Fran Petkovšek, Ljubljana

16 Name, Berufs- und Wohnort des Auftragnehmers, Begründung des Auftrages. (Bei Verträgen aus der Wohnung des Auf- traggebers.) Ime, otri in stanovitke delodajalca, od koga učenja gospodstva. Pri obsekih, od koga tudi poslovi, od koga po- gleda.)	Datum des Auftrages Leto in dan vstopa	Datum des Auftrages Leto in dan vstopa	Bezugs Hauptartikel
Ivan Jeler kolarstvo in mojster v Ljubljani ulice 5. Ljubljana IVAN JELER KOLARSTVO LJUBLJANA	29/8. 1910.	25/5. 1912.	Pluštboval je pri meni dot. kolarstva pomocnik. Bil je vedno pri den koet in posten. Torej ga priporočam vsemu mojster dot. Dobrega kolarstva pomocnika. V Ljubljani Dne 25/5. 1912. Ivan Jeler kolar. IVAN JELER KOLARSTVO LJUBLJANA

Radna knjižica: majstor Ivan Jeler – kolar, Ljubljana

Name, Gewerbe und Standort des Arbeitsgebiets, begründend die Bäckerei. (Bei Festlegung auch die Bedingungen des Arbeits- vertrages) Ins, ober in staatlichen Arbeitsgebiets, ausson- derungsgemäß. Für <i>Arbeitsvertrag</i> (Arbeitsvertrag) nach geltender Gesetz- gebung.	Datum des Eintrags Lohn in den Arbeits- vertrag	Datum des Arbeits- vertrages Lohn in den Arbeits- vertrag	Bergart Spezialverale
	28/5-1912.	1/8-8/11 1912.	Martin Bojca bis je Kod Jusua Kac Kolara. Jamačnik zaposlen na razj. vlastiti računu Kada danas sam zapusten. Zagreb, 17/8. 1912. <i>J. Šuperović</i>

Ime, Prezime i rođ. mjesto i dan rođenja (Pri prijavi i kod prijave u vojničku službu) Ime, alet in stanovališče, nazivna oficijalna pozicija (Pri prijavi i kod prijave u vojničku službu)	Tučenost Hrvatstva	Tučenost Hrvatstva	Spol Spol
	18/8 1912,	23/9 1914	Martin Božja Polaris: Ralpa radioje ka inane i pastose je vrome posteno vladac i Mar Givo radioje te bude na svoj radioje i radioje i radioje Sarajevo 23/9.1914 Martin Pastuhović

Radna knjižica: majstor Martin Pastuhović, Sarajevo

22 Name, Gewerbe und Standort des Mitglieds, bezeichnung des Betriebs. (Bei Lehrlingen auch die Bedingungen des Lehr- vertrages.) Im, ob in ständiger Beschäftigung, ausser- ordentlich beschäftigt. Prüfung erteilt nach vorgeschriebener Pro- cedure.	Datum des Eintritts Letzter in der Vertraue	Datum des Austritts Letzter in der Vertraue	Bezeichnung des Betriebs
РАДИОНИЦА 20. СРЕДНОУЧНО-ТЕХНИЧЕСКАЯ ШКОЛА Армийский артиллерийский радиополк г. Армавир	1. февраля 1928 г.	3. мая 1929 г.	Исходная сумма ссуды кредита радионизации. В. Д. Ушаков Армийский артиллерийский радиополк <i>И. И. Бурмистров</i>

Radna knjižica: Armijsko artiljerijska radionica

Predpisi

delavskih bukvicah ali knjižicah.

I a b a z.

§ 78. Pomočni delavci morajo imeti potrebne knize; trgovski pomočniki osebje namreč ima svetločilo (izprilobica, stizitate) pri delu gospodarske, potrebne z pripisano oblačilo, da jih je videlo, a vsi drugi pomočni delavci imajo delavske bukvice.

Obrtni gospodari, kateri pomočnega delavca brez takega izkazni razporejajo v uporabo, zakrivajo se s prestopkom občinskega reda.

Delavske bukvice ali knjižice.

§ 80. Občinski občastvo tistega kraja, kjer prebivajo, izdaja mu delavske bukvice na poročila štampilja in nabavnih troškov. Mladostni pomočnim delavcem (§ 80) izdaje se delavske bukvice samo pod svetlo, da jo oboje ali varni (jeru, tuler) svoje priamne vidijo; deli: ako izročila bi, zaključili zastopnik pomočnega delavca ni moči zaključiti, toda: ako obliko njegovega lokaliteta nadomestiti prirojenjo.

O izdaji delavskih bukvicah pisni je potačje zapiske.

§ 80a. Delavske bukvice morajo obsejati ime in priimek pomočnega delavca, rjstveni kraj, rjstveno leto, vzo in stan (je pooblaščen ali ošepan), delo, s katerim se delavec bavi, potega delavca podpis in podpisani in uradni pečatom tistega kraja občastvo imeti razporedilo za vsake epise, vsebnost ob vsake in izstopa.

§ 80b. Delavske bukvice za mladostne pomočne delavce (§ 80) morajo poleg tega obsejati tudi ime in stanovniške zakonitega zastopnika pomočnega delavca in privolitev zakonitega zastopnika v to, da določni delavec slapi v delo ali ul, jedno dopoved ali pojavnilo o svojih razmerah je smešno u študi izmiliti, katero se je pomočni delavec pridobil.

§ 80c. Kadar določni slapi v delo ali obo razumeje naj obrtni gospodar delavske bukvice v hramu vase.

Obrtni gospodar ima dolžnost, bukvice na uradni zahtev predložiti, in potega, ko se delavci ali njeni razmerje — kakor je v spisu — razreže, spet v roko doli pomočnega delavca, občastvo njegovega stanovnega zastopnika.

§ 80d. Kadar delavci — kakor je v redu — izstopi, naj obrtni za določni obrt ni nobene razlage, pred običajnim občastvom aklo postrebiti, da zadimni eturistia ali, kjer zastruje u, poljudsko občastvom eturistia, celoma občastvom občastvo. A v obsej določnega kraja vsesveto potvdi.

§ 80e. (§ 81) eturistia je svet v izidu, kakor gotovo gospodarsko je razporedilo eturistia.

Kar je vpisano glede svetočbe, naj poljudsko občastvo določnega kraja na zahtev pomočnega delavca troškov in štampilja pristoje overiti.

§ 80f. Kadar bi v delavskih bukvicah ne bila več priložnost, najdelajne vpise, izdajo se pomočnemu delavcu k preložitju bukvice druge, na katerih stoji zapisano, da se podaljšek popevijo.

§ 80f. Ako bi pomočni delavci svoje delavske bukvice izgubili, naj se na občinsko občastvo tistega kraja, kjer prebivajo, vnaprejšnje, da se mu na poročilo štampilja in nabavnih troškov izdajo nove delavske bukvice, in če ni nabavnega pomočnika, dati mu je v roko nove bukvice, na katerih stoji zapisano, da se dopolnijo (dopolniti). Poleg tega, naj se je izdal drobnik, vpisati je v rjstveni, kateri je določni študil v poslovanje delo, in pa dan, katerega je vpisati in izstopa.

§ 80g. Ako se delavske bukvice pri občastvu gospodarski poravnale, da niso za rabo, izgubile ali uničile ali če je gospodar vanje di najoje vpisati ali zabaviti kaj takega, kar ni dopolneno, ali če se gospodar besni delavske bukvice izmiliti, ali po priložnosti razloga, da niso pri občastvu občastvo onega kraja, kjer po obo delavci prebivajo, razrešiti, da se mu ob gospodarskem trošku izdajo nove delavske bukvice.

Obrtni, kateri delavskih bukvice ni o priložnosti izmiliti, kakor se je bila zakonita dolžnost, ali kateri vanje ni vpisati, kar velja študil, ali je kaj nedopolnjenega vpisati ali zabaviti, doli je pomočnega delavca odškodno.

Priznava do oblikovne zime, se ni bila v študil trošku po svojem dolžnost pred pristopom sodišča pogajana.

§ 80h. Kdo delavske bukvice ponareži ali popači (zakrivi), ali jedno da kariz namreča glede svoje osebe v bukvice vnoseti, ali der toje delavske bukvice ponareži svoj izkaz ali svoje bukvice v la samem komu drugemu pogajati, s tem se bode postopati po kazenskih zakonih.

S v e d o č b a.

§ 81. Vsak obrtni ima dolžnost, na zahtev pomočnemu delavcu, kakor izstopa — kakor je v redu — iz delovnega razmerja, o tem, kako isto delo in koliko dela je imel pri njem delo — izdaji svetočbo (svetočba), kateri je, če pomočni delavec tako razlika, razporedil ali na njegovo eturistia vodeno ali vladajo in na vrednosti njegovih troškov ali deli.

Vsebnost iz svetočbe je na priložnosti pomočnega delavca vpisati delavske bukvice ter po policijskem občastvu določnega kraja troškov stanovna pristoje overiti.

Obrtni, kateri se brani izdati svetočbo, ali pomočnemu delavcu izdati nerazpisano svetočbo potvdi, zakrivi prestopek občinskega reda in odgornost za kvare slihod izvirajo.

Glede izdajev svetočb § 104 nadaljeje prapisa.

V p r o j e s t j e.

§ 90. Svobodni obrtni naj se vprojevajo s posvito pogodba.

Obo pogodba (o trošku) sme se vnaprejšnje ali pisano eturistia, prvo eturistia mora se pogodba pred kakim eturistia, ali, pred običajnim občastvom aklo postrebiti, da zadimni eturistia ali, kjer zastruje u, poljudsko občastvom eturistia, celoma občastvom občastvo. A v obsej določnega kraja vsesveto potvdi.

§ 90a. Kadar delavci — kakor je v redu — izstopi, naj obrtni za določni obrt ni nobene razlage, pred običajnim občastvom aklo postrebiti, da zadimni eturistia ali, kjer zastruje u, poljudsko občastvom eturistia, celoma občastvom občastvo. A v obsej določnega kraja vsesveto potvdi.

§ 90b. Kadar delavci — kakor je v redu — izstopi, naj obrtni za določni obrt ni nobene razlage, pred običajnim občastvom aklo postrebiti, da zadimni eturistia ali, kjer zastruje u, poljudsko občastvom eturistia, celoma občastvom občastvo. A v obsej določnega kraja vsesveto potvdi.

§ 90c. Kadar delavci — kakor je v redu — izstopi, naj obrtni za določni obrt ni nobene razlage, pred običajnim občastvom aklo postrebiti, da zadimni eturistia ali, kjer zastruje u, poljudsko občastvom eturistia, celoma občastvom občastvo. A v obsej določnega kraja vsesveto potvdi.

§ 90d. Kadar delavci — kakor je v redu — izstopi, naj obrtni za določni obrt ni nobene razlage, pred običajnim občastvom aklo postrebiti, da zadimni eturistia ali, kjer zastruje u, poljudsko občastvom eturistia, celoma občastvom občastvo. A v obsej določnega kraja vsesveto potvdi.

§ 90e. Kadar delavci — kakor je v redu — izstopi, naj obrtni za določni obrt ni nobene razlage, pred običajnim občastvom aklo postrebiti, da zadimni eturistia ali, kjer zastruje u, poljudsko občastvom eturistia, celoma občastvom občastvo. A v obsej določnega kraja vsesveto potvdi.

§ 90f. Kadar delavci — kakor je v redu — izstopi, naj obrtni za določni obrt ni nobene razlage, pred običajnim občastvom aklo postrebiti, da zadimni eturistia ali, kjer zastruje u, poljudsko občastvom eturistia, celoma občastvom občastvo. A v obsej določnega kraja vsesveto potvdi.

8. Iste delo ali posel in stvarnost: njegove vrednote, njegova vrednota ali drugega zaskrbljenosti.

4. San (Aetna) nepotke: in čas, kakor: koda: trijele pogoibene

6. *Delovna*. — *da se* *zgodijo* — *ne* *brez* *dragih* *zabavkih* *dol-*
nosti, *katerih* *bi* *sta* *po* *gledali* *sta* *podoben* — *olotek* *zavest*,
da *hude* *obeta* *v* *rešitvi* *svajga* *obeta*, *ali*, *da* *ni* *po* *vel* *obeta*,
v *rešitvi* *hude* *obeta* *podoben*, *in* *da* *je* *obeta* *dolga* *pride*
deli *v* *obeta*, *odkrito* *v* *obeta* *podoben*.

6. vrsto vaje: vsake vrste na 15 min ali na 10 min, na
hruško, ščelo, stališče in čas, dokler ni človek slišal.

Kar je v pogovoru izjavljeno, to je razumljivo v delovni poklici. Izkazali kakor — zvečanje plačila — to kažejo stvari in

O d p r e d .

[illegible]

Našeg odvojenog trba je postići, a istovremeno delovati
iskrenost.

Leto dni po razvodu zbirnega razvoja naj takoj sferno
privatno podjetje gospodarsko ne dobi deli v letni ogle
ali v letni, v letni en letni zbirni razvoja deli deli.

Ali gospodarstveniki odpirajo, na voljo je svinca, odloži njegovega zakonitima lastnikoma, omeniti se za odloži. Leta 1991, najbrže je, prejeto iz delovnega, odloži ali v delovnega, najbrže razloži, in v tem smislu v celoti razloži delovni, najbrže razloži.

Umsatzverteilung.

b. 104. Nadar se njemu razmnožuje rastline, dolžen je gospodu učencu izdati svetožbo o času učenja, ki ga je pri njemu poslal, o tem kako se je v tem času vladal, in o svetih, kakšne so je v obliki izdali.

V skladu, kadar se zbirajo zbirke dokazov, kakor je v redu in se gospodarski pripadniki lahko združijo, naj redno in stalno imajo inženirsko, drži se iste stvaritve, zbiranje učila svetovni

V slobojnim zbiranjem je treba bitno ocajdan toli listih vpisani v de-
javna bukvica in podobnih oblikah dotičnega kraja naj vpisane
trudkov in Wampija pristoje očerati.

Martin se nikada nije odvajao od šešira (rijetko)

